

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, FASC. 4.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1928.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ
ГОДИНА IV, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN
ANNÉE IV, FASC. 4.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1928.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕД

ПРЕГЛЕД НА НАУКА И КУЛТУРА ВО МАКЕДОНИЈА

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕД

ГОДИНА IV, БР. 1

REVUE MACEDONIENNE

DE LA SCIENCE ET DE LA CULTURE

ANNEE IV, N° 1

Д А Р

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕД

ГОДИНА IV, БР. 1

ПРЕГЛЕД НА НАУКА И КУЛТУРА ВО МАКЕДОНИЈА

1955

ДАРЪ

ОТЪ
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СЪДЪРЖАНИЕ

	стр.
Проф. П. Мутафчиевъ, Произходътъ на Асеновци	1
Ю. Трифоновъ, Отношенията на сръбската ипекска църква къмъ охридската въ началото на турското владичество	43
Проф. М. Г. Попруженко, България въ трудоветъ на Т. И. Успенски	79
Л. Милетичъ, Единъ документъ на руската политика спрямо Македония (1897 г.)	99
Ст. Романски, Български приказки съ гръцко писмо отъ Ма- кедония изъ архивата на Верковича	107

Рецензии и книжовни вестн

Д. Н. Анастасијевн, Хипотеза о „Западној Бугарској“. Отд. отп. отъ „Гласник Скопског научног друштва“, т. III. 1927. — Рецензия отъ П. Мутафчиевъ	121
А. Селищев, Заметки по етнографии и диалектологиѣ Маке- донии. Помяник монастыря Трескавца. (Из Сборника в честь А. И. Соболевскаго. Ленинград 1928). — Рецензия отъ Ст. Романски	129
О. Randi, La Jugoslavia (Publicazioni dell' „Istituto per l'Europe Orientale“ — Roma. Seconda serie. Politica — storia — econo- mia. I) Roma 1925. — Рецензия отъ Ст. Р.	132
D-r Ivan Slivensky, La Bulgarie depuis le traité de Berlin et la paix dans les Balkans. Préface de Georges Reynald, senateur etc. Paris 1927. — Рецензия отъ Л. Милетичъ	135
The Macedonian Question (печ. въ спис. „European Economical and Political Survey“. Paris, № 5, Movember 1918. — Рецензия отъ Л. Милетичъ.	138
Македония въ единъ французски романъ (Victor Margueritte, Le bétail humain. Paris 1928). — Рец. отъ В. Т. Велчевъ	142
Ludvík Kuba, Písň makedonské. S úplnými původními texty a českými překlady Jana Hudce. Spěv a klavír. Praha 1928. — Рец. отъ Л. М.	145
Български народни шевни. Часть II. Югозападна България и Македония. Наредили Ст. Л. Костовъ, директоръ, и Д-ръ Е. Петева, уредница на Народния етнографски му- зей. София 1928. — Рец. отъ Л. М.	147

TABLE DES MATIÈRES

	Pages
Prof. P. Moutaftchiev, Les origines de la dynastie des Assénides.	1
lord. Trifonov, Les rapports de l'Eglise serbe d'Ipek avec l'Eglise d'Ohrid dans les premiers temps de la domination turque	43
Prof. M. G. Poproujenko, Les Bulgares dans les œuvres du prof. Th. I. Ouspensky	79
L. Milétitch, La politique russe par rapport à la Macédoine, 1897.	99
St. Romansky, Contes bulgares de la Macédoine en alphabet grec, tirés des archives de Verkovič.	107

Comptes rendus

D. N. Anastassievič, Une hypothèse sur la „Bulgarie Occidentale“. Tirage à part du Bulletin de la Société scientifique de Skopje. Tome III 1927.—Compte rendu par P. Moutaftchiev.	121
A. Seliščev, Notes sur l'ethnographie et la dialectologie de la Macédoine. (Tiré de Recueil en l'honneur de A. I. Sobolevsky. Leningrad 1928). — Compte rendu par St. Romansky. . .	129
O. Gandi, La Jugoslavia (Publicazioni dell' „Istituto per l'Europa Orientale“.—Roma, Seconda serie. Politica—storia—economia. I). Roma 1925. — Compte rendu par St. R.	132
D-r Ivan Slivensky, La Bulgarie depuis le traité de Berlin et la paix dans les Balkans. Préface de Georges Reynold. Paris 1927. — Compte rendu par L. Milétitch.	135
The Macedonian Question (v. „European Economical and Political Survey“, Paris, Novembre, 1928. — Compte rendu par L. M. . .	138
La Macédoine dans un roman français (Victor Margueritte, Le Bétail humain. Paris 1928). — Compte rendu de V. Veltchev.	142
Ludvík Kuba, Písň makedonské (Les Chansons macédoniennes). Prague 1918. — Compte rendu par L. M.	145
Les broderies nationales bulgares. Tome II. La Bulgarie du sud-ouest et la Macédoine. Reproductions de St. L. Kostoff, directeur du Musée ethnographique national et de son assistante D-r E. Pétéva. Sofia 1928. — Compte rendu par L. M. .	147

ПРОИЗХОДЪТЪ НА АСЪНЕВЦИ

Отъ Проф. П. Мутафчиевъ

I.

Византийскиятъ писателъ Никита Акоминатъ, чиято „История“ дава най-важнитѣ сведения за събитията въ Балканския полуостровъ презъ втората половина на XII и началото на XIII в., разказва, че въстанието, съ което въ 1186 г. бѣха положени основитѣ на Търновското царство, било вдигнато отъ „власи“, които били и главниятъ елементъ въ борбата за независимостъ. Сжщо такива сведения относно народността на въстаналото население и състава на армиитѣ, съ които Петъръ, Асѣнъ и Калоянъ действуватъ срѣщу Византия и кръстоносцитѣ, намираме и у тогавашнитѣ латински автори — Ансбертъ, Робертъ де Клари и Вилхелмъ Вилардуинъ. По-край власитѣ тамъ се разказва и за кумани, съюзници на Асѣневци, но за българи или нѣма никакъвъ поменъ, или пъкъ се говори случайно, като за елементъ, чиято роля въ движението била съвсемъ незначителна.

Известно несъгласие въ тия известия се внася отъ писмата, размѣнени между Калояна и Инокентия III. Въ тѣхъ вече българитѣ се явяватъ като главенъ етнически елементъ на новооснованата държава. Калоянъ въ тия писма често е означенъ съ титлата „царъ на българи и власи“, а въ нѣкои случаи името „власи“ при неговата титла и съвсемъ липсва¹. И докато въ документитѣ на папската канцелария даже и отъ времето на Иванъ Асѣня II търновскиятъ царъ продължава да бжде назоваванъ „господаръ на българи и на власи“,² то въ документитѣ отъ български произходъ, сжщо както и въ

¹ Гл. напр. Theiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium, I p. 20. n. 36; p. 35. n. 57; Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria Românilor. I p. 10. n. 10; p. 43. n. 32.

² Hurmuzaki, p. 159. n. 119; p. 165. n. 124,

сръбскитѣ и византийски известия отъ това време земитѣ на Търновското царство се наричатъ български земи, самото то — българска държава и господаритѣ му — български царе или, въ особени случаи, само царе на „българи и гърци“¹. Въ търновския надписъ, гдето Ив. Асѣнь разказва, че следъ битката при Клокотница завладѣлъ земитѣ на гърци, албанци и сърби и че франкитѣ сжщо се подчинили на дѣсницата му, за влашко население въ държавата нѣма никакъвъ поменъ. Георги Акрополитъ, византийски писателъ и държавенъ дѣецъ, жизѣлъ и работилъ едва три-четири десетолѣтия следъ събитията, които създадоха Търновското царство, разказва за тѣхъ като за дѣла само на българи. За власи, даже и като най-обикновени и случайни участници въ тия събития у него не се намира нито дума.

Това различие на историческитѣ известия, а сжщо и фактътъ, че Търновското царство едва едно десетолѣтие следъ своето закрепване се явява само като царство на българи и че „власитѣ“ изеднажъ изчезватъ отъ него, сж причинили до сега твърде много затруднения на ученитѣ.

Не малко опити вече сж правени до сега, за да се обясни, какви сж били тия „власи“, които основаватъ Второто българско царство, кога и отгдето сж дошли тѣ въ земитѣ на северъ отъ Хемусъ, кога, какъ и защо тѣ изчезватъ изъ тия земи, за да „предоставятъ“ новосъздадената държава на българитѣ, макаръ тия последнитѣ и да нѣмали почти никаква заслуга за създаването ѝ. Различнитѣ теории по тоя въпросъ далечъ още не сж го приближили до едно що-годе приемливо разрешение. И това обстоятелство най-добре показва, че той не може да бжде разрешенъ, ако не се ревизиратъ самитѣ основи, на които до сега е билъ поставянъ. Ще трѣбва прочее предварително да се изясни една друга проблема: дали името „власи“, съ което споменатитѣ извори наричатъ жителитѣ на балканския североизтокъ, гдето избухва въстанието, да ли

¹ Гл. напр. житието на Стеф. Неманя отъ Стеф. Първовѣнчани у Šafařík, Památky, p. 21 сл. и приписката въ Болонския псалтирь у Срезневскій, Древне слав. памятники юсоваго писма Спб. 1863 стр. 128. Сжщо въ търновския надписъ, Успенскій, Изв. Русск. Арх. Инст. т. 7, табл. 2. Грамотата на Ив. Асѣня, у Ильинскій, Ib. 27 и Грамоты болг. царей М. 1911, стр. 12. G. Asropolita, ed. Heisenberg p. 18 сл.

това име има въ случая етническо съдържание и означава жители отъ румънска народност, или пъкъ е употребено за да означа отношения отъ съвсемъ друго естество.

Въ книгата си „Българи и румъни въ историята на дунавските земи“ азъ се помъжихъ подробно да разясня, че следъ преселението на славянитѣ и създаването на българската държава презъ VII в. романско население — въ численостъ, която би могла да се има предъ видъ — не се е задържало въ земитѣ на старата Мизия; не се е запазило старо романско население и въ земитѣ на северъ отъ Дунава — въ днешно Влашко, Молдава и Трансилвания. Но това не е всичко: не може да бжде допусната наличността на що-годе значителни групи отъ влашко население въ старопланинската областъ и въ заддунавскитѣ равнини и презъ по-късната епоха — XI и XII в. Власитѣ, и то като маса отъ недавшни пришелци, презъ тоя късенъ периодъ се явяватъ само въ планинскитѣ земи на Трансилвания. Равнинитѣ между тѣхъ и Дунава сж заети отъ печенѣзи, размѣсени съ кумани, и отъ селищата на многобройнитѣ нѣкога отгвжддунавски славяни. На югъ отъ Дунава, въ областитѣ около Хемусъ живѣятъ българи, които и по-рано образуваша тѣхното население. Азъ се надѣвамъ въ близко време да дамъ другаде едно по-пълно изложение на обширния въпросъ за етническитѣ и политически отношения въ долнедунавскитѣ земи презъ епохата на XI и XII в. Тамъ ще представя и доказателствата за заключението си, че власи тогава е нѣмало нито на северъ нито на югъ въ земитѣ непосредствено съседни на голѣмата рѣка. Тукъ ще се спра само на единъ отдѣленъ и по-специаленъ въпросъ.

Ако се отхвърли участието и ръководството на заддунавски или на балкански власи въ Асѣневското въстание, ако това последното е било подето и изнесено отъ българи, то отъ какъвъ произходъ сж били самитѣ водители на въстанието и създатели на Второто царство, братята Петъръ и Асѣнь?

Днесъ едва ли нѣкой още може да вѣрва на наивния разказъ на Паисия, че тѣ били отъ български царски родъ, внуци на Самуиловия синъ Гаврилъ-Романа, и че били призвани „отъ Влахия“, гдето до тогава живѣели, за да поематъ ръководството на въстанието¹. Отгвжддунавска Влахия, която

¹ История славяноболгарская, изд. И. Ивановъ, София, 1914 стр. 35 сл.

Паисий ималъ предъ видъ, въ XII в. още не е сжществувала. Тя се е наричала тогава Кумания, жителитѣ ѝ кумани или скити,¹ а името Влахия презъ XII и XIII в. в. е означавало днешната Тесалия².

Произходътъ на Асѣневци изъ нѣкои отъ царскитѣ родове на Първото царство е произволно предположение, което не само че не може да бжде доказано, но и има срещу си смисъла на отдавна познати исторически известия. Тѣхъ намираме на първо мѣсто въ споменатата преписка между Инокентия III и Калояна. За да поласкае българския владѣтель, а може би и вѣрващъ самъ въ предположението си, папата го извежда отъ старо царско потекло. Въ едно отъ писмата си той нарича Петра и Самуила негови прадѣди-*progenitores*³. Ако Калоянъ действително е произхождалъ отъ царскитѣ семейства на Преславъ или Охридъ, той би използвалъ несъмнено случая за да обоснове правото си на независимъ владѣтель, като подчертае, че претенциитѣ му за царската корона се основаватъ на това, гдето той е потомъкъ макаръ и далеченъ на тия, които нѣкога сж седѣли на българския тронъ. Въ действителностъ става съвсемъ друго. Калоянъ, който твърде охотно приелъ прикачения му отъ папата титулъ царъ „и на власитѣ“ (*et Blachorum*), въ случая се показалъ по-скруполюзенъ. Следъ като получилъ отъ папата инсигниитѣ на царското достоинство, въ грамотата, съ която тържествено е подчинявалъ земитѣ си подъ черковното върховенство на Римъ, той се задоволява да нарече Симеона, Петра и Самуила само свои предшественици, *predecessores*.⁴ Би ли се отказалъ Калоянъ, и то въпрѣки направения му авансъ, да подчертае произхода си отъ рода на Самуила или отъ рода на Симеона, ако той действително е билъ тѣхенъ потомъкъ? Що се отнася до Симеоновия родъ, то отъ него, едва нѣколко години следъ падането на Преславското царство, бѣха останали живи само двама мжже — Борисъ, който бѣ убитъ следъ 976 г., и скопениятъ Романъ, плѣненъ отъ Ва-

¹ Hurmuzaki, Documente p. 112, n. 87; p. 130, n. 103; p. 251, n. 193; p. 255, n. 195. Nicetas, 437₁₄, 483₁₄.

² Асѣроп, 43, 61₂₃.

³ Theiner, p. 16, n. 27; Hurmuzaki, p. 4, n. 3.

⁴ Theiner, p. 28, n. 43; Hurmuzaki, p. 26, n. 18.

силия II при Скопје въ 1002 г.¹ Многобройнитѣ потомци на Самуиловия родъ пъкъ, особено следъ Дѣлянното въстание бѣха се напълно претопили и изчезнали въ срѣдата на тогавашната византийска аристокрация. И тази бѣ причината, че тридесетъ години по-късно, при въстанието въ 1072 г., боляритѣ отъ Северна Македония бѣха предложили българската царска корона на единъ сръбски принцъ — Константина Бодинъ.²

Но, отъ друга страна, твърде много данни навеждатъ на заключението, че Асѣневци не сж били обикновени поданници на Империята измежду жителитѣ на крайдунавскитѣ земи и че въстанието, на чело на което тѣ застанали, не е избухнало неочаквано и стихийно, безъ никаква предварителна подготовка.

На първо мѣсто това се вижда отъ обстоятелството, че навѣрно презъ есента 1185 г., т. е. нѣколко месеца преди възстанието да избухне, двамата братя се явили въ Кипсела, гдето по това време се намиралъ императорътъ, съ предложени, които — за обикновенни поданници и то „варвари“ — биха били наистина твърде странни и дрѣзки. Споредъ Никита Акоминатъ тѣ искали „да бждатъ приети въ ромейскитѣ войски и съ царска грамота да имъ се утвърди владѣнието на едно малко доходно мѣсто при Хемусъ“.³ Както още отдавна е обърнато внимание на това,⁴ желанието на Асѣневци въ случая не ще е било да бждатъ тѣ зачислени въ списъка на обикновенитѣ войници-стратиоти и да имъ бждатъ дарувани раздаванитѣ при такива случаи войнишки стопанства (*στρατιωτικὰ κτήματα*), отъ каквито стратиотитѣ сж се издържали. Искания отъ подобенъ характеръ сж се разрешавали отъ провинциалнитѣ власти и при състоянието, въ което се намирали презъ даденото време военнитѣ сили на Византия, едва ли сж могли да бждатъ оставяни безъ внимание. Ако амбицията на Асѣневци не е отивала по-далечъ отъ това, да бждатъ приети за прости стратиоти въ византий-

¹ Cedrenus, ed. Bonn. 435₁: τὸν γὰρ κατὰ γένος προσηγόντων τῷ Πέτρῳ οἱ μὲν ἄλλοι θανάτῳ διεκόπησαν, Βορίσης δὲ καὶ Ῥωμανὸς οἱ τοῦτον εἰσὶ εἰς τὴν πόλιν εἰσαχθέντες... ἔμμενον ἐν αὐτῇ.

² Scylitzes, 715₁₁.

³ Nicetas, ed. Bonn, 482₁₅.

⁴ Успенскій, Образование втораго болгарскаго царства. Одесса 1879 стр. 106 сл.

скитѣ войски, то за удовлетворението ѝ далечъ не е било нужно да търсятъ личното разрешение на императора, нито пъкъ биха получили решителенъ отказъ. Ако тѣ сж се явили тукъ като тѣй скромни просители, тѣ не биха се осмѣлили да произнесатъ „горещи слова“, следъ като искането имъ било отблъснато, нито пъкъ биха „загатнали за въстание и за това, което ще извършатъ, когато се завърнатъ дома“.¹ Несъмнено е прочее, че искането, съ което Асѣневци сж дошли въ Кипсела, е имало съвсемъ другъ смисълъ: да имъ бжде повѣрено военно командване въ Дунавска България, а заедно съ това началството или родовото владѣние на нѣкоя отъ тамошнитѣ крепости или земи. На това последно обстоятелство указватъ думитѣ на византийския авторъ, че Петъръ и Асѣнь искали владѣнието на „малко доходното мѣсто при Хемусъ“ да имъ бжде, потвърдено съ царска грамота (*καὶ διὰ βασιλείου γράμματός σφισι βραβευθῆναι χωρίον τι βραχυλόσδοον, κατὰ τὸν Αἴμον κείμενον*). Царски грамоти въ Византия никога не сж били нуждни на обикновенитѣ стратиоти заради отстѣпенитѣ имъ войнишки стопанства. Стратиотитѣ заедно съ даденитѣ имъ имоти просто сж се записвали въ войнишкитѣ списъци. Съ царски грамоти напротивъ, сж били дарувани пронии, обширни земи, които носѣли доходи на съответнитѣ лица, а съ такива грамоти е било възлагано и началството надъ отдѣлни крепости или надъ цѣли области.² Естествено е, че за прониарски владѣния и за началоство надъ земи или крепости сж могли да аспириратъ само лица, които сж имали известни заслуги, или поне които вече сж заемали видно положение въ една или друга областъ на Империята. Дръзкиятъ езикъ, съ който заговорили Петъръ и Асѣнь въ Кипсела, когато искането имъ не било задоволено и заплашванията, които тѣ не се сдържали още тогава да отправятъ, показватъ, че тѣ сж имали съзнание за своята сила и за влиянието си срѣдъ населението въ Дунавска България или, най-

¹ Nic. id. 482₂₀.

² Иванъ Кантакузинъ въ 1343 г. съ грамота повѣрилъ на Ив. Ангелъ началството надъ Тесалия. Грамотата е изцѣло приведена въ неговитѣ мемуари. *Сap t a c.* II р. 312₁₀ сл. Грамоти за даруване на пронии у Miklosich-Müller, *Acta et diplomata graeca* V стр. 89, 107, 109, III 173—174. Гл. по подробно за това въ моята работа „Войнишки земи и войници въ Византия въ XIII—XII вв.“ СпБ. А. XXVII. 1923 стр. 43 сл.

малко, че сж разчитали на възможността да създадат тамъ затруднения на византийското правителство.

Твърде обикновени явления въ историята сж народни движения, предизвикани отъ непосредствени причини, отъ състояние, което въ дадено време извънредно остро е било чувствувано отъ маситѣ. Такива движения избухватъ обикновено стихийно и слѣпо, при случаенъ поводъ или неочаквано блѣснала надежда. Тълпитѣ тогава се увличатъ отъ водачи, или пъкъ сами издигатъ за такива лица, сжщо тѣй случайни, които често пжти сж излѣзли изъ общественитѣ низини и които по темпераментъ или лични качества се явяватъ най-ярки изразители на пламналото недоволство или пъкъ сж били най-способни да го осмислятъ и му поставятъ по-ясни задачи. По съвсемъ другъ начинъ се зараждатъ и развиватъ движения, на които сж поставени предварително набелязани цели. Тѣ се нуждаятъ отъ подготовка и, на първо мѣсто, отъ обмислено въздействие върху съзнанието на маситѣ, чиято нерешителностъ или инертностъ трѣбва да бждатъ преодоленни. За дѣла отъ тоя родъ сж нуждни вдъхновители и водачи: лица, които се ползватъ съ достатъченъ авторитетъ, способни да вдъхнатъ на тълпитѣ вѣра въ себе си и упование въ самитѣ тѣхъ, достатъчно и предвидливи при това, за да предизвикатъ движението въ моментъ, когато външнитѣ условия биха били най-благоприятни за неговия успѣхъ.

Отъ това гледище нито въстанието въ 1186 г. може да бжде считано за рожба на едно слѣпо стечение на обстоятелствата нито пъкъ Асѣневци сж били личности, които то случайно е издигнало.

У насъ, пъкъ и изобщо въ изложенията на събитията около създаването на Второто българско царство, обикновено се прокарва възгледътъ, че въстанието е почнало отначало като обикновено народно вълнение, предизвикано отъ единъ дребенъ поводъ — свадбата на императора Исакъ Ангелъ, извънреднитѣ данъци, наложени на пастиритѣ низъ Хемусъ и Подунавето, за да бждагъ посрещнати разходитѣ по придворнитѣ празници, и раздражението у жителитѣ на тия земи при събирането на новитѣ данъци. Тоя възгледъ външно се опира на единъ пасажъ изъ Историята на Никита Акоминатъ, който разказва, че отъ тия данъци били особено „ограбени градоветѣ около Анхиало“ и варваритѣ низъ Хемусъ.

Въ сжщностъ обаче той се опровергава отъ всичко, що тоя авторъ разказва за избухването на въстанието, както и отъ цѣлата обстановка, срѣдъ която изникватъ и се развиватъ отдѣлнитѣ му моменти и свързанитѣ съ тѣхъ събития.

Нуждно е тѣ да бждатъ разгледани по-отблизо и преценени по-внимателно.

Че новитѣ данъчни изисквания сж предизвикали силно раздражение у пастирското население по Балкана, което — тогава, както и въ наше врѣме — е презимувало по топлата равнина около Анхиало, въ това нѣмаме основание да се съмняваме. Недоволството навѣрно е било по-широко и допустимо е, то да се е разпространило и срѣдъ жителитѣ на Подунавето, къмъ които византийскитѣ данъчни чиновници едва ли ще сж се показвали по-милостиви. Но извънредни налози, жестокости и злоупотрѣбления при събирането имъ, — всичко това не е било нѣщо необикновено презъ никое време отъ дългата византийска история. При единъ или другъ случай то се е понасяло съ нѣмо озлобление, съ шумни демонстрации или даже и съ откритъ метежъ, жертви на който падаха омразнитѣ мѣстни представители на суровия византийски фискаленъ режимъ. Но пжтътъ отъ тука до едно въстание, което си поставя ялната цель да събори византийското господство и да извоюва една национална независимостъ, е твърде дълъгъ. И ако въ дадения случай вълнението още въ първия моментъ взема характера на движение за политическа свобода, това показва или че у Асѣневци вече е била назрѣла идеята за бунта и че тѣ само сж използвали недоволството, за да го насочатъ къмъ поставената цель, или пъкъ, че тѣ, подготвили вече по-отрано всичко за замислената борба, сами сж хвърлили искрата въ набрания горителенъ материалъ и тѣй предизвикватъ пожара, съ които на Империята не бѣ сждено да се справи.

Въ единия и въ другия случай тѣ се явяватъ не като случайни лица въ едно стихийно движение, което само ги повлича и издига, а като водачи, за които предварително вече е била опредѣлена цельта, къмъ която сж искали да го насочатъ.

Редица други съображения и данни подчертаватъ още по-ясно, че двамата братя вече сж подготвяли въстанието още дълго време преди пролѣтътъ 1186 г. и че въ това отношение тѣ еднакво сж използвали както настроението на маситѣ,

тѣй и външнитѣ затруднения и опасности, въ които Империята презъ даденото време се намираше.

Маджаритѣ още отъ 1183 г. бѣха заели Моравската област и Софийско, а италианскитѣ нормани презъ 1185 г. бѣха пребродили Албания и Южна Македония, превзели бѣха и Солунъ и армията имъ се намираше въ Западна Тракия на пътъ за Цариградъ. Презъ есента 1185 г. териториалната връзка на севернитѣ български земи съ останалитѣ провинции на Империята, изглеждаше, че ще бѣде напълно прекъсната. Никога едно въстание въ тия земи не би могло да разчита на по-благоприятна външна обстановка. Но за успѣха му е било необходимо да се вдѣхне увѣреностъ на маситѣ въ него.

Падането на Солунъ произвело необикновено силно впечатление всрѣдъ тогавашния византийски свѣтъ. Повѣрието, че градътъ на Св. Димитрия, устоялъ презъ вѣкове на тѣй много нападения и опасности, сега вече ще да е напуснатъ отъ отъ своя покровителъ, се е налагало на проститѣ умове. И разказътъ на Никита Акоминатъ за обявяване на въстанието представя, какъ Асѣневци използвали това повѣрие. За да преодолеятъ боязньта на съотечественицитѣ си, тѣ построили храмъ на името на св. Димитрия, събрали (при освещаването му) мнозина „обхванати отъ демони“, внушили имъ да викатъ, че Богъ билъ решилъ да дарува свобода на българитѣ („и на власитѣ“!) и да ги отърве отъ игото, подъ което дълго време живѣли, и че заради това христовиятъ мъченикъ Димитрий се отказалъ отъ ромеитѣ, оставилъ Солунъ и дошелъ срѣдъ тѣхъ, за да покровителствува започнатото дѣло.¹

Солунъ е билъ взетъ отъ норманитѣ на 24 августъ 1185 г.² На 7 ноември, обаче, тѣ биватъ разбити при Димитрица и къмъ края на сѣщия месецъ очистватъ балканскитѣ земи. Ако Асѣневци сж замислили да използватъ за целта си повѣрието, че св. Димитрий е напусналъ Солунъ и именно заради това започнали да строятъ черква на негово име въ Търново, това значи, че началото на строежа ѝ трѣбва да бѣде отнесено къмъ времето, когато Солунъ се е намиралъ подъ властта на норманитѣ, следователно, нѣколко месеца по-рано отъ деня на

¹ Nic. 485.

² C. Hopf, Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit. Ersch und Gruber, Allgem. Encyclopädie. Bd. 85. S. 161.

освещаването ѝ, когато въстанието е било тържествено обявено.

На сжщото заключение, видѣхме, навежда и държането на Петра и Асѣня въ Кипсела. Исакъ Ангелъ билъ прогласенъ за императоръ на 12 септемврий 1185 г. Той отпътувалъ за Кипсела за да следи отблизу действията на норманитѣ, навѣрно къмъ края на сжщия мѣсецъ и, въ всѣки случай, не по-късно отъ началото на октомврий. Тукъ сж го намѣрили и двамата брата. И заканитѣ, които тѣ отправили, следъ като исканията имъ не били удовлетворени, говорятъ, че отъ тогава идеята за въстание у тѣхъ вече е била узрѣла.

Къмъ редицата доводи и съображения отъ тоя характеръ може да се прибави и друго. Отъ едно писмо на охридския архиепископъ Димитрий Хоматиянъ (началото на XIII в.) до митрополита на Корфу, а сжщо и отъ единъ актъ на тогавашния охридски синодъ научаваме, че — навѣрно подъ предлогъ да бжде осветена построената отъ Асѣневци черква — въ Търново били поканени трима гръцки владици, между които билъ и видинскиятъ митрополитъ. Тукъ тѣ били принудени да коронясатъ единия отъ братята за царь.¹ Явно е следователно, че движението за независимостъ е било замислено отъ Асѣневци рано преди тѣ да го предизвикатъ и дадатъ знакъ за неговото избухване и че тѣ съзнателно и плано-мѣрно сж подготвяли условията, които още въ самото начало му поставятъ опредѣлената цѣль — възстановяването на българското царство и на народната независимостъ.

Но ако всичко това е тѣй, то явно е, че данъчнитѣ притѣснения, на които били изложени „власитѣ“ поради свадбата на Исака Ангелъ, далечъ не сж могли да иматъ въ случая значението, което имъ се отдава отъ самия Никита Акоминатъ. Преди всичко тая сватба е била отпразднувана презъ последнитѣ дни на 1185 въ самото начало на 1186 година. А приготовленията за въстанието, както видѣхме, сж започнали месеци преди това. Ако наистина недоволството отъ наложенитѣ извънредни данъци е било тѣй голѣмо, както иска да го представи византийскиятъ авторъ, то е само улеснило задачата на Асѣневци: тѣхниятъ зовъ къмъ въстание сега вече е могълъ

¹ Изданието на кардиналъ Pitra, *Analecta sacra* t. VI, гдето двата горни документа сж публикувани, ни е недостъпно. Ползуваме се отъ преписитѣ имъ у Никовъ, Спис. на Б. Акад. XX. 1921, стр. 42 сл.

да разчита и на ожесточението, което самото византийско правителство предизвикало срещу себе си.

Казаното до сега достатъчно установява не само характера на въстанието въ 1186 г. но и положението на Асѣневци. Тѣ се явяватъ въ Кипсела предъ императора съ искания, които за представителитѣ и на разпадащата се тогава Империя сж били твърде нескромни; тѣ строятъ въ Търново черквата св. Димитрий, разходитѣ по която, колкото малка и да е била тя, не сж могли да бждатъ по срѣдствата на хора изъ простолюдието, нито на двама балкански пастири. На поканата имъ да осветятъ черквата се отзоваватъ трима гърци архиереи. Всичко това показва, че вдъхновителитѣ и водачитѣ на въстанието не сж били личности отъ сжщата социална срѣда, къмъ която е принадлежала и масата на населението въ севернобългарскитѣ земи, но сж се ползували срѣдъ него съ име и влияние, а съответно съ това сж имали и амбиции, които ги издигали твърде високо надъ тѣхнитѣ съотечественици, били сж следователно видни първенци въ дунавско-балканската областъ.

II.

Не сж ли произхождали Асѣневци отъ нѣкой болярски родъ на Първото царство? Противъ подобна догадка говорятъ нѣкои твърде убедителни съображения.

Още много отдавна е обърнато внимание на това, че името Асѣнь не е славянско.¹ Аналогитѣ, които биха могли да се приведатъ за него, идатъ отъ туранскитѣ езици. Споредъ китайски предания старитѣ турци, раздѣлени на много племена, носили общото народно име А-ssе-па.² Все споредъ китайски известия турскиятъ владѣтель Буминъ хаганъ, чието царство презъ втората половина на VII в. обхващало цѣла централна Азия, отъ Оксусъ та чакъ до границитѣ на Китай, оженилъ дъщеря си Assena за китайския императоръ Ву-ти.³ Счита се, че името Assena, народно име на турцитѣ, е китай-

¹ Успенскій, ц. с. 103.

² L. Cahun, Introduction à l'histoire de l'Asie. Paris 1893, p. 86. Ср. с. Wirth, Geschichte Asiens und Osteuropas. Halle 1905. S. 218, 222 и 231. Сжщо и Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Lpz. 1903, p. 46.

³ Cahun, id. 110.

ска форма на турско-монголското „ченé“, „ценé“ — „вълкът“.¹ Споредъ споменатото предание общиятъ прадѣдо на турцитѣ, Assepa билъ роденъ отъ вълчица. Но и да се приеме това обяснение, то още не значи, че името Assepa, или нѣкоя близка нему форма, е било чуждо на старотурския езикъ.² Дума asep, съ значение nuptio, е имало въ куманския езикъ.³ Името Асѣнь българитѣ презъ сръдновѣковието произнасяли А с я н ъ. Поради това и формата А с а н ъ (Asan), съ която византийцитѣ именуваха всички наши Асѣневци.⁴ А именната форма Асанъ, тъй честа и у днешнитѣ османци, е била доста разпространена сръдъ турцитѣ още презъ XI—XII в. в.⁵ Асанъ се е наричалъ племенникътъ на селджукския повелителъ Тогрулъ бега,⁶ а съ сжщото име се споменува единъ турски пълководецъ, съ когото ималъ да води борба въ северна Сирия Боемундъ Тарентски.⁷

Обстоятелството, че името Асѣнь е туранско, не значи ли, че водителитѣ на българското въстание сж били потомци на туранскитѣ прабългари, настанени тукъ още презъ VII в.,

¹ Id. 56.

² Спор. Mauguart, id 46, Asihna се е наричала владѣлското семейство у турцитѣ.

³ Codex cumanicus, ed. G. Kuun, Budapest 1880, s. v. Сжщо тамъ: as-гладенъ, изгладнѣлъ, as-храна, asat-свободенъ.

⁴ Ср. напр. Nicetes, 482₁₂, 485₇; Acropolita, ed. Heisenberg, 18₂₃, 33₁₀; Pachym. ed. Bonn. I 439, 447₆ сл. II 315₁₀; Gregoras, Bonn. 394₂₃, 534₂, 798₁₈. Румънскитъ болярски родъ Asan, чието благородство датира отъ XVII в. (гл. A. Sturdza, La terre et la race roumaines, Paris. 1904 p. 257, бележ.) несъмнено изхожда отъ потомци на византийскитѣ Асѣневци, настанени тукъ презъ епохата на фанариотското господство. За византийскитѣ Асѣневци гл. Успенскій, Болгарскіе Асѣневичи на византийской службѣ въ XIII и XIV вв. Изв. Русск. Арх. Инст. въ К-полѣ. XIII. 1908. 1-16. Интересното е, че формата Асанъ за името на Ив. Асѣня намираме и въ нѣкои сръдновѣковни сръбски текстове. Срв. напр. Жит. на св. Сава отъ Теодосия, изд. Даничичъ, Бѣлградъ 1860 стр. 199, 205 сл. Житието на Теодосия ни е недостъпно; цитираме текста приведенъ у Макушевъ, Болгарія въ концѣ XII и первой половинѣ XIII в. Варш. Унив. Изв. 1872. № 3 стр. 65; приде же... къ реченомъ Асаню; и кагочетивомъ царъ Асаню конць життя приемшъ etc.

⁵ Асанъ въ джагатайския и османски езици значи—л е к ъ. Радловъ, Опытъ словаря тюркскихъ нарѣчій. Спб. 1893. s. v.

⁶ Cedr. II Bonn. 572₁₃, 573₁₀.

⁷ Anna Comn., Reifferscheid. II. 111₂₅, 225₂₁.

съ основаването на българската държава при Аспаруха?¹ Въпросът би бил твърде умѣстенъ, ако би могло да се допусне, че въ края на XII в., т. е. цѣли петъ столѣтия следъ Аспаруха, неасимилирани отъ славянитѣ прабългарски елементи още сж се държали въ дунавскитѣ земи. Такава вѣроятностъ обаче напълно е изключена. Като отдѣленъ етниченъ елементъ туранскитѣ прабългари почватъ да се губятъ още презъ епохата на Преславското царство. За сетенъ пѣтъ прабългарски имена (Кракасѣ, Елемагѣ, Ивацѣ, Сермо) се срѣщатъ по времето на Самуила и наследницитѣ му. Следъ падането на Първото българско царство, презъ двовѣковния периодъ на византийското иго, биватъ изличени и сетнитѣ останки на етническия дуализъмъ, отъ който бѣ произлѣзълъ българскитѣ народъ.

Презъ XII в. въ сѣдство съ Дунавска България бѣ се появилъ единъ новъ турански [народъ — куманитѣ, близко сроденъ на печенѣзи и турци. Ако името на основателя на новата българска династия въ действителностъ указва на турански произходъ, то дали Асѣневци не сж били кумани?

На времето си тоя въпросъ бѣ поставенъ отъ Успенски, който не се реши да му отговори утвърдително.² Следъ него Иречекъ пѣтъомъ забеляза, че презъ XI в. имало кумански князе, които се наричали Осѣнь, Осень, Асѣнь.³

За да бжде прието предположението че Асѣнь и Петъръ сж били чисти кумани, ще е нужно предварително да се докаже, че презъ XI или XII вѣкове въ Дунавска България сж се настанили кумански елементи и че къмъ последната четвъртъ на XII в., когато въстанието избухва, тия кумани по битъ, езикъ и съзнание вече напълно сж се приобщили къмъ туземното българско население, заживѣли сж съ неговитѣ интереси, народни спомени и копнежи. Куманитѣ наистина се считатъ днесъ за най-податливата на култура гранка отъ туранскитѣ племена, които презъ XI—XII в. подъ различни имена — турци, печенѣзи, узи, огузи, черни клобуци, торки, берендеи и пр. обитаваха необятнитѣ степни пространства

¹ Както предполага Иширковъ, *Les Bulgares en Dobroudja*. Bern. 1919, стр. 39.

² Образуваніе втораго болг. царства 108.

³ *Gesch. der Serben* I 269, бел. 4.

задъ Дунава къмъ брѣговетѣ на Черно, Каспийско и Аралско море. Още презъ първата половина на XI в. тѣхнитѣ тѣлпи бѣха почнали да налитатъ върху балканскитѣ провинции. Но въ историческитѣ известия за епохата на двовѣковното византийско господство надъ севернитѣ покрайнини на полуострова липсватъ даже и най-далечни загатвания за кумански поселения тамъ. Куманитѣ, особено презъ XII в., не еднажъ се явяваха по различни мѣста на долно-дунавската граница, отъ Видинъ до делтата, предприемаха съ „скитска“ бързина далечни набѣзи низъ вътрешността на полуострова, за да се върнатъ, най-често необезпокоявани отъ никого, съ плячката си въ своитѣ станове по равнинитѣ северно отъ рѣката. Тѣхната маса до последната четвъртъ на XII в. се намираше далечъ задъ византийскитѣ предѣли, изъ степитѣ къмъ Днепъръ и Донъ. Тѣ живѣеха тамъ въ борби съ рускитѣ князе, участвуваха въ тѣхнитѣ междуособици и нищо не е тѣй малко приемливо, колкото предположението, че елементи отъ тоя народъ на смѣли наездници, за които войната и необузданиятъ животъ бѣха родна стихия, сж могли, тогава още, да потърсятъ миръ и стрѣха за спокойно битие като поданници на Империята въ нейното Подунавие. Даже и да се предположи, че такива кумани поради нѣкакво неизвестно стечение на обстоятелствата сж могли да се явятъ тукъ, то все пакъ едва ли може да се допусне, че биха се създали щогоде близки отношения и довѣрие между тѣхъ и угнетеното отъ чужда власт мѣстно бѣлгарско население. Като воененъ елементъ, отъ който Империята е имала нужда, тѣ биха били поставени въ положение по-благоприятно отъ това на туземнитѣ бѣлгари. Тѣ следователно биха си оставали чужденци срѣдъ тѣхъ, още повече, че расови, битови, езикови, пъкъ може би и религиозни различия ще да сж представяли дълго време една мжчно преодолима преграда за тѣхното взаимно сближение. А отъ всичко, що знаемъ за началото на въстанието, се вижда, че Асѣневци се явяватъ като представители на това мѣстно бѣлгарско население, съ което ги съединява една и сжща религия, че тѣмъ сж близки неговитѣ народни спомени и държавната му традиция и че, най-сетне, освенъ Асѣня, всички останали членове на тѣхния родъ и всичкитѣ имъ близки сътрудници сж носили славянско-византийски имена—Пегъръ, Калоянъ, Иванко, Добромиръ Хръсъ и пр. Това сж

факти, чието обяснение би се само затруднило при хипотезата, че Асѣневци сж били кумани. Но ако безъ затруднения не може да се допусне и тѣхното българско болярско потекло, то не е ли възможно друго предположение? Да ли тѣ не сж могли да произхождатъ отъ една народностна сръда, която е била въ племенно отношение твърде близка до българитѣ, но която заедно съ това презъ даденото време се е намирала съ куманитѣ въ много по-тѣсенъ досѣгъ, отколкото такъвъ е билъ възможенъ за българитѣ отъ Подунавето?

Споменахме, че името Асѣнь е туранско. Но не отъ по-малко значение въ случая е и обстоятелството, че въ форми (Осѣнь, Ясень, Асинь), които сж най-близки до името на българския царь, това име се срѣща въ руската лѣтопись и то презъ периода непосредствено преди българското въстание. Въ „Поучението“ на руския князь Владимиръ Мономахъ се разказва, че при едно сражение къмъ Бѣла Вѣжа той плѣнилъ 900 кумани заедно съ двама тѣхни князе Асиня и Сакзя.¹ Въ изданието на руската лѣтопись отъ Миклошича интересувашето ни име при сжщия разказъ е дадено въ формата Асѣнь.² Споредъ лѣтописъта тоя кумански князь умрѣлъ въ 1083 г.,³ а въ 1107 г., следъ мира сключенъ между руситѣ и куманскитѣ князе, Владимиръ Мономахъ оженилъ сина си Георгия (Юрий) за внучката на сжщия Асѣнь.⁴ Презъ втората половина на XI и началото на XII в. на името на тоя кумански князь се наричалъ единъ градъ. Суздалската Лаврентиевска лѣтопись разказва, че въ 1112 г. съюзенитѣ руски князе „идоша на Половцѣ . . . и дойдоша до града Осенева,“⁵ навѣрно въ околноститѣ на Донъ.⁶

¹ Лѣтопись по Лаврентіевскому списку. Изд. Археогр. комисіи Спб. 1872. стр. 240.

² Miklosich, Chronica Nestoris. Windobona I 1860, p. 153: И два князя таша, кагоукарска крата Ясѣня и Сакзя.

³ Осѣнь умре, Половечскій князь. Лаврент. лѣтопись стр. 198, Лѣтопись по Ипатскому списку. Изд. Археогр. комисіи. Спб. 1871, стр. 143.

⁴ Ипат. лѣтопись, стр. 187; „и поя Володимеръ за Гергия Епиопину дщерь, Ясѣну внуку“. Лаврент. лѣтоп., 272: „и поя Володимеръ за Юргя Аепину дщерь, Осеневу внуку. Ср. Miklosich, p. 80 Ясѣневоу князюу.

⁵ Лавр. лѣтопись 275.

⁶ Н. Аристовъ, О землѣ половецкой. Известія истор.-фил. института кн. Безбородко въ Нѣжинѣ. Кіевъ 1877. стр. 9—10. Интересното е, че името Асѣнь е предадено въ формата Ясѣнь и въ договора на Мих. Асѣня съ Дубровчанитѣ отъ 1253. Гл. Šafařík, okazy obě písemnictví (Památky) стр. 16.

По времето на рускитѣ княжески междуособици презъ втората половина на XI в. куманитѣ успѣватъ окончателно да се настанятъ въ степитѣ на цѣлия руски югъ. Борбитѣ между кумани и руси отъ тоя моментъ изпѣлватъ единъ почти двовѣковенъ периодъ на руската история. На куманскитѣ опустошения и плѣнъ били изложени земитѣ до самитѣ стѣни Киевъ и Черниговъ¹. Подъ натиска на страшната опасностъ рускитѣ князе на край трѣбвало да оставятъ на страна раздоритѣ и да се обединятъ срещу степнитѣ хищници. Побѣдитѣ, одържани отъ рускитѣ князе подъ началството на Святополка Киевски и Владимира Мономахъ въ началото на XI в., обезсилили значително тия отъ куманитѣ, които обитавали приднепровскитѣ земи, но тѣхнитѣ съплеменници къмъ Донъ запазили своето могъщество и при наследницитѣ на Мономаха продължавали да безпокоятъ южнитѣ руски земи.² Въ борбитѣ срѣщу куманитѣ, рускитѣ князе обикновено имали на страната си прѣснатитѣ низъ степитѣ остатъци отъ узи и печенѣзи, — които, подъ общото име „Черныи Клобуки“, (Черни шапки) тѣ настанявали като граничарско население въ изложенитѣ на куманскитѣ нападения свои области.

Огношенията между кумани и руси при все това не оставали винаги неприятелски. При своитѣ междуособици рускитѣ князе, както въ времето преди Владимира Мономонахъ, тѣй и следъ него, често прибѣгвали до помощта на куманитѣ,³ а използвали ги и въ войнитѣ срещу поляци и маджари.⁴ Тия съюзи често пжти бивали предхождани или последвани и отъ връзки отъ по-другъ характеръ. Едновременно съ споменатия бракъ на Юрия Владимировичъ за внучката Асѣнева, оже-

¹ Гл. напр. Лавр. лѣт. 166 сл. Ипат, лѣт. 120 сл.

² Гл. Бѣляевъ, О северномъ берегѣ Чернаго моря и прилежащихъ къ нему степяхъ до водворенія въ этомъ краѣ монголовъ. Зап. Одесск. общества истории и древностей III. 1852. стр. 16 сл.

³ Двама отъ внуцитѣ на Ярослава въ 1078 г. съ помощта на кумани побѣждаватъ Всеволода Ярославичъ и превзематъ Черниговъ (Ипат. лѣт. 140., Лаврент лѣт. 194). Въ борбитѣ между киевско-переславскитѣ князе и черниговскитѣ, куманитѣ сж съюзници на последнитѣ. (Ипат. лѣтоп. 213 сл.). По-късно, въ 1115-1154 г. тѣ помагатъ на Юрия Долгоруки срѣщу противника му Изяслава Давидовичъ (Ипат. лѣтоп. 317 сл., 321 сл., 324 сл.). Гледай по-подробно у Голубовскій ц. с. 176 сл.

⁴ Ипат. лѣтоп. 150, 205.

нилъ своя синъ и черниговскиятъ князь Олегъ Святославичъ за внучката на куманския князь Гиргенъ.¹ Брачните съюзи между руски и кумански княжески домове почватъ още къмъ края на XI в., когато при мира съ куманитѣ въ 1094 г. киевскиятъ князь Святополкъ Изяславичъ се оженилъ за дъщерята на куманския ханъ Тугоръ (Тугорканъ, Тугортоканъ).² По късно, въ 1117 г., една внучка на тоя силенъ кумански главатаръ била дадена за жена на Андрея, най-младия синъ на Владимира Мономахъ.³ Разбира се, че това далечъ не сж били всички случаи на сродяване между руски и кумански първенци.⁴ Изглежда, при това, че и дветѣ страни държали на роднинскитѣ си връзки. Куманскитѣ князе често се явявали съ дружинитѣ си на помощъ на своитѣ руски сродници,⁵ а имало и руски князе, които живѣли между куманскитѣ си роднини въ степъта.⁶ Досѣгътъ, въ който тъй дълго време се намирали двата народа, улеснявалъ въздействието, упражнявано върху куманитѣ отъ по-развитата руска култура. Тѣ се подавали на нейното влияние, усвоявали навицитѣ на оседналия животъ и, макаръ бавно, се порусвали. Кумански първенци съ руско-славянски или византийско-християнски имена се явяватъ още отъ срѣдата на XII в.,⁷ когато вече християнството ще е смогнало да направи значителни успѣхи срѣдъ куманитѣ.

Догадката, че въпросътъ, който ни интересува, може да бжде разясненъ съ отношенията въ южно-рускитѣ земи презъ XI—XII в. намира опора и въ редица други указания, възможности и факти, които заслужватъ да бждатъ отбелезани тукъ.

¹ Ипат. лѣтоп., 187; Лаврент. 272.

² Лаврент., лѣтоп. 218.

³ Ипат., лѣтоп. 205.

⁴ Гл. по подробно Голубовскій, ц. с. 172 сл.

⁵ Въ 1147 г. на Святослава Олговичъ дошли на помощъ куманитѣ, негови вуйчовци (Ипат. лѣтоп. 24 — „и половци придоша к нему мнози, уеве его“) На Святослава Всеволодовичъ въ 1146 помагалъ „неговиятъ дивъ вуйчо, куманинътъ Тюнракъ Осулоковичъ и братъ му Камось“ (п. т. 237).

⁶ Голубовскій, ц. с. 173 сл.

⁷ Судимиръ Кучебичъ въ 1147 г., Воиборъ Негечевичъ въ 1162, Данилъ въ 1183, Романъ Кзичъ 1184, Ярополкъ Томзаковичъ 1190, Юрий Кончаковичъ 1224 г. — Гл. Ипат. Лѣтопись. Ср. по въпроса и Шараневичъ, Исторія Галицко-Володимирской Руси. Львовъ 1863 стр. 34

Единъ отъ виднитѣ сътрудници на водачитѣ на българското въстание е билъ Иванко, убиецътъ на Асѣня и неговъ първи братовчедъ.¹ Диминутивнитѣ именни форми на -ко, свойствени и на южнитѣ славяни, сж били, пъкъ и сега оставатъ, особено чести у малоруситѣ, които още отъ началото на срѣднитѣ вѣкове обитаваха равнинитѣ къмъ Серетъ и Днестъръ, гдето ги споменува и първоначалната руска лѣтопись. Въ края на XI в. князь на Теребовль въ Галиция билъ Василко Ростиславичъ. Освѣнъ него руската лѣтопись дава имената на князетѣ Владимирко Володаревичъ (първ. полов. на XII в.), Василко Ярополчичъ (1150 г.), Василко Романовичъ, (нач. на XIII в.), Василко Володаревичъ (1186 г.) Василко Константиновичъ (1227), Михалко Георгиевичъ (1176) и на войводитѣ Василко Гавриловичъ и Василко Бѣлжанинъ. Още по-важно за насъ въ случая е, че тъкмо диминутивното име на Асѣневия братовчедъ е било широко употрѣбявано въ дадената епоха у малоруситѣ. Племенникъ на споменатия галичски князь Владимирко Володаревичъ е билъ Иванко Ростиславичъ, князь на Звенигородъ. Иванко се е наричалъ синътъ на суздальския великъ князь Юрий Владимировичъ. Руската Ипатиевска лѣтопись споменува освѣнъ това Иванка Захаричъ, войвода на великия князь Святополка Изяславичъ (нач. на XII в.), Иванка Вячеславль, войвода на вел. князь Мстислава Владимировичъ (нач. на XII в.), Иванка Творимировичъ, войвода на вел. князь Мстислава Изяславичъ въ втората половина на XII в. и галицкия боляринъ Иванка Станиславичъ (нач. на XIII в.).²

Срещу това въ българската история съ името на Асѣневия боляринъ е известно само едно лице — Иванко, последниятъ господаръ на добруджанското княжество и синъ на Добротица.³ Възражението, обаче, което би могло да се основава на тоя случай, се напълно обезсилва отъ друго едно обстоятелство. Династията на добруджанскитѣ князе е била отъ кумански произходъ. Чисто куманско поне е името на

¹ Асгород. 21.

² Гл. Ипат. лѣтоп. стр. 226, 236—240, 186, 212, 372 и 487.

³ Въ изданието на Silvestre de Sacy, у Златарски и Кадаровъ, Договорътъ на Князь Иванко съ генуезцитѣ. Изв. на истор. д-во III стр. 20, 23: Juanchus.

първият известен добруджански владѣтель Баликъ.¹ А куманитѣ, отъ които произхождаха много владѣтелски родове на Второто царство и които му бѣха дали дветѣ последни династии — Тертеровци и Шишмановци, — бѣха дошли въ България изъ южнитѣ руски земи, отъ гдето бѣ ги прокудило татарското нашествие презъ срѣдата на XIII в. Тогава въ българскитѣ земи на югъ отъ Дунава бѣха намѣрили ново отечество и мнозина видни руси, какъвто е билъ напимѣръ презъ втората половина на XIII в. областниятъ владѣтель въ северозападна България Яковъ Светославъ, какъвто е билъ и маджарскиятъ намѣстникъ въ Бѣлградско-Мачванската областъ Ростиславъ Михайловичъ. Не е безъ значение тукъ и обстоятелството, че — съ изключение на единъ пасажъ отъ Синодика на Борила, гдето се споменува нѣкакъвъ войвода Иванышъ, който съ мнозина като него падналъ въ борбитѣ срещу турцитѣ при завоеването на България,² — именната форма Иванъ не е отбелязана, доколкото знаемъ, въ никой отъ познатитѣ текстове изъ срѣдновѣковната история на българитѣ.³ Известниятъ по времето на Михаилъ Шишмана български войвода Иванъ е билъ сжщо русинъ по произходъ.⁴ Срещу тази ономастична форма у българитѣ е било употребявана-грѣцко латинската Иоанъ.

III.

Всички изложени до тукъ съставки и съображения не биха имали никакво значение, ако липсватъ опредѣлени данни, които би показвали, че презъ епохата на византийското господство, XI и XII вѣкове, руски или руско-кумански еле-

¹ *Μπαλίκας* у Cantac., Bonn. II 584₁₅; въ Cod. cumanicus p. 300 balik—piscis.

² М. Попруженко, Синодикъ царя Борила, София 1923. стр. 94.

³ Относно предимето на влашкия войвода Басарабъ, Иванко, дадено въ предисловието на Душановия Законникъ, (гл. изданието на Новаковичъ, стр. 3) въпросътъ е споренъ. Опсiul Originele principatelor române, Bucuresti 1899 стр. 177 бел. 83. счита, че то не е собствено име, а произхожда отъ известното при титлата на влашкитѣ господари lw. Имената на Самуиловия войвода Ивачъ или Ивацъ (*Ίβάτσης*, Cedr. II. 470₁) и на царя Ивайло, тукъ не могатъ да се взематъ подъ съображение. Името на първия е сигурно прабългарско, а съмнително е, дали е славянско и името на Ивайло.

⁴ Cantac. I 173₁₁ и 295₁₅.

менти сж се настанявали въ българскитѣ дунавски земи или, най-малко, че следи отъ такива поселения, групови или единични, тукъ могатъ да бждатъ открити. За щастие известията, съ които разполагаме, макаръ и твърде оскждни откъмъ съдържание, даватъ все пакъ достатъченъ материалъ за подкрепа на това заключение.

Много данни показватъ, че презъ срѣдновѣковието рускитѣ славяни сж обитавали цѣлата днешна Молдава на югъ до дунавската делта. Известни сж думитѣ на руската първоначална лѣтопись : „Дулѣби живяху по Бугу гдѣ нынѣ Велыняне, а Уличи и Тиверьци сѣдяху по Днестру, присѣдяху къ Дунаеви, бѣ бо множество ихъ, сѣдяху бо по Днестру оли до моря и суть грады ихъ и до сего дне“. Нашествието на маджари и печенѣзи презъ IX—XI в. ги отмѣстило до известна степенъ къмъ северъ, но значителни части отъ тѣхъ успѣли въ борби съ степницитѣ да се задържатъ по тия земи и следъ тази епоха. За многобройното нѣкогашно славяно-руско население на днешната Молдава свидетелствуватъ и тамошнитѣ мѣстни имена. И до сега още две трети отъ названията на молдавскитѣ рѣки сж славянски.¹ Познатото съобщение на полския историкъ Длугошъ че власитѣ заели Молдава следъ като отъ тамъ „били прогонени нейнитѣ стари жители и господари, малоруситѣ“², се отнася несъмнено къмъ XIV в., когато, следъ татарскитѣ нашествия и преселението на карпатскитѣ власи въ опустошенитѣ земи, тукъ вече бѣ се създадо Молдавското княжество.³

Отъ приведеното мѣсто на първоначалната лѣтопись се вижда, че старитѣ славянски градове по Днестъръ, Дунавъ и морското крайбрѣжие продължавали да сществува и презъ XI—XII в. в. Въ една грамота отъ 1134 г. се спомену-

¹ Weigand, Ursprung der südcarpathischen Flussnamen in Rumänien, XXI—XXIX Jahresbericht d. rum. Institus, Leipz. 1921. S. 83—90.

² Valachi veteribus dominis et colonis Ruthenis primum subdole, deinde abundantiam in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam [Moldoviam] occupaverant. У. Калуѣниаски, при Миклосич, Ueber die Wanderung der Rumänen, стр. 51, бел. 11, това известие се отнася къмъ епохата на завладѣването на Молдава отъ татаритѣ.

³ Значителни остатъци отъ малоруското славянство сж се запазили тамъ и следъ тая епоха. Малоруски имена се срѣщатъ въ молдавскитѣ грамоти чакъ до XVII вѣкъ. Гл. Милетичъ, Дакоромѣнитѣ и тѣхната слав. писменостъ Мсб. IX, 332. 387.

ватъ изъ днешната Южна Молдава градоветъ Берладъ, Текучъ и Мали Галичъ (дн. Галацъ).¹ Историята на тия земи къмъ срѣдата на XII в. е свързана съ името на руския князь Иванко Ростиславичъ, познатъ още и съ прозвището Берладникъ. Споменатата грамота го представя като „кнѣзь Берладскыі“ отъ „стола Галичскаго“. Издадена била тя отъ Иванко на месемврийскитъ търговци, които получавали привилегията да плащатъ мито за стокитъ си не при стоварището въ Малкия Галичъ, а при разпродаването имъ въ Берладъ, Текучъ и останалитъ, подчинени на княза градове. При износа пъкъ на мѣстни произведения, или на „унгарски, руски и чешки“, митото трѣбвало да се плаща въ Малкия Галичъ, отъ гдето се товарѣли на кораби, които ги отнасяли за България, или къмъ другитъ морски пристанища на Империята.² Търговското посрѣдничество между рускитъ и български земи не е било предоставено само на търговцитъ българи. Корабитъ на галичани сжщо кръстосвали Дунава, изъ чиито блата търсѣло прехрана и галичкото население. Въ 1159 г. Иванко Ростиславичъ, следъ като отдавна бѣ пропадналъ опитътъ му да овладѣе Галичъ и изгубилъ владѣніята си, се отправилъ при куманитъ, събралъ между тѣхъ дружина и съ нея „заседналъ въ дунавскитъ градове, заловилъ два кораба, отъ които ограбилъ много стоки, и пакостилъ на галичкитъ рибари“.³ Сведенията за политическитъ отношения въ тия земи презъ дадения периодъ сж твърде недостатъчни. Знае се, че

¹ Берладъ и Текучъ сжществуватъ и днесъ (рум. Bêrlad и Tecuci) на р. Берладъ, лѣвъ притокъ на Серетъ. За слав. произходъ на името Берладъ, отъ „берла“. Stock, Stab гл. Weigand, ц. с. 88; Tecuci отъ „тека“, „текущъ“, сжщо тамъ, стр. 78.

² Берладската грамота (гл. публикациитъ ѝ у Шараневичъ, Исторія Галицко-Володимирской Руси. Львовъ 1863, стр. 36, бел. 51, Голубовскій, ц. с. 207, бел. 2 и I. Bogdan, Diploma Barladéna din 1134 și principatulă Bărladului. Extr. din Anal. Acad. Rom. Ser. II. t. XI. 1889, р. 6), поради известни външни признаци се счита отъ нѣкои учени за съмнителна. Противъ нейната подложность обаче свидетелствуватъ подробности отъ съдържанието ѝ. Тя навѣрно е преписъ отъ истински документъ. Редоветъ ѝ, гдето се говори за износъ на унгарски, руски и чешки произведения, твърде много непомнятъ думитъ, съ които руския князь Светославъ въ края на X в. описва предъ майка си богатствата на дунавския Прѣславецъ, гдето се стичали „всѣкакви блага“ отъ чехи, угри и руси (Ипат. лѣтоп. 43 сл. Лавр. 66).

³ Ипат. лѣтопись 341.

въ 1116 г. Владимиръ Мономахъ устроилъ една експедиция, която на чело на войводата му Ивана Воитишичъ „посажа посадники по Дунай“.¹ Изглежда обаче, че властта на киевския князь въпрѣки това не се е задържала тамъ. Къмъ третото или четвърто десетолѣтие на XII в. тамошнитѣ дунавски край-брѣжия сж се намирали въ предѣлитѣ на Галичко-княжество. Въ „Слово о полку Игоревѣ“ се възпѣва славата на галичкия князь Ярослава Осмомисълъ, (1153—1187 г.), който „затворивъ Дунаю ворота . . . суды реда по Дуная“, подпиралъ карпатитѣ съ желѣзнитѣ си полкове.² Но властта на рускитѣ князе по тия покрайнини винаги оставала колеблива. Времето презъ XI и XII вѣкове, когато азиатскитѣ скитници разпореждаха тукъ, не бѣ минало безследно. Княжескитѣ междубособии, копнежътъ по воленъ животъ, а така сжщо и силно развитиятъ духъ на авантюризмъ, привличали тукъ все по-вече преселници, неспокойни елементи изъ широката руска земя. Въ тия мѣста се създадо едно живо и подвижно население, въ чиято кръвъ имало значителна туранска примѣсь и което еднакво знаело да извлича облаги отъ мирния трудъ и отъ подвизитѣ на меча. Прозвището „берладници“, жители на града Берладъ и областъта му, презъ XII в. вече означавало изгнанници, скитници, чийто занаятъ били войната и грабежътъ по суша и море.³ Когато въ 1159 г. „берладникътъ“ Иванко Ростиславичъ се настанилъ въ дунавскитѣ градове, при него, разказва руската лѣтопись, се „събрали шесть хиляди берладници и много кумани“, съ които той нападналъ градоветѣ Кучелмина и Ушица на Днестъръ.⁴ На следната 1160 г. берладницитѣ превзели гр. Олеше на Черно море, при устието на Днепъръ, отгдето ги прогонили войскитѣ на киевския великъ князь Ростиславъ Мстиславичъ.⁵ Вече презъ 70-тѣ години на XII в. страната на берладницитѣ се считала вънъ отъ предѣлитѣ на руската земя и убѣжище на всички гонени и поставени вънъ отъ законитѣ. Въ 1174 г. суздалскиятъ князь Андрей Бого-

¹ Ипат. лѣт. 204.

² Изд. на Глазуновъ Спб. 1895, стр. 10 сл.

³ За берладницитѣ гл. Карамзинъ, Ист. госуд. російскаго. Спб. 1892. II, примѣч. стр. 112, бел. 285. Соловьевъ, Ист. Россіи. М. 1888. II, стр. 196 сл.

⁴ Ипат. лѣт. 341.

⁵ id. 346.

любски, разгнѣвенъ на Давида Ростиславичъ Смоленски, му казалъ: „а ты поиди въ Берладъ, а на Руськой земли не велю ти быти.¹ Къмъ това време, изглежда, че натискътъ на нови народи изъ азиатския изтокъ бѣ предизвикалъ движението на куманитѣ къмъ западъ. Тѣхнитѣ главни станове се явяватъ изъ равнинитѣ на северъ отъ Дунава и край северо-западнитѣ брѣгове на Черно море. Посадницитѣ на рускитѣ князе вече не могли да прѣчатъ на берладницитѣ и тѣ намиратъ у куманитѣ своитѣ стари сподвижници и събрата по оржие и грабежъ.

Такива, като тѣхъ деца не степитѣ и смѣли наездници, сж били и прочутитѣ „бродници“, чието име достатъчно характеризира тѣхния животъ и нрави. За пръвъ пжтъ тѣ се явяватъ въ руската история презъ 1147 г., когато заедно съ куманитѣ дошли на помощъ на Святослава Олеговичъ при войната му съ князетѣ на Киевъ и Черниговъ.² Суздалската лѣтопись ги споменува като участници въ княжескитѣ междуособици и презъ 1216 г.³ Нѣколко години по-късно, въ битката при Калка, тѣ се сражаватъ на страната на татаритѣ срещу куманитѣ и съюзенитѣ съ тѣхъ руски князе. Лѣтописъта предава и името на тѣхния войвода — Плоския.⁴ Унгарскитѣ документи отъ XIII в. ги споменуватъ като източни съседи на Маджарско, заедно съ руси, кумани и българи⁵. Както изглежда, първоначално тѣ обитавали степитѣ източно отъ Днепъръ къмъ Донъ, отъ гдето татарското нашествие ги отвлѣкло къмъ западъ.⁶ Рускитѣ учени съ право виждатъ въ тѣхъ предшественици на по-късното казачество. Етничната основа на това общество отъ скитници е била славянска, но туранската кръвъ у тѣхъ е била още по-силно застъпена отколкото у берладницитѣ.

¹ Ипат. лѣтоп. 390.

² Id. 242.

³ При Лавр. лѣтоп. 469 и 472.

⁴ Id. 483.

⁵ Грам. на Андрея II отъ 1222 и 1223, писмото на папа Григория до стригонския архиепископъ отъ 1227 г. и на Бела IV до папа Иннокентия IV отъ 1254. Гл. Huzmuzaki, Documente, стр. 75, 79, 102, 260, п^o. 54, 57, 77 и 199.

⁶ Гл. върху това Голубовскій, ц. с. 193 сл., който се противопоставя на Васильевскій (рецензията му върху книгата на Успенскій, Образование втораго болгарскаго царства, ЖМНП. ч. 204, стр. 332) и на самия Успенски.

Влечението на руситѣ къмъ балканския югъ е засвидетелствувано отъ редица стари лѣтописни известия. Походитѣ къмъ Цариградъ на Асколда и Дира, на Олега, Игоря и Святослава, сж само най-бележити прояви на тоя стремежъ, който въ продължение на столѣтия мамѣлъ децата на славянския северъ къмъ отсамдунавскитѣ страни. Той не спира и презъ епохата на XI и XII вѣкове. Следъ нещастния походъ на Владимира Ярославича презъ 1043, лѣтописъта разказва и за намѣрението на теребовлския князь Василка Ростиславичъ, който въ края на XI в. искалъ „перейти Болгары Дунайскыя і посади я у себе.“¹ Две десетолѣтия по-късно, въ 1116 г., при царуването на Алексия Комнинъ, зетътъ на Владимира Мономахъ, иначе неизвестниятъ византийски принцъ и претендентъ за престола, Лъвъ, съ руска помощ се отправилъ срещу византийскитѣ градове по Дунава и превзелъ нѣкои отъ тѣхъ, но билъ убитъ въ Дръстъръ.² Вѣроятно да отплати за това, а може би и съблазненъ отъ желанието да завоюва Дръстъръ за себе си, Владимиръ Мономахъ още презъ лѣтото на сжщата година изпращалъ срещу него нова армия подъ началството на сина си Вячеславъ и на войводата Тома Ратиборичъ.³

Паралелно съ предприеманитѣ отъ князетѣ военни експедиции се развивалъ и другъ процесъ, при който руски славяни, поединично или на групи идвали тука, за да търсятъ щастие, убѣжища или по-удобни земи за поселване. Особено голѣми размѣри ще е взело това движение къмъ югъ следъ като презъ XI и XII вѣкове кумани и печенѣзи се засилватъ въ черноморскитѣ степи. Казахме, че значителна частъ отъ тамошнитѣ стари руски жители останали въ ония мѣста. Но покрай тия, които сж се оттеглили и къмъ северъ, не малко е било числото и на други, които били принудени да се отдрѣпнатъ на югъ, къмъ византийскитѣ предѣли. Империята винаги и на драго сърдце приемаше въ граничнитѣ си земи варвари. Тя ги използваше като войнишко население, на което възлагаше защитата имъ. Презъ срѣдата на XI в. тукъ

¹ Ипат. 174, Лавр. 256.

² Ипат. 204 Лавр. 276.

³ Ипат. 204 Лавр. 276: „томъ же лѣтъ ходи Вячеславъ на Дунай, съ Фомою Ратиборичемъ и пришедъ къ Дръстру и не възспѣвше ничтоже, воротишася.“

въ Подунавето съ нейно съгласие бѣха се заселили две печенѣжки племена, откъснати поради вътрешни борби отъ голѣмата маса на своитѣ сродници изъ заддунавскитѣ страни. Споредъ съобщението на византийския авторъ, на тия печенѣзи били повѣрени три отъ крайдунавскитѣ крепости.¹ Едно друго съобщение добавя, че при тия варвари къмъ 1085 г. се настанило нѣкакво „скитско племе“, което бѣгало отъ северъ, тъй като било грабено и притѣснявано отъ „савроматитѣ“.² Нѣкои руски учени считатъ, че новодошлиятъ „скити“ сж били руси, които отстъпвали подъ напора на куманитѣ. По това време Подунавето се намирало въ въстание срещу цариградското правителство и надъ тамошнитѣ градове заповѣдвали варварски главатари. За единъ отъ тѣхъ, Всеславъ, вече отдавна е изказано мнение, че ще да е билъ русинъ.³ Преди това, навѣрно заддунавски руси сж били сжщо тъй тия, които се извинявали, че тѣхни сънародници „схизматици“ презъ 1074 г. участвували въ похода на побуненото граничарско население низъ Подунавето срещу Цариградъ. Дунавскитѣ градове по това време, разказва съвременникътъ-авторъ, гъмжали отъ смѣсицата на варварски народи, „събрани отъ всички езици“.⁴

Съ много отъ тия данни за сжществуването въ чужди етнически елементи въ Дунавска Бѣлгария, ученитѣ вече отдавна сж се занимавали. Но сжществуватъ и други по-опредѣлени. Руското предание приписва на Кия, легендарниятъ основателъ на Киевъ, основаването и на още единъ градъ, Киевецъ, на Дунава. Кий искалъ да се настани тукъ съ рода си, но „не даша ему ту близъ живущи“.⁵ Василевски бѣ посочилъ, че преданието за Кия и за обиталищата на славяни при Дунава се е сложило презъ XII в., защото именно въ това време тамъ вече имало руски заселища и въ Мизия е сжществувалъ

¹ Cedr. ed. Bonn. II 534₁.

² Anna Comn., ed Reifferscheid, I, 222.

³ Васильевскій Византия и печенѣги, Ж. М. Н. Пр., декемврий, 1872, стр. 304; Кулаковскій, Гдѣ находилася вичинская епархія константинопол. патриархата Визант. врем. IV 328. Гл. сжщо и у мене, Българи и румъни въ историята на дунавскитѣ земи. 221.

⁴ Attal. 204₁₇: ἐθροῦλλεῖτο δὲ καὶ τὸ παρὰ τὸν Ἰσθμὸν κατοικοῦν μισοβαρῶν . . . ἐκ πάσης γλώσσης συντημένον.

⁵ Лавр. 9, Ипат. 6.

градъ Кий, *Kios* въ единъ византийски текстъ.¹ Въ подкрепа на гледището, че презъ срѣднитѣ вѣкове е съществувало руско население въ Дунавска България, не еднажъ е билъ привежданъ и „списъкътъ на рускитѣ градове“, „дални и ближи“, които сж означени въ Възкресенската лѣтопись. Между тѣхъ, въ Дунавскитѣ български земи се споменуватъ Видинъ, Дръстъръ, Дичинъ (Вичина), Килия, Ново Село, Аколятра (Калиакра, или Ликостомионъ, Вилковъ?), Карна (Карбона, Балчикъ, или Варна?), Каварна и Търново, гдето „лежитъ Святая Пятница“. Наистина ние тукъ не можемъ да имаме предъ видъ това известие, защото то е по-късно отъ епохата, която ни интересува. Още Брунъ бѣ се помъчилъ да докаже, че то има предъ видъ състояние не по-раншно отъ срѣдата на XIII в., когато татарското нашествие бѣ довело въ тогавашна България мнозина руски бежанци, каквито бѣха и известнитѣ князе Яковъ Святославъ и унгарскитѣ васалъ Ростиславъ Михайловичъ.²

IV

Къмъ всички тия, вече отдавна познати и не еднажъ изясняни известия и данни за наличността на старо руско население въ българскитѣ дунавски земи, ние мислимъ, че днесъ могатъ да бждатъ приведени нови. Тѣ сж изъ областта на топографската номенклатура. Нѣколко населени мѣста низъ днешната североизточна България, или въ близко съседство съ нея, и до сега носятъ имена, които сж се явили тукъ несъмнено въ връзка съ имената на руски градове, широко известни презъ X—XI в. Наистина, при племенната и езикова близостъ между руски и български славяни, не би било никакъ странно, едни и сѣщи названия, племенни или мѣстни, да сж могли да се явятъ съвсемъ независимо едни отъ други и тукъ и тамъ. Знаемъ напр., че две славяно-български племена сж се наричали Северци и Драговичи, а такива сж известни и между руситѣ. Името Плиска (Плисковъ) на първата българска столица се повтаря въ името на руския

¹ Васильевскій, id. 394.

² Брунъ, Черноморье II. Одесса 1830 стр. 347 сл. На късния произходъ на тоя списъкъ указва и бележката за мощитѣ на св. Параскева въ Търново. Известно е, че тѣ били пренесени тамъ по времето на Ив. Асѣня II (1218—1241).

градъ Плесковъ (дн. Псковъ). Но когато въ една пространствено твърде ограничена област презъ дадено време се появятъ редица селища съ наименования, еднакви съ имената на по-стари селища въ други земи и когато, независимо отъ това, вече съществуватъ признаци или известия, че населението отъ тия последнитѣ е емигрирало въ областта, гдето новитѣ имена се явяватъ, то въпросътъ за такава емиграция остава вече вънъ отъ всѣкакво съмнение. Такъвъ е случаятъ и съ въпроса, който тукъ ни занимава.

Единъ отъ виднитѣ севернобългарски градове презъ епохата на Второто ни царство е билъ Червенъ. Неговитѣ развалини днесъ се виждатъ при едноименното му село, върху Русенския Ломъ, 25 клм. южно отъ гр. Русе. Той билъ и важенъ черковенъ центъръ. Въ Синодика на Борила се споменуватъ трима митрополитѣ червенскитѣ и то на първо мѣсто следъ митрополититѣ на Преславъ и преди тия на Ловечъ, Сръдецъ, Овечъ и Дръстъръ.¹ За Червенъ (*Τζερβενός*) говори и византийскиятъ поетъ Мануилъ Филъ въ поемата си, която възпѣва подвизитѣ на византийския пълководецъ Михаилъ Глава Тарханиотъ презъ втората половина на XIII в. У него Червенъ се явява като една отъ важнитѣ крепости въ Дунавска България, наредъ съ Преславъ, Търново, Ловечъ и Видинъ.² Въ апокрифното „Сказание на пророкъ Исаия“, единъ паметникъ, който не ще да е по-старъ отъ края на XIII в., тъй също се споменува.

¹ Синодикъ царя Борила, изд. Попруженко, София 1928, стр. 92. Интересното е, че измежду архиереитѣ, които споредъ житието на Теодосия Търновски присъствували на търновския съборъ противъ богомилитѣ по времето на Ив. Александра, червенскиятъ архиерей липсва. Да ли това трѣбва да се обясни съ нѣкакво опущение, — липсва и митрополитътъ на Видинъ! — или пъкъ къмъ срѣдата на XIV в. Червенъ, може би разоряванъ при татарскитѣ нашествия, ще да е запустѣлъ или поне загубилъ значението, а съ това — и митрополита си? Червенъ въ всѣки случай не е билъ непознатъ на автора на житието. Той разказва, че Св. Теодосий, преди да се отдалечи въ Парория, живѣлъ известно време въ единъ манастиръ при „мѣстото Червенъ“ (нѣкое мѣсто Червены нарицаемое постиже. И манастиръ тамо бѣхъ). Златарски, Житие на Теод. Търновски, Мсб. XX стр. 12). Въпросътъ несъмнено е за нѣкой отъ многото манастири, чиито следи и днесъ личатъ низъ скалитѣ по течението на Ломъ.

² Гл. у Jireček, Das christl. Element in d. topogr. Nomenklatur der Balkanländer, Sitzungsber. Wien. Akad. Bd. 136, S. 84.

Срещу това изъ епохата на Първото царство съществуването на Червенъ не е засвидетелствувано съ никакъвъ паметникъ и въ никой текстъ. А поменъ за него едва ли би липсвалъ, ако той тогава вече е съществувалъ.¹ Нѣмаме известия за него и отъ XI в., време на печенѣжското господство въ севернобългарскитѣ земи. Ако първитѣ известия за Червенъ се явяватъ едва при началото на Второто царство, това най-естествено може да се обясни съ обстоятелството, че той ще да е билъ основанъ въ епохата непосредствено преди създаването на това царство.²

¹ Именно отъ тая епоха имаме най-вече сведения за историческата география на североизточна България. Тамъ се намираше тогава държавниятъ центъръ и тамъ, въ края на IX и третата четвъртъ на X в., се водѣха борбитѣ между българи и маджари, руси и българи, византийци и руси. Твърдението на Цухлевъ, История на българската църква. I. София 1910 стр. 368, че Червенъ съществувалъ още по времето на Бориса, когато била открита и Червенската епархия, е погрѣшно. Цухлевъ се основава на едно частно писмо отъ Иречека, който ималъ предъ видъ фрагмента отъ надписъ, обнародванъ у Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien. Wien. 1906 col. 289 № 367. Тамъ се говори за нѣкакъвъ архидяконъ, който починалъ въ 871 г. „Ако е имало архидяконъ, съобразява Цухлевъ, то непременно е имало и епископъ, при когото той е служилъ.“ Всичко това е добре, но бедата е, че въ фрагмента не е указано, где именно е резидиралъ тоя епископъ. Цухлевъ предполага, че той е билъ въ Червенъ, както изглежда, единичко защото надписътъ е билъ пренесенъ въ Народния Музей въ София отъ Русе. Това заключение е твърде прибързано. До колкото се простиратъ сведенията ни, повечето отъ надписитѣ и фрагментитѣ, изпратени отъ Русе, сж донесени тамъ отъ Силистра. Сигурно такъвъ пжтъ е направилъ и въпросниятъ фрагментъ. Въпросътъ следователно е за епископъ не на Червенъ, а на Дръстъръ, гдето, както на друго мѣсто показахме (гл. Сждбинитѣ на сръдновѣковния Дръстъръ. Сборникъ Силистра и Добруджа. София 1928 стр. 120 сл.) при Първото царство е резидиралъ главата на българската черква.

² Както казахме за Червенъ споменува и апокрифното „Сказаніе Исаіе пророка“ изд. Л. Стојановић, (Споменик сръп. краљ. академ. III. 1890 стр. 193). Основанъ билъ Чръвенъ, разказва то, отъ българския царъ Оделѣнъ. Подъ това име несъмнено се подразбира Петъръ Дѣлянъ (1040—1041). Отъ историческа страна съобщенията на „Сказанието“, както бѣ забелязалъ и Иречекъ, Christl. Elem. стр. 46, сл., не заслужаватъ изобщо никаква вѣра. За Дѣляна, като основателъ на Червенъ, не може и дума да става, но дали въ дадения случай не е отразенъ нѣкакъвъ тъменъ споменъ за това, че градътъ се е явилъ презъ XI в.? На друго мѣсто азъ посочихъ, че въ „Сказанието“ сж намѣрили отзвукъ народни пре-

Името на българския градъ Червенъ не стои ли въ нѣ какво отношение съ тѣй известния презъ сръдновѣковието, днесъ изчезналъ градъ Червенъ въ Галичка Русия, наричана по него още и Червонная Русь? Най-старитѣ известия за тоя последния сж отъ 981 г., когато великиятъ князь Владимиръ заедно съ Пшемислъ го отнелъ отъ поляцитѣ.¹ Градоветѣ, които зависѣли отъ него, изъ областта на Горни Бугъ и Днестъръ, се споменуватъ въ 1018 г. подъ общото название Червенски градове, „грады Червѣньскыя“.² Значението на Червенъ, както и това на Пшемислъ и Теробовль, паднало едва къмъ сръдата на XIII в., когато Галичъ станалъ центъръ на Галичкото княжество.³

Отъ руско поселение въ сжщата българска областъ ще да е произлѣзло и името на града Русе. Първоначално неговото име, както изглежда, се е произнасяло Руси.⁴ Предположението, че той е билъ създаденъ като руска колония, е изказано още отъ Венелина и Черткова, а следъ тѣхъ отъ Ламански и Хилфердинга.⁵ Първото опредѣлено известие за него е отъ началото на XVI в.,⁶ но несъмнено той е сществувалъ много по-рано. Венелинъ считаше, че той е основанъ къмъ сръдата на XIII в. отъ руси, които избѣгали отъ татарското нашествие. Иречекъ пъкъ отнася началото му къмъ още по-раншна дата, началото на XIII в., и произвежда името му отъ това на Русионъ (*Рѹсѣионъ*), византийски градъ въ Южна Тракия. Той отнася и къмъ Русе съобщението на Акрополита, който разказва, че Калоянъ следъ разрушението на Пловдивъ подложилъ на сжщата участъ и много други градове по Южна

дания, които историкътъ не може да отмине (Гл. моята работа Бълг. и румъни, стр. 161, по въпроса за „президътъ“, който Аспарухъ построилъ отъ Дунава до морето).

¹ Ипат. лѣтоп. 54.

² П. т. 101.

³ Гл. Барсовъ, Очерки русской историч. географіи. Варшава, 1885, стр. 118.

⁴ Гл. Иречекъ, Пжтувания по България, стр. 267 сл.

⁵ Чертковъ, Описаніе войны вел. кн. Святослава Игоревича. М. 1843, стр. 179; Венелинъ, Влахоболгарскія или дако-славянскія грамоты Спб. 1840 стр. 15; Ламанскіи, О славянахъ въ Малой Азій, Африкѣ и Исланіи. Спб. 1859 стр. 40. Гильфердингъ, Сочиненія, I, стр. 142 бел. 3, предполага, че той е идентиченъ съ Малки Прѣславъ.

⁶ Гл. у Иречека, Пжтувания 267 сл.

Тракия, а жителитѣ имѣ преселилѣ къмѣ дунавската граница.¹ Това мнение на Иречека е неприемливо поради нѣколко съображения. На първо мѣсто затова, че името на *Ροῦσιον* не е изрично споменато у Акрополита въ числото на градоветѣ, които той изброява², и второ, защото, ако отвлѣчениѣ въ дунавскитѣ земи тракийски жители биха образували нови селища, очаквали бихме въ Дунавска България да се срѣщатѣ и други такива съ имената на разоренитѣ отъ Калояна тракийски градове. А въ действителност нито едно такова име тукъ нѣма. Едничкиятъ примѣръ, който Иречекъ може въ случая да приведе, е тоя съ името на дунавския Никополъ, който все тогава билъ образуванъ отъ преселници изъ стария Никополъ на Места (при дн. Неврокопъ). Иречекъ пропуска да обърне внимание, че опустошенията на Калояна сж засегнали, споредъ думитѣ на Акрополита, градоветѣ въ Тракия, но не и тия въ Македония,³ а още и това — че името на Никополъ при Места липсва между тѣхъ. Още едно обстоятелство може да се приведе въ полза на гледището, че нашиятъ дунавски градъ не дължи своя произходъ и името си на преселници изъ тракийския Русионъ. Румънитѣ гонаричатъ Руши, а освенъ това въ Румъния сжществувала и днесъ градътъ Руши де Веде (споредъ Венелина — *les Russes de Védé*), до който преселници отъ Русионъ, и то въ XIII в., сигурно не сж могли да стигнатъ.⁴ Това отъ своя страна потвърждава схващането, че Русе, както и съседниятъ му Червенъ, е билъ основанъ отъ руски колонисти, отъ които получилъ и името си, и то навѣрно не презъ XIII в., както предполагаше Венелинъ, а презъ XI или XII, когато се е появилъ и близкиятъ му Червенъ.

Сжщия произходъ, както Русе, ще да има и съседниятъ му градъ Гюргево, на отсрещния брѣгъ на Дунава. Днешната румънска форма на неговото име, *Giurgiu*, е отъ ново време. Въ срѣднитѣ вѣкове градътъ се е наричалъ Гюргевъ,

¹ Das christl. Element. 74.

² За тѣхъ у Аг. 901. 23₁₀.

³ Акрополитъ разказва, че при тия опустошения „Калоянъ пребродилъ цѣла Македония“ (*παράειπεν τὴν Μακεδονίαν*), но, както е известно съ името Македония тогава още се означаваше днешната Тракия, западна и източна.

⁴ Румънскиятъ градъ *Ruși de Vede* билъ основанъ отъ Михаила Храбри (1593—1601). Гл. Sturdza, ц. с. 82.

Гурговъ, или Гургевъ градъ. Тѣй го срѣщаме въ старитѣ влашки грамоти¹. Отъ тука и названието Iurgua, Iurgova, Jegköki, съ което го наричали турцитѣ презъ епохата на завоеванието². Гургевъ градъ се е наричалъ и единъ отъ най-важнитѣ центрове на областта Поросе, южна погранична земя на киевска Русия презъ XI и XII вѣкове. Неговото основание се приписва на Ярослава Велики (1016—1054)³. По-късно той остава въ предѣлитѣ на Черниговското княжество. Известия за него имаме доста много. Основанъ като центъръ въ една покрайнина, която бѣ изложена най-често на печенѣжскитѣ, а следъ това и на куманскитѣ нападения, Гургевъ градъ ималъ и най-често да страда отъ тѣхъ. Въ 1095 г. той билъ изгоренъ отъ куманитѣ и населението му избѣгало къмъ Киевъ⁴. Въ 1103 г. той билъ отново построенъ отъ Святополка Изяславичъ, за да бѣде повторно изгоренъ въ княжескитѣ междуособици презъ 1152 г.⁵. Въ него, като военно погранично население, били настанени черни клобуци, които презъ XII в. не еднажъ отбивали насоченитѣ срещу му кумански нападения. Въ руската лѣтопись се споменуватъ и двама епископи „Гурьгевскыи“—Маринъ въ 1091 и 1095 и Данилъ въ 1113 г., а презъ 1089 и единъ Антоний, „Гурьговскыи игуменъ“.⁶ За сетенъ пжтъ лѣтописьта споменува Гургевъ градъ въ 1162 г. Куманскитѣ натискъ презъ последнитѣ десетилѣтия на XII в., когато Поросето било прегазено, ще да е превърналъ за сетенъ пжтъ въ развалини града, чиито жители сж се прѣснали къмъ северъ и западъ.

Приведенитѣ до сега паралели относно имената, а съобразно съ това и произхода на Червенъ, Русе и Гургево отъ

¹ Гл. грамотата на Мирча отъ 1399 г. (Венелинъ, ц. с. 19), а сжщо дветѣ грамоти на Дана II отъ 1431 г., у Милетичъ, Нови влахо-български грамоти отъ Брашовъ, Мсб. XIII, стр. 54 и 58.

² Leunclavius, *Historia Musulm. Turcorum. Francof.* 1951, стр. 276. Zinkeisen, *Gesch. d. osm. Reiches I*, 467. Съобщението на Цинкайзена, че крепостъта Гургево била построена отъ Мухамеда I (1413—1421), ако то се отнася и до самия градъ, е погрѣшно. Отъ гореприведенитѣ грамоти се вижда, че той е сжществувалъ и по-рано.

³ Барсовъ, 133 и 293 бел. 243. За положението му гл. и Голубовскій, ц. с. 141.

⁴ Ипат. 160, Лавр. 221.

⁵ Ипат. 185 и 308. Лавр. 269.

⁶ Лавр. 204, 221, Ипат. 148, 160.

стара руска колонизация, ще се сторятъ може би недостатъчно убедителни. Ще се каже, може би, че възможно е тѣзи имена да сж се явили независимо отъ всѣкакво руско преселение изъ северъ. Но едно подобно съмнение, все още допустимо до сега, решително пада, когато къмъ тия паралели се добави и другъ единъ — съ името на Тутраканъ. Предполага се, че тоя градъ се намира на мѣстото на античната Трансмариска, но напразенъ трудъ би било, да се обяснява произхода на неговото име съ названието на римската крепостъ.

За миналото на Тутраканъ днесъ не се знае нищо, за него не се говори въ никой отъ старитѣ текстове. Доколкото ни е известно, за пръвъ пжтъ се споменува той у турския географъ Хаджи Калфа (XVII в.), който го нарича Тоторканъ¹. Но именно тая извратена форма — отъ днешнитѣ турци, както и отъ българитѣ, той се нарича Тутраканъ — показва, че названието на града не е отъ османски произходъ и че то е съществувало още преди времето на завоеванието. Странното име Тутраканъ, което има явенъ не славянски характеръ, но което заедно съ това не може непосредствено и на право да бжде изведено отъ никой езикъ², може да бжде сближено, а отъ тука и обяснено едничко чрезъ названието на прочутия нѣкогашенъ градъ Тмутараканъ (още Тьмутараканъ, Тмугороканъ), който се е намиралъ на мѣстото на античната Фанагория, при Керченския протокъ между Азовско и Черно морета. Основанъ е билъ той навѣрно презъ хазарската епоха и първоначалното му име е отъ тунрански, а може би арабски или пжкъ еврейски произходъ³. Въ еврейскитѣ извори то се среща въ формата *Mrka*; арабитѣ го наричали *Матраха* и *Матерха*⁴, отъ които форми градътъ е получилъ у византийцитѣ названието *Ματράχα*, а отъ тамъ още и *τὰ Μάτραχα*, *τὰ Ματράχα*, съ които

¹ Новаковић, Хаддѣи калфа, въ Споменик VII. 23.,

² За румънското название на Тутраканъ — Туртукая, не може да става въ случая и дума. То е късно извращение.

³ Стари еврейски колонии, както е известно, е имало по севернитѣ брѣгове на Черно и край Азовско море. Отъ тѣхъ юдаизмътъ бѣ миналъ у хазаритѣ. Арабитѣ, чиито мисионери и търговци посѣщаваха тия земи още отъ VIII в., бѣха спечелили частъ отъ хазаритѣ за мухамеданството.

⁴ Гл. за това Мошин, Tmutarakanj, Krh i Smkrс. Сборн. Златарски стр. 159.

се среща изъ текстоветъ на IX—X вѣкове¹. Несъмнено е, че отъ тия последни византийски форми е произлѣзло и руското Тмутаракань. Тѣкмо тая третична и то руска форма е била пренесена върху селището, образувано на българския дунавски брѣгъ. Въ днешното си произношение името на града е произлѣзло отъ руското Тмутаракань, чрезъ съкращение — отпадането на единъ тъмень и единъ ясенъ звукъ — Т(м)ут(а)ракань². Друго обяснение въ случая е невъзможно.

Тмутаракань станалъ руски следъ разрушението на хазарската държава презъ X в.³ и останалъ въ предѣлитъ на тогавашна Русия чакъ до края на XI в. Последното известие на руската лѣтопись за него е отъ 1094 г. Презъ цѣлия тоя периодъ Тмутаракань билъ центъръ на отдѣлно княжество; първиятъ му князь билъ синътъ на Владимира, Мстиславъ. Презъ втората половина на XI в. по-младитѣ, оставени безъ владѣния или преследвани потомци на Ярослава търсили обикновено въ Тмутаракань убѣжище и княжески тронъ. Въ тоя отдалеченъ кжтъ се стичали и всевъзможни други недоволни, неспокойни и немирни елементи изъ руската земя. По времето на Владимира или Мстислава била открита и Тмутарканска епархия. Рано още презъ XI в. Тмутараканското княжество било откъснато отъ останалитѣ руски земи, съ нашествието на куманитѣ, които по-късно и окончателно го завладѣватъ. Тѣ оставатъ господари тукъ чакъ до първитѣ десетолѣтия на XIII в., когато татаритѣ установяватъ господството си надъ всички южноруски области. Споменътъ обаче за цвѣтуция Тмутаракань, който оставалъ центъръ на презморската търговия за земитѣ около Донъ и Азовско море, продължавалъ да живѣе въ паметта на руския народъ и нещастниятъ походъ на Игоря Северски въ 1185 г. ималъ за

¹ За това гл. още Marguart, *Streifzüge*, 163 сл. Neumann, *Die Völker des südl. Russland*. Lpz. 1847, 129 сл. Иловайскій, *Разысканія о началѣ Руси*. М. 1882, 331 сл. и Rambaud, *L'empire grec au X siècle*. Paris, 1870, p. 124 сл.

² Иловайскій ц. с. 331 сл., безъ да знае за съществуването на българския придунавски градъ, считаше даже, че правилната руска форма е била Тмутракань.

³ Счита се, че градътъ е билъ завладѣнъ отъ руситѣ по времето на Светослава, но нѣкои автори отнасятъ (Знойко, ЖМНПр. ч. 18 1908, стр. 283, началото на руското господство тамъ още къмъ епохата на Олега (884—906).

цель възвръщането на тоя градъ къмъ руското отечество.¹

Презъ XII и XIII в. Тмутараканъ запазвалъ търговското си значение². Твърде възможно е щото и следъ завоюването му отъ куманитѣ да сж се задържали срѣдъ неговитѣ жители руски елементи, но значителната частъ отъ руското му население навѣрно още тогава се е прѣснала, за да търси ново отечество въ други земи. Историята на народностнитѣ размѣствания и на емиграциитѣ презъ различни времена отбелязва единъ фактъ, отъ психологично гледище лесно обяснимъ: население, което е принудено да напусне родната си страна, дава на новитѣ си селища въ далечни земи имената на изоставенитѣ селища въ старата си родина. Какво е чудно, че преселници изъ Тмутараканъ, разгонени отъ вихритѣ, които презъ XI в. бѣха се развърнали надъ донско-азовскитѣ земи, сж дали неговото име на новото селище при брѣга на Дунава, гдето сж се настанили? Или пъкъ, какво чудно, че — прокудени все по това време и отъ сжщо такива вихри — бѣжанци, може би отъ останалата Южна Русия, сж нарекли това селище съ името на тѣй прославения, но загубенъ руски градъ?

V.

Казаното, струва ми се, е напълно достатъчно, за да освободи отъ всѣко съмнение тезата, че презъ епохата на XI и XII вѣкове въ източната половина на българската дунавска областъ се е наслоила руска колонизация, при която сж изникнали и цѣли селища. Ако времето на турското робство не бѣ тѣй много заличило въ тази областъ следитѣ отъ нейната по-стара топонимия, навѣрно щѣха да се откриятъ и редица други имена като тия, които по-горе разгледахме. Напр. въ сев. Добруджа се намира (село или мѣстность?) Ески Бърлатъ (Стари Бърладъ)³, чието име несъмнено не е безъ връзка съ това на вече познатия ни Берладъ въ Галицкото кня-

¹ Гл. „Слово о полку Игоревѣ“: „два сокола слетѣста съ отня стола злата, поискати града Тьмотороканя“, у Глазуновъ стр. 9. За цѣлѣта на похода у Малышевскій, Къ вопросу объ авторѣ слова о полку Игоревѣ. ЖМНПр. 1879, авг. стр. 254 и Голубовскій, 163.

² Гл. Heyd, Hist. du commerce du Levant I Paris. 1835 p. 206 sq. Иловайскій, Ист. Россіи т. I. ч. II, стр. 85. За богатството на Тмутараканъ и неговия ступански животъ гл. Géographie d'Edrisi, ed. Jaubert. II. Paris. 1840. p. 395 и 400.

³ Барсовъ, 115.

жество. Не е безъ значение въ случая и друго едно обстоятелство: въ разказитѣ на руската лѣтопись съ срѣщатъ лица, навѣрно членове на едно и сѣщо семейство, чиято дейность въ единъ периодъ отъ 2—3 десетолѣтия засѣга и българскитѣ и рускитѣ земи. Т. напр. тмутаракански посадникъ презъ 1079—1081 г. билъ войводата Ратиборъ¹. Три десетолѣтия по-късно единъ Тома Ратиборичъ обсажда Дръстъръ, за да се яви, сѣщия той, още петъ години следъ това като посадникъ въ галичкия Червень².

При разяснението на въпроситѣ, които тукъ ни интересуватъ, не трѣбва да останатъ неспоменати и факти отъ другъ родъ. Това сѣ честитѣ брачни съюзи между членове на византийскитѣ царски династии и рускитѣ княжески семейства презъ тази епоха. Въ 1104 г. дъщерята на Володаря Ростиславичъ е била омжжена за единъ отъ синоветѣ на Алексия Комнинъ.³ Отъ тогава между Византия и Пшемислско-Галичкото княжество се създаватъ близки отношения, които траятъ цѣлъ вѣкъ. Нѣкои факти показватъ даже, че Мануилъ Комнинъ се е държалъ къмъ приемницитѣ на Володаря като къмъ свои васали.⁴ Роднинството си съ Галичкитѣ князе бѣ използвалъ, както е известно, Андроникъ Комнинъ, който въ 1165 г. бѣ дошълъ като емигрантъ при Ярослава Осмомисълъ. Приятелскитѣ отношения между Галичъ и Цариградъ продължаваха и следъ като Комниновци отдавна бѣха отстранени отъ византийския престолъ. На намѣсата на Романа Галички, както е известно, имаше да благодари Империята, за гдето бѣ спасена отъ българо-куманското нападение презъ 1201 г.⁵ Но роднински връзки Цариградъ имаше по онова време не само съ Галичъ. Въ 1122 г. единъ отъ синоветѣ на Иоана Комнинъ, билъ ожененъ за внучката на Владимира Мономахъ,⁶ който по майка самъ бѣ внукъ на

¹ Ипат. 193; Лавр. 143.

² Ипат. 204, 205 сл. Че името Чървнъ въ случая означава Червень гл. и Бѣляевъ, 18.

³ Ипат. 185. Гл. по въпроса Куникъ, О замужествѣ дочери Вол. Ростиславича. Учен. зап. Ак. Наукъ по I и III отд. II. 5. 1854 и самата статия съ тая добавка, ст. 715, 721, 788; сѣщо и Гротъ, Изъ Истории Угрии и славянства въ XII в. Варшава, 1889 стр. 180, бел. 3; 196 и 332.

⁴ Васильевскій, Изъ истории Византии въ XII в. Славянскій сборникъ II 235; Chalandon, Les Comnène. II. Paris, 1912 p. 402 сл. Гротъ ц. с. 303 сл.

⁵ Nicetas, 692, Ср. Успенскій, ц. с. 208.

⁶ Ипат. 206.

единъ византийски императоръ. Преди това за византийска аристократка билъ ожененъ и последния руски князь на Тмутараканъ, Олегъ Святославичъ.¹

Тая политика на сближение, усвоена отъ Комниновци относно рускитѣ князе, несъмнено значително е благоприятствувала за мирната руска колонизация въ византийската долнодунавска провинция. При постоянно враждебното държание на кумани и печенѣзи руситѣ, особено следъ първитѣ две десетолѣтия на XII в., сж били народностниятъ елементъ, на който Византия едничко е могла най-вече да се довъри. Особено полезни сж ѝ били тѣ като военно-граничарско население въ Подунавето и тя навѣрно ги е приемала тамъ съ най-голѣма охота. По тоя начинъ нуждата, която презъ даденото време тласкала южно-рускитѣ елементи да търсятъ щастие на югъ, се посрѣщала съ нуждата на византийското правителство отъ военна колонизация въ Подунавето.

Но тия, на които Империята презъ въпросния периодъ давала убѣжище, не сж се набирали само измежду масата на простото население отъ рускитѣ земи. Приемъ намирали у нея и изгнанници измежду тогавашнитѣ князе. Въ 1130 г. Мстиславъ Владимировичъ прогонилъ полоцкитѣ князе, Всеславичитѣ Давидъ, Ростиславъ и Светославъ заедно съ племеннитѣ имъ, Рогволдовичитѣ Василко и Светославъ. На три кораба, разказва лѣтописъта, тѣ били отпратени за Цариградъ.² Нѣкои отъ тѣхъ се върнали десетина години по-късно, а за другитѣ, навѣрно останали тамъ, въ лѣтописнитѣ разкази липсва всѣка по-нататъшна вестъ. Въ византийскитѣ предѣли трѣбвало да дири стрѣха и гонениятъ отъ всѣкжде „берладникъ“ Иванко Ростиславичъ. Обстоятелствата, при които той дошълъ тукъ, оставатъ неизвестни. Не се знае и какъ е билъ приетъ, нито пъкъ какво положение му било отредено. Въ Русия научили само, че презъ 1162 г. той умрѣлъ въ Солунъ отъ отрова, както се мѣлвѣло. Най-важното въ случая за насъ е това, че руски князе-изгнанници, приемани презъ това време въ Византия, сж били на-

¹ Византийски печатъ съ името на жена му у Schlumberger. *Sigillographie byzantine*. Paris 1884 стр. 432. Ср. Лопаревъ, Визант. печатъ съ имененъ русской княгини. Виз. врем. I 159 сл. и Chalandon p. 13 бел. 2.

² Ипат. 211 и 218. Ср. Карамзинъ, II. 114 и бел. 252; Соловьевъ, II 90.

станявани и въ дунавската област. Въ 1162 г. суздалскиятъ князь Андрей Боголюбски, „хотя самовластецъ быти всей Суздальской земли“, изгонилъ братята си Мстиславъ, Василко и Всеволодъ, които заедно съ майка си дошли въ Цариградъ. Мануилъ Комнинъ далъ на единия отъ тѣхъ, Василко, четири градове на Дунава, а на Мстислава „волость Отъскалана“.¹ Мстиславъ и Всеволодъ се върнали по-късно въ отечеството си, но за Василко следъ 1162 г. въ руската лѣтопись вече не се говори нищо. Той ще е останалъ въ византийскитѣ земи.

Допълнение на горното известие намираме у византийския авторъ Иоанъ Кинамъ. Той разказва, че единъ отъ владѣтелитѣ на руситѣ (*τῶν ἐν Ταυροσκηδικῇ δουλοδῶν*), Владиславъ, „заедно съ жена си, децата си и всичката си сила, дошелъ доброволно при ромеитѣ. Царьтъ (Мануилъ Комнинъ) му подарилъ областъ при Дунава, която по рано билъ далъ на прибѣгналия при него Василка синъ на Георгия (Юрия Долгоруки), който ималъ първенство срѣдъ рускитѣ племенни князе“.² У Кинама това съобщение иде следъ разказа му за събитията отъ 1168—1170 г. Василко следователно не останалъ дълго време въ даденитѣ му „четири града на Дунава.“ Какво е станало съ него и защо областта му била дарена другиму, сжщо тѣй остава неизвестно. Но и личността на тоя последния е загадъчна. Между рускитѣ князе презъ даденото време не е познатъ никой съ името Владиславъ нито пъкъ следъ синоветѣ на Долгоруки, въ рускитѣ лѣтописи се съобщава за доброволното или принудително отдалечаване въ Византия на други видни руси. Да не би у Кинама да сж погрѣшени имената и разбъркани събитията и съ името Владиславъ да е означенъ нѣкой отъ споменатитѣ полоцки князе (Ростиславъ или Светославъ), които

¹ Ипат. 356—257. Ако подъ името Отъскаланъ трѣбва да се разбира Аскалонъ, на палестинското крайбрѣжие, южно отъ Яфа, той, както и Карамзинъ бележи, не е могълъ да бже даденъ на Мстислава отъ Мануила Комнинъ, защото тогава принадлежалъ на Иерусалимското кралство на кръстоносцитѣ. Въ 1162 г. графъ на Яфа и Аскалонъ билъ Амалрихъ, братъ на иерусалим. кралъ Балдуинъ III. и отъ тая сжщата година неговъ наследникъ на иерусалимския престолъ. Гл. Rōricht, *Gesch. d. Königreichs Jerusalem*. Innsbruck 1893, стр. 307 сл.

² Cinn., Bonn. 236₂₀: *ὅν παῖς τε καὶ γυναῖκί τῇ αὐτοῦ δυνάμει τε τῇ πάσῃ αὐτόμολος ἐς Ῥωμαίους ἦλθε, χώρα τε αὐτῷ παρὰ τὸν Ἰσίδρον δεδώρηται, ἣν δὴ καὶ Βασιλῆα πρότερον τῷ Γεωργίῳ παιδί, ὃς τὰ πρῶτα τῶν ἐν Ταυροσκηδικῇ φυλάκων εἶχε, προσελθόντι βασιλεὺς ἔδωκε.*

бѣха се явили тукъ три десетолѣтия по-рано? Единъ въпросъ, на който е трудно да се отговори.

Що се отнася до областта съ четиритѣ града, дадени на Василка и „Владислава“, едва ли можемъ да се съмняваме, че тя се е намирала въ североизточната частъ на тогавашното Подунавие, на земята между Дунава и Балкана, която още отъ XI в. съществуваше като самостоятелна погранична тема. Ние вече видѣхме, че именно тамъ, въ североизточнитѣ ѝ окрайнини, се намиратъ и следитѣ отъ руска колонизация презъ XI и XII вѣкове.

Градове и крепости въ Подунавето презъ тая епоха Империята раздаваше не като прони или апанажи. На чужденци, варварски главатари, тя повѣряваше началството надъ такива градове и крепости, а заедно съ това — и отбраната на съответнитѣ сектори отъ самата дунавска граница. Наистина, твърде смѣло би било да се настоява, че тия четири града съжжитѣ, чийто руски произходъ вече се опитахме да докажемъ. Но не можемъ да не подчертаемъ, че цариградското правителство имаше обичаятъ да поставя такива варварски главатари за началници на мѣста, гдето биваха поселвани тѣхни сънародници. Нали, следъ като Кегеновитѣ печенѣзи презъ 1048 г. бѣха настанени въ североизточнитѣ покрайнини на Подунавето, на тѣхнитѣ началници бѣха дадени три крепости също тамъ?¹ Отъ това гледище не е ли твърде забележително, че сега, къмъ срѣдата на XII в., на „Владислава“ била дарувана тѣкмо същата областъ съ градоветѣ, които преди него били дадени на Василка? И не потвърждава ли това заключението, обосновано вече и по други пѣтища, че тогава вече въ Северна България съ били колонизирани доста много руси, и че на тѣхъ е била възложена службата, която, вѣкъ по-рано, трѣбваше по съжитѣ тия мѣста да изпълняватъ печенѣзитѣ на Кегена?

Отъ срѣдата на XII в., когато куманитѣ повторно бѣха почнали да се измѣстватъ на западъ и тѣхнитѣ лагери постепенно се струпваха по равнинитѣ къмъ Днестъръ и Бугъ, опасността отъ тѣхъ за балканскитѣ владѣния на Империята ставаше все по-чувствителна. Какво по-изгодно раз-

¹ Сед г. II 584, Гл. у мене, — Сждбинитѣ на срѣдновековния Дрѣстъръ стр. 161. Българи и румъни въ историята на дунавскитѣ земи, стр. 199 сл. и по-горе стр. 24 сл.

решение на проблемата за отбраната на тия граници можеше да намѣри Империята отъ това — да засили мѣстното погранично население съ колонисти руси и да имъ даде за началници люде отъ тѣхната народностъ, които, при това, по положение и родъ сж могли да разчитатъ на необходимия авторитетъ между тѣхъ?

Нали цѣли поколения предшественици на тия колонисти, пъкъ може би и самитѣ тѣ, въ старото си отечество бѣха водили дълги борби съ тия кумани, познаваха добре тѣхния битъ, привычки, военна тактика и за това бѣха най-пригодни да се разправятъ съ тѣхъ?

Изложеното до сега вече навежда къмъ отговора на основния въпросъ, който е поставенъ въ началото на настоящата работа.

Въ XII в. византийското Подунавие, страната между Хемусъ и Балкана, продължава да запазва значението, а навѣрно и устройството си, на погранична провинция. Въ продължение може би на цѣлъ вѣкъ руски елементи постоянно преливатъ въ нея. И вмѣсто печенѣзи, както това бѣ презъ XI столѣтие, тия руси сж сега, които усилватъ тукъ кадритѣ на мѣстното военно погранично население. Тѣхни сънародници-първенци получаватъ началството надъ нѣкои отъ пограничните градове. И както изобщо граничаритѣ-войници се ползуваха съ специални привилегии, давани сж имъ били при това и парични субсидии отъ правителството, тѣй и тѣхнитѣ началници сж разполагали съ приходи, отговарящи на положението имъ.

Братята Петъръ и Асѣнь не сж ли произхождали изъ сръдата на тази руска граничарска аристокрация въ Дунавска България?

Прогонениятъ отъ Русия Василко, комуто Мануилъ Комнинъ въ 1162 г. бѣ далъ четири града по Дунава бѣ синъ на Юрия Владимировичъ Долгоруки, на сжщия следователно, който въ 1107 г. бѣ ожененъ за внучката на куманския князь Асѣнь. Ние не смѣемъ да твърдимъ, че двамата водачи на българското въстание презъ 1186 г. сж потомци на Мономаха, въ чиито родъ куманската традиция е била доста крепка¹ и името на Асѣня ще да се е рад-

¹ Споменахме, гл. по-горе, стр. 17 че за куманска княгиня е билъ ожененъ и най-младиятъ синъ на Мономаха — Андрей.

вало на особена почитъ.¹ Но една подобна догадка не би могла да бжде оставена и съвсемъ безъ внимание. Въ всѣки случай името на единъ отъ братята-създатели на Второто българско царство, Асѣнь, показва, че тѣхното потекло трѣбва да се търси въ южно-рускитѣ земи, гдето връзкитѣ между руси и кумани бѣха особено чести и отъ гдето именно бѣха се стекли преселници въ Дунавска България. Асѣнь и Петъръ сж принадлежали къмъ първенцитѣ на това придошло отъ северъ руско население, чиято кръвъ, както вече не еднажъ посочихме, не е били чиста отъ туранска примѣсь. Построяването на черквата св. Димитрий въ Търново и пригласяването на трима архиереи за освещаването ѝ, показва, както вече отбелязахме, че тѣ сж разполагали съ срѣдства, влияние и име, каквито обикновени жители на Подунавето не сж могли да иматъ. Именно като лица отъ ранга на военачалницитѣ се явяватъ тѣ въ лагера на Исака Ангелъ при Кипсела и именно това тѣхно положение и силата, на която тѣ сж чувствували че могатъ да се опратъ, обясняватъ смѣлия езикъ, на който тѣ тамъ сж говорили. Искането, да имъ бжде отстъпено владѣнието на „нѣкое малкодоходно мѣсто въ Балкана“, навѣрно е значело, да имъ се даде началството на още нѣкоя отъ тукашнитѣ крепости, или пѣкъ — което е още по-вѣроятно, — нѣкоя природно укрепена мѣстность, гдето тѣ, вече решили въпроса за въстанието, — би могли да си устроятъ една сигурна опора. Изглежда, че тѣхниятъ изборъ още тогава ще да е билъ падналъ на Търново, чието естествено укрепено положение при тогавашнитѣ условия го е правило една действително непристъпна твърдина.

Въпреки чуждото си потекло, Асѣновци не ще да сж били считани чужденци отъ мѣстното българско население, нито пѣкъ сами тѣ ще да сж се считали за такива. Може би тѣ сж били родени въ България, която въ такъвъ случай е била и едничкото имъ отечество. Но и да сж живѣли руски спомени у тѣхното семейство, езикъ и религия сж ги сближа-

¹ Рускитѣ източници считатъ, че прогоненитѣ отъ Русия Василко и Мстиславъ били синове на Юрия не отъ Асѣневата внучка, а отъ негова втора жена, за която предполагатъ, че е била гъркиня. Струва ни се, че това предположение не е сигурно. Втората женидба на Юрия не е доказана, за такава не се говори и въ руската лѣтопись. Обстоятелството, че майката на двамата князе сподѣлила съ тѣхъ изгнанието, още не значи, че тя е била мащеха на Андрея, който я изгнилъ съ синоветѣ ѝ, нито пѣкъ че тя била гъркиня, понеже заедно съ тѣхъ потърсила убѣжище въ Цариградъ. Нали Василко е ималъ още нѣколко по-млади братя, които при все това сж останали въ Русия?

жавали съ тукашнитѣ българи. А и държавната традиция и културата на Преславска България далечъ не бѣхи чужди на старата К-евска Русия. Нали съставената презъ XI или XII в. руска лѣтопись изобилствува съ сведения изъ живота на Бориса и Симеона? На ли още при Владимира руситѣ бѣха получили изъ България „іереи учены и книги довольны“? Нали неотдавна бѣ изнесена теорията, че даже първоначалната руска лѣтопись е съставена възъ основа на български извори?

Чудно ли е, че Асфневци сж били проникнати отъ българската държавна традиция и че при срѣдствата, съ които сж разполагали, сж замечтали за възкресяването на събореното царство? Че сж имали вътрешната сила, за да вдѣхнатъ у потиснатитѣ българи вѣрата въ крайния успѣхъ на борбата, къмъ която искаха да ги поведатъ?

Византия следъ смъртъта на Мануила Комнинъ въ 1181 г. бѣ полетѣла къмъ неудържимо разложение. Кой по-добре би могълъ да разбере, какво означаватъ облацитѣ, що се трупаха върху балканския хоризонтъ, отколкото двамата граничарски началници на тѣхнитѣ постове по Дунава и Балкана? Твърде е възможно съображения и отъ друго естество да не сж останали безъ влияние върху тѣхъ, за да дойдатъ тѣ на решението за бунтъ. Управлението на Андроника I (1183—1185) бѣ една стихийна, но за това дива и слѣпа реакция противъ цѣлата политика, външна и вътрешна, на покойния Мануилъ Комнинъ и изобщо на цѣлата Комниновска династия. Събаряше се безогледно и съ неумолима суровостъ всичко, що бѣ на почитъ презъ цѣло столѣтие. Не сж ли могли Асфневци да се боятъ, че ржката, що раздрусваше всичко, ще посегне и на привилегиитѣ на дунавскитѣ граничари, а следователно и на тѣхното собствено положение?

Ние само поставяме въпроситѣ. Тѣхниятъ отговоръ лежи въ по-дълбокото разяснение на събитията отъ цѣлия периодъ, презъ който се затвърдява новото царство. Тука обаче ние считаме за необходимо да спремъ внимание още на два факта, които тукъ сж отъ особено значение.

Още Успенски, въ книгата си „Образуване на второто българско царство“, бѣ изказалъ мнението, че въ борбата за българската независимостъ сж вземали участи и руси. Той имаше предъ видъ въ случая едно слово, произнесено отъ византийския историкъ Никита Акоминатъ предъ императора

Исакъ Ангелъ въ 1190 год. Въ единъ пасажъ на това слово ораторътъ говори, че на „варваритѣ отъ Хемусъ“ помагали не само куманитѣ, но още и, „тия, които произхождатъ отъ презиращитѣ смъртъта Бордони (*οἱ ἐκ Βορδονης*), гранка отъ руситѣ, любимци на бога на войната“.¹ „Бордонитѣ“, които образованиятъ византиецъ споменува тукъ, сж безъ всѣко съмнение вече познатитѣ ни бродници.² Тѣ бѣха, както ни е известно, люде твърде неспокойни и подвижни, за да се мисли, че групи отъ тѣхъ по това време сж се били настанили въ България. Навѣрно тѣ сж били извикани за да съдействуватъ въ започнатата борба. Но не е ли твърде симптоматично обстоятелството, че Асѣневци, които можеха винаги да иматъ на разположение достатъчно кумански спомагателни отреди, не пропускатъ да подирятъ подкрепата и на тия необуздани, но и неудържими въ боеветѣ предшественици на волното руско казачество? И, най-сетне, ако следъ узурпацията на Борила въ 1207 г. малолѣтниятъ още Иванъ Асѣнь, синъ на Асѣня I, бива отведенъ, както за това съобщава другъ единъ византийски авторъ, „въ страната на руситѣ“ за да се върне отъ тамъ съ „сбирщина руси“ (*συνκλήδων Ρώσων*)³ и потърси бащиното си наследство, — това не е ли едно лишно указание за връзкитѣ на Асѣневци съ рускитѣ земи, а отъ тамъ — указание и за тѣхното потекло?

Декемврий 1928 г.

¹ Ц. с., приложения, стр. 35.

² Съмнението, което Васильевскій изказва по поводъ на тази идентификация, направена отъ Успенски (гл. рецензията му на книгата на тоя последния, Ж. М. Н. Пр. ч. 204 стр. 332 сл.), е твърде неоснователно, сжщо както е неоснователно и твърдението му, че тия бродници сж били жители на Седмоградско и Буковина. На Василевски е нужно това последно твърдение, защото той върва въ измисления разказъ на Паисия, че Асѣневци били потомци на старитѣ български царе и дошли отъ „Влашко“.

³ *Asgorol*, ed. Heisenberg 333. Думата *συνκλήδων* има значението на нѣщо, което е разхвърлено и случайно събрано отъ вълнитѣ, на хора, изхвърлени отъ релситѣ на живота. Не е ли въпросътъ и тукъ за все сжщитѣ берладници и бродници?

ОТНОШЕНИЯТА НА СРЪБСКАТА ИПЕКСКА ЦЪРКВА КЪМЪ ОХРИДСКАТА ВЪ НАЧАЛОТО НА ТУРСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО.

Отъ Ю. Трифоновъ.

Състоянието на православнитѣ църкви на Балканския полуостровъ и тѣхнитѣ взаимни отношения около началото на турското владичество все още си оставатъ ненапълно разяснени. Така, за Влашко по-старитѣ историци (Голубински, Мелхиседекъ и др.) мислѣха, че по време на воеводата Мирчо Велики и на цариградския патриархъ Антоний, между 1389 и 1394 год., е зависѣло църковно отъ охридския архиепископъ, макаръ че преди това е зависѣло отъ цариградската патриаршия. Причината да мислятъ така бѣ тая, че въ протоколитѣ на цариградския синодъ е запазено копие отъ недатирано писмо, помѣстено между документи отъ 1389 и 1394 г., въ което патриархъ Антоний пише на *κὺρ Μῆροξος*, че не може да отмѣнява решението на „вашия охридски архиепископъ“ по нѣкакво брачно дѣло, а всички мислѣха, че подъ *Μῆροξος* се разбира влашкиятъ воевода Мирчо. Но покойниятъ К. Иречекъ успѣ да издири, че подъ *κὺρ Μῆροξος* се крие не влашкиятъ воевода Мирчо, а дребниятъ сръбски князь въ Албания Мркша Жарковичъ, който презъ 1391—1414 г. е владѣлъ градоветѣ Валона, Химара и Бератъ и който поради това наистина е зависѣлъ отъ охридския архиепископъ. — За Молдава отначало се приемаше, че е зависѣла отъ охридската архиепископия още въ време на воеводата Юга Кориятовичъ (1374—1375 г.), защото въ единъ прибавенъ отъ монаха Мисаилъ пасажъ въ лѣтописа на Уреке се казва, че воеводата Юга поставилъ за митрополитъ Теоктиста съ благословението на охридския патриархъ, а този Юга погрѣшно се отъждествяваше съ Юга Кориятовича, понеже другъ молдавски воевода съ такова име не е сѣществувалъ. Но отпосле се разясни, че монахъ Мисаилъ е предалъ погрѣшно съобщението на по-стария, тѣй

нареченъ путненски лѣтописъ, гдето се говори не за Юга, а за деспота Георги, който не е никой другъ, освенъ Георги Бранковичъ. Споредъ това съобщение, ржкополагането на митрополита Теоктиста станало въ господаруването на воеводата Александрелъ, който умрѣлъ въ 1454 год. Затова сега се приема, че Теоктистъ е билъ посветенъ отъ патриарха Никодима, чието име се срѣща въ срѣбскитѣ извори около 1445—1453 г. Но въ 1452 г. е споменатъ въ единъ надписъ (на манастирска църква при с. Лешани) и охридски архиепископъ Никодимъ, тя се явява въпросъ, дали молдавскиятъ лѣтописъ има предъ видъ единия, или другия Никодимъ и, следов., дали молдавската църква е зависѣла отъ Ипекъ, или отъ Охридъ. Освенъ това, има запазени две писма, размѣнени между охридския архиепископъ Доротей и молдавския воевода Стефанъ Велики съ дата 1456 г., а по индикта (14) — 1466 г. Въ първото отъ тѣхъ воеводата моли архиепископа да изпрати хора, които съ негово благословение да поставятъ митрополитъ вмѣсто починалия Висарионъ, понеже далечината до Охридъ и воденитѣ тогава войни на западъ не му позволявали да изпрати лице, което да бжде ржкоположено отъ него. Въ второто писмо архиеп. Доротей отговаря, че и нему е невъзможно да изпрати свои хора, защото самъ той трѣбва да се пресели, по заповѣдъ на султанъ Мухамеда II, въ Цариградъ поради крамоли между охридскитѣ първенци (боляри) и клира, затова му изпраща писмено благословението си и дава позволение, ржкополагането на Висарионова приемникъ да се извърши отъ тамошнитѣ епископи, като повикатъ и влашкия (унгровлахийския) митрополитъ Макарий, който сжщо билъ подчиненъ на неговата архиепископия. Затова всички по-стари историци приемаха, че въ половината на XV в. Молдава е зависѣла църковно отъ Охридъ. Но въ 1913 год. румънскиятъ историкъ и славистъ Богданъ обяви въпроснитѣ две писма за фалшификатъ. При всичко това, той приемаше, че въ молдавския лѣтописъ става дума за охридския Никодимъ, който е билъ нареченъ „срѣбски“, защото румънскитѣ писатели не сж прокарвали разлика между южнитѣ славяни, а сж ги наричали все „сърби“. Неговото мнение за църковната зависимостъ на Молдава отъ Охридъ се сподѣляше и отъ другитѣ румънски историци. Оставаше необяснено само това, кога и какъ е била прекжсната тази зависимостъ. Ала миналата година младиятъ гръцки ученъ

Ласкарисъ обнародва въ *Bulletin*-а на историческия отдѣлъ отъ Румънската Академия на наукитѣ¹ студия подъ заглавие „Ioachim, métropolit de Moldavie, et les relations de l'église moldave avec le patriarcat de Peć et l'archevêché d'Achris au XV siècle“, въ която изказва убеждението си, че молдавската църква никога не е зависѣла отъ охридската архиепископия, защото патриархъ Никодимъ, който е ржкоположилъ митрополита Теоктиста, не е ималъ нищо общо съ Охридъ, и че молдавската традиция за зависимостъ отъ охридската архиепископия се дължи на легенда. Това убеждение на Ласкариса, което напълно отхвърля досегашнитѣ възгледи за отношенията между молдавската църква и охридската, се нуждае отъ оценка; а последната може да се направи, както трѣбва, само ако се разясни, какви сж били отношенията на сръбската църква къмъ охридската по време, когато Сърбия е паднала подъ турцитѣ. По-раншнитѣ историци сж мислили, че основаната при Душана сръбска патриаршия е просуществовала до 1766 г., когато е била подчинена подъ цариградската. Но въ 1868 г. проникателниятъ издирвачъ на сръбското минало архим. Ил. Руварацъ, като прегледалъ съобщенията за сръбскитѣ патриарси, дошелъ до заключение, че презъ цѣлъ вѣкъ не е имало сръбски патриарси и че, следователно, сръбската църква презъ това време не е била самостоятелна, а е зависѣла отъ охридската архиепископия. Унищожаването на сръбската патриаршия, споредъ него, е станало следъ окончателното падане на деспотството подъ турцитѣ (1459 г.). Повечето историци приеха мнението на Рувараца, което и сега преобладава въ историческата книжнина. Ала въ 1912 год. ние, като прегледахме известията за сръбската патриаршия, дойдохме до заключение, че мнението на Рувараца е вѣрно само въ онази си частъ, гдето гласи, че тази патриаршия е била съединена съ охридската архиепископия близу единъ вѣкъ, но че съединението на дветѣ църкви е станало не следъ окончателното падане на деспотството, а по-рано, около 1446 г., и то така, че патриархъ Никодимъ е станалъ сжщевременно и охридски архиепископъ.² Нашето мнение досега е разгле-

¹ Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine, t. XIII. (1927).

² Виж. нашата статия „Съединението на Ипекската патриаршия съ Охридската архиепископия въ XV в.“ въ „Списание на Българската Академия на наукитѣ“, кн. III, (1912).

дано само отъ Ласкариса въ споменатата негова студия, но не изцѣло, а само въ оная му часть, гдето доказваме, че архиеп. Никодимъ, споменатъ въ надписа на Лешанския манастиръ (въ Долна Дебърца) отъ 1452 год., и патриархъ Никодимъ, често споменуванъ въ сръбскитѣ извори около това време, сж едно и сжщо лице. На първата часть отъ нашата статья, гдето разглеждаме доказателствата на Рувараца, той не се е спрѣлъ, макаръ да се е убедилъ, какво тия доказателства не сж достатъчни да се приеме, че сръбската църква се е подчинила подъ охридската едва следъ завладѣването на деспотството отъ турцитѣ („il faut en effet avouer que ces arguments ne sont pas suffisants pour prouver que l'Eglise serbe a été soumise à l'archevêché d'Achris après la conquête du despotat de Serbie par les Turcs“).

Въ 1922 год. П. Костичъ обнародва въ „Споменик Српске Кр. Академије“ (кн. LVI) 6 документа на сръбско-славянски ез. относно опита на смедеревския митрополитъ Павелъ да възобнови ипекската патриаршия. Тия документи дадоха поводъ на сръбския академикъ Л. Стояновичъ да се яви съ ново мнение по въпроса, изказано въ статьята му „Српска Црква у међувремену од патријарха Арсенија II. до Макарија (око 1459—63 до 1557 г.)“.¹ Споредъ неговото мнение, сръбската църква е била подчинена чрезъ султански ферманъ на охридската едва въ 3-та десетина на XVI в., а дотогава, макаръ да е била обезглавена, т. е. да не е имала патриархъ, не е била подъ чуждо управление. Ласкарисъ намѣри доказателствата на Стояновича за недостатъчни, но не ги разгледа подробно и заяви, че при досегашнитѣ извори въпросътъ за времето, когато сръбската църква е била подчинена подъ охридската, не може да бжде решенъ положително и че „на бждещитѣ издирвания остава да решатъ, кое отъ дветѣ положения (на Рувараца и Стояновича) е по-близко до истината“.²

Споредъ нашето мнение, обнародванитѣ досега извори не сж така недостатъчни, както ги представя Ласкарисъ. Нека забелѣжимъ, че и той и Стояновичъ съвсемъ сж пренебрегнали важната кореспонденция на охридския архиепископъ Матей и неговия приемникъ съ неозначени по име цари-

¹ Глас Српске Кр. Академије, CVI, стр. 113—131.

² Стр. 29.

градски патриархъ и императоръ (безъ съмнение Мануилъ II, 1391—1425 г.), обнародвана отъ Г. Баласчевъ въ „Минало“, год. I, кн. I и II; освенъ това, новитѣ документи, напечатани въ „Споменик“, кн. LVI, относно борбата между Павла Смедеревски и архиеп. Прохора, Ласкарисъ не е използвалъ никакъ, а Стояновичъ ги е разгледалъ набързо. Не сж използвани още и много отъ припискитѣ, събрани отъ Стояновича въ 6-тѣ книги на негова сборникъ „Стари српски записи и натписи“. Най-после, въпросътъ за отношенията на сръбската църква към охридската не бива да се разглежда съвсемъ отдѣлно отъ въпроса за положението на търновската, което положение донѣгде е било аналогично съ онова на сръбската църква. А понеже ние писахме както по въпроса за унищожаването на търновската патриаршия,¹ така и по онзи за съединението на ипекската патриаршия съ охридската архиепископия,² считаме се задължени да разгледаме по-обстойно въпроса за отношенията на сръбската и молдавската църкви към охридската въ XV и началото на XVI в. и да направимъ оцѣнка на съображенията, възъ основа на които Стояновичъ и Ласкарисъ сж съставили своитѣ мнения. Трѣбва да посочимъ, че нашитѣ статии сж останали съвсемъ неизвестни на Стояновича, та много отъ изтъкнатитѣ въ тѣхъ фактове сж избѣгнали отъ вниманието му; но това обстоятелство има и положителна страна: тя е, гдето показва, че, макаръ той да е вървѣлъ по другъ пътъ и да си е служилъ съ други извори, пакъ е дошелъ до аналогични заключения съ нашитѣ относно липсата въ XV в. на по-сетнешната централизация въ църковното управление.

* * *

Ще захванемъ отъ сръбската църква, понеже правилното решение на въпроса за нейнитѣ отношения към охридската дава възможностъ да се схване по-добре и онзи за молдавската. Както се спомена по-горе, Ил. Руварацъ, който пръвъ е обърналъ внимание върху липсата на ипекски патриарси отъ половината на XV до половината на XVI в., е дошелъ до заключение, че следъ падането на сръбското деспотство, ипекската църква е била подчинена подъ охридската.

¹ Сборн. за нар. умотворения, кн. XXII и XXIII.

² Списание на Бѣлг. Акад. на наукитѣ, кн. III.

Споредъ нашето мнение, тя не е била подчинена, а е била съединена съ последната, и то не следъ падането на деспотството, а по-рано; а по мнението на Л. Стояновичъ, сръбскитѣ епархии сж продължавали да живѣятъ свой отдѣленъ, живогъ, неподчинени на чуждо управление, дори до 3-та десетина на XVI в. Явно е, че ако последното мнение излѣзе истина, първитѣ две, които приематъ, че е имало връзки между сръбската църква и охридската до това време, падатъ. Наистина, и споредъ Стояновича, презъ цѣлъ вѣкъ не е имало сръбски патриарси; но самостоятелна църква може да бжде и безъ патриархъ, както е била, напр., руската отъ 1448 г. до 1589 г. Ето защо мнението на Стояновича трѣбва да бжде подложено на по-подробна оценка. А понеже то е било съставено до голѣма степенъ възъ основа на обнародванитѣ въ „Споменик“, кн. LVI, документи, ние ще разгледаме най-напредъ тѣхъ.

Въпроснитѣ документи се състоятъ отъ 2 послания и 4 решения. Тѣ не сж дошли до насъ въ първоначалния си видъ: посланията и едно отъ решенията (на 4-мата патриарси) сж били написани най-напредъ на гръцки, а следъ това сж били преведени на църковно-славянски (сръбска редакция), на който сж били написани и решенията на охридскитѣ събори. Еднитѣ и другитѣ ще да сж били преписани единъ или повече пжти, докато попаднатъ въ книгата, гдето ги е намѣрилъ Костичъ¹. Че преписването не е било много внимателно, показватъ ни срѣщанитѣ въ тѣхъ грѣшки: а) въ отдѣлни думи: *кѣко* (вм. *велико*, въ края на док. IV), *сѣмы* (вм. *есмы*, I док.), *w* (вм. *ѡ*) *всѣхъ ихъ избавихъ господъ* (I док.), *докрѣ* (вм. *докрѣ* II док.) и *ѡ анатѣмѣ нѣмгрѣшимѣ* (вм. *нѣмтрѣшимѣ*, V док.), *благословїѣ* (вм. *благословїа*) *тѣхъименитїи Іоанъ* (док. I), *распзнаихъ* (вм. *распѣншихъ*, IV док.) и пр.; б) случаи отъ неправилно съгласуване: и *прочѣхъименитихъ* (вм. *прочнихъ именитыхъ*) *люди* (IV док.), или *всѣдѣхъ* (вм. *всѣдетъ*) *митрополитъ* или *епископъ* (IV док.), *въ сїѣ* (вм. *сїхъ*) *четирѣхъ постѣхъ* (док. IV) и пр.; в) безсмислени фрази, които изглежда да се дължатъ на изпуснати думи, напр.: и *кои инокъ иматъ клнзъ инокинямъ* (IV док.).

¹ Отъ думитѣ на Костича, че въпросната книга „ми је доцније нестала“, не може да се разбере, дали е пропаднала съвсемъ, или само не е вече въ неговитѣ ржце.

Несъмнено изпусчане трѣбва да приемемъ за онзи пасажъ отъ док. V, въ който се привежда едно правило на картагенския съборъ. Той е напечатанъ така: .кѣ. еже и деветое Кардагенскаго събора правило иже за неврѣженіе ѿ привощеніа ѿлшчєнѣ и пр. (стр. 37, стълб. 1). Издателятъ е схваналъ началото така: „Двадесетое еже и деветое“, що би значило: 20-то правило на картагенския съборъ, което е еднакво съ деветото. Но това схващане е несполучливо, защото 20-то правило на картагенския съборъ по съдържание не подхожда къмъ поведението на сждения въ Охридъ Павелъ (то говори за женитба на църковни четци) и нѣма нищо общо съ вѣрно посоченото 9-то правило на сщия съборъ. Дори ако четемъ първитѣ думи, както трѣбваше да бждатъ напечатани: .кѣ. (Двадесетъ петое) же и деветое“..., пакъ нѣма да получимъ първоначалната редакция, защото и 25-то правило на картагенския съборъ не говори за отлжчени отъ общение клирици, а изисква, при ржкополагане на епископи или какви да е клирици, да имъ се напомнятъ решенията на съборитѣ, за да ги не нарушаватъ. Смистълъ добива разглежданиятъ пасажъ, само ако се допусне, че следъ думитѣ .кѣ. (=Двадесетъ петое) е следвало „скѣтѣхъ апостолѣ“, защото наистина 25-то апостолско правило говори за лишние отъ санъ на сгрѣшили епископи или други клирици, но безъ отлжчване отъ църквата. Впрочемъ, нито това правило, нито правило 20 или 25 на кой да е другъ съборъ не отговарятъ буквално на въпросния пасажъ, защото правилата, приведени въ решенията и на 3-тѣ охридски събори противъ Павла Смедеревски, сж предадени не буквално, а съ общи думи. — Не е невъзможно, нѣкои думи въ документитѣ да сж били несполучливо прочетени и отъ самия издатель. Но, макаръ че тѣзи документи не сж достигнали до насъ въ първоначалния си видъ, тѣ не губятъ значението си, защото грѣшкитѣ имъ не сж сжществени. Това излиза наяве, особно като се сравни документъ II, който представя решение („сѣжденіе“), издадено презъ септемврий 1530 г. отъ 4-та източни патриарски — александрийския Иоакимъ, антиохийския Михаилъ, иерусалимския Иосифъ и цариградския Иеремия, — съ опредѣлението или решението (ἀπόφασις), подписано само отъ цариградския патриархъ Иеремия пакъ въ септемврий 1530 г., което биде напечатано най-напредъ отъ

твои докродѣтелни воли разѣмѣше ѿ многыхъ, паче же ѿ вселенскаго патриарха Константина града ки(р) ѿремѣю... и съмѣненіе еже иматъ твоа епархѣа; а решението (сѣжденіе) на 4-та патриарси носи дата 1570, септемврий. Когато патр. Иоакимъ писалъ по-предишното си писмо въ апрѣль, той билъ чуль за несъгласията въ охридската църква само отъ иеромонаха Германа, а преди да напише писмото си въ юний, билъ слушалъ за сжшитѣ отъ мнозина, а особено отъ царигр. патр. Иеремия, съ когото и ще да сж се споразумѣли най-напредъ да подкрепятъ Прохора. — На 4-то мѣсто трѣбва да се тури решението на патриарситѣ, което въ ржкописа стои на 2-то. — Следъ него, на 5-то мѣсто, иде решението на 2-ия охридски съборъ отъ 13 мартъ 1532 год., което и въ ржкописа стои пакъ на 5-то мѣсто, и най-после, на 6-то мѣсто остава решението на 3-ия охридски съборъ отъ 20 юний 1541 год., на който присжтствуваха още антиохийскитѣ патр-хъ Михаилъ и иерусалимскитѣ Кирилъ. Последнитѣ наедно съ Прохора поставили имената си на чело на решението. Че този документъ не е билъ изпращанъ като послание, вижда се не само отъ това, че е издаденъ и отъ името на самия Прохоръ, но още и отъ това, че въ него нѣма думи за изпращане, каквито има въ решението на 4-та патриарси: „и подаде сѣ светѣй архіепископѣи Охридскѣи“. Самото му съдържание, както и вървежътъ на борбата между Павла и Прохора, който вървежъ ще се съобщи по-долу, показватъ, че изложеното въ него решение не е на 2-ия съборъ, а на другъ, много по-сетнешенъ, който станалъ по заповедъ на самия султанъ: повелѣніемъ же снанаго цара пакѣ Охридскѣи црѣкве прѣдстателство и енорѣа съвокупленіе съедини(и)тсе, ѿкоже кыстъ и прѣжде не тѣчѣю, нѣ и съкорѣ съкрати се еже о Павла изложению (грѣшка вм. изложению) по чинѣ архіепископскомъ повелѣнѣ. По силата на султанската заповедъ, въ Охридъ се събрали митрополититѣ и епископитѣ, па ще да сж присжтствуваха и 2-та патриарси, които, види се, преди това сж били дошли въ Цариградъ, отгдето сж били поканени отъ Прохора да отидатъ въ седалището му. Въ решението е казано: Темже кожествѣи и свиреніи съкорѣ благодатію пресветаго дѣха окрѣтающихъ въ епархѣи Охридскѣи црѣкве Прѣвѣе Іѣсїианіи всесвиреніиныхъ митрополѣтѣ и воголюкезныхъ епископѣ съкорѣ оубо сънидохомсѣ... (стр. 33, стълб. 1). На събора било прочетено и послание отъ царигр. патриархъ Иеремия; а въ 2-ия съборъ такова послание не е било четено.

Противъ пълната автентичность на VI документъ изглежда да говори несъответствието между споменатитѣ въ началото му патриарси Михаилъ антиохийски и Кирилъ иерусалимски и ония, които църковно-историческитѣ съчинения посочватъ за патриарси въ 1541 г. Стояновичъ казва, че, споредъ Лекиена, въ тази година иерусалимски патриархъ е билъ Германъ II (1534—1579), а антиохийскитѣ Михаилъ е билъ смѣненъ въ 1540, та не е можелъ да подписва актъ отъ 1541 г. За да обясни това несъответствие, той допуска, че е възможно, въ год. 3.М.3. последното д да е погрѣшно про-

четено отъ преписвача вмѣсто 4, та годината да е била въ сжщностъ 1533; но самъ посочва, че на това предположение се противопоставя обстоятелството, че Лекиенъ никакъ не споменува иерусалимски патриархъ Кирилъ, па се не споменувалъ, ужъ, и цариградскиятъ Иеремия (въ сжщностъ, както се каза, негово послание е било прочетено на събора). Стояновичъ допуща, че въ случая Прохоръ е направилъ фалшификация, но намира последната за маловажна. Споредъ насъ, нѣма никакво основание да се допуща фалшификация отъ страна на архиеп. Прохора въ имената на патриарситѣ, защото тя би била безцелна и само би го изложила предъ митрополититѣ и епископитѣ, па и предъ божегробскитѣ поклонници, които добре сж знаели името на иерусалимския патриархъ; освенъ това, фалшификацията би дала и оржжие въ ржцетѣ на противникитѣ му. По-вѣроятно е да се допусне, че сегашнитѣ ни сведения за патриарситѣ презъ първата половина на XVI в. сж непълни. За такава непълнота говори, напр., обстоятелството, че между 1493 и 1579 г., т. е. за единъ срокъ отъ 86 г., се посочватъ само двама иерусалимски патриарси Доротей Аталасъ и Германъ II,¹ когато е известно, че презъ сжщия срокъ въ Цариградъ е имало 16 смѣнявания на патриарси.

И така, въ въпроснитѣ документи трѣбва да съглеждаме не фалшификация, а дребни грѣшки. Тѣ изнасятъ доста нови сведения относно положението на охридската архиепископия въ първото тридесетилѣтие на XVI в., и затова трѣбва да бждатъ използувани. Досега ги е разгледалъ само Л. Стояновичъ и възъ основа главно на тѣхъ и на нѣкои други извори, които ще се споменатъ по-долу, е формулиралъ следнитѣ положения: 1) Срѣбската църква отъ пропадането на държавата и отъ смъртта или напушането престола отъ патр. Арсения II дори до третината на XVI в. е останала обезглавена, но не е подпадала подъ чуждо управление; 2) въ 3-та десетина на 16 в. тя е била подчинена чрезъ султански ферманъ на охридската архиепископия, която, може би, и сама едва тогава е била призната за самостоятелна („која је можда и сама тек тада призната као самостална“); но присъединява-

¹ Вж. Лопухиновата „Православная богословская энциклопедія, т. VI, стълб. 388—9.

нето ѝ към последната, поне изцѣло, не е могло да бжде прокарано поради отпора на сръбскитѣ архиереи, и 3) поради въвеждането на новия редъ, настѣпила е борба между признатата отъ държавата охридска архиепископия и непризнатата сръбска църква, която борба е траяла до 1557 г. и едва тогава е била прекъсната отъ Мехмеда Соколовича съ признаването сръбската църква за самостоятелна.¹

Като е формулиралъ първото положение, Стояновичъ, естествено, е трѣбвало да обясни, защо, като не е подпаднала подъ чуждо управление, сръбската църква е била обезглавена, т. е. лишена отъ върховния си иерархъ (патриарха), а охридската е запазила своя архиепископъ. Тази разлика той обяснява съ обстоятелството, че охридската църква не е била свързана съ никаква държавна организация, докато, напротивъ, сръбската е била съставна частъ отъ държавата, та затова, когато последната се е уголѣмявала, и църковната организация се е разширявала съ нови области, и сръбскитѣ владици сж заемали мѣстото на грѣцкитѣ, и обратно. Само въ времето на Душана е имало две църкви въ държавата — печка и охридска, но въ последната не сж влизали епархиитѣ, които по-рано (т. е. преди Душана) сж били усвоени отъ сѣрбитѣ (стр. 122). Така трѣбва да е било, споредъ него, и по времето, когато турцитѣ почнали да завладѣватъ сръбската държава: отдѣлни епископи сж отпадали отъ печката патриаршия, и надъ тѣхъ механически е почналъ да разширява властѣта си охридският архиепископъ. — За да докаже тѣсната зависимостъ на сръбската църковна организация отъ държавната, Стояновичъ посочва, че следъ смъртѣта на патр. Сава IV, която се случила въ 1375 г., когато Душановата държава вече била се разпаднала, станало много трудно да се събере съборъ за поставяне новъ патриархъ. И когато такъвъ билъ събранъ и билъ поставенъ за патриархъ Ефремъ, неговата властъ, както и оная на неговитѣ приемници едва ли се е простирала по на югъ отъ държавнитѣ граници на Лазара и Вука, а по-късно на Стефана Лазаревича и Георги Бранковича. Когато пропадналъ и този остатъкъ на нѣкогашната велика сръбска държава, пропаднала и организацията на сръбската църква (стр. 123). — Но, ако

¹ Глас, CVI. стр. 130—131.

сръбската църква да е била тъй тѣсно свързана съ държавата, трѣбваше патриарситѣ до окончателното падане на последната да се намиратъ все въ нея, а тѣ сж продължавали да стоятъ въ Печъ, който сж напущали само временно при бъркотиитѣ на първитѣ турски нашествия. Щомъ областитѣ се успокоявали, макаръ да се намирали подъ турска властъ, патриарситѣ се връщали въ Печъ. Както показахме на друго мѣсто,¹ има само единъ случай, когато патриархътъ е престолялъ по-дълго време въ столицата. Това е било въ времето на патр. Никона, който билъ избѣгалъ отъ турскитѣ притѣснения. Че неговото живѣние въ тогавашната столица Бѣлградъ е било временно, вижда се отъ думитѣ на Константина Костенечки, че патриархътъ му възложилъ да напише биографията на Стефана Лазаревича, когато дошелъ въ столицата (тамо томоу тогда пришьдышоу).² Въ деспотуването на Лазара Бранковича, което главно трѣбва да се има предъ видъ, когато става дума за извършена по време на турското завладѣване промѣна въ положението на църквата, патриархътъ не е живѣлъ въ столицата Смедерово и изобщо въ деспотството и не е взималъ участие въ държавнитѣ работи. И следъ смъртта на Лазара Бранковича (20 януарий 1458 г.), когато било учредено регентство, патриархътъ нито е участвувалъ въ неговото се споменува да е действувалъ при учредяването му. Презъ последнитѣ години на деспотството, земитѣ на югъ отъ Сръбска Морава, наедно съ патриаршеското седалище Печъ, сж били въ ржцетѣ на турцитѣ. Когато последнитѣ се настанили въ тѣхъ, патриархъ билъ Арсений II, който е светителствувалъ не следъ Никодима, а преди него; тогава тѣ не унищожили патриаршеството, а само му наложили „великъ дацїю“, или „велики датак“. А отъ всичко изложено следва, че за това, защо сръбската църква е престанала да съществува като отдѣлно цѣло отъ охридската, трѣбва да се търсятъ по-други причини, отколкото неразривната, ужъ, връзка между църковната организация и държавата, която връзка турцитѣ не можели да оставятъ непожтната.

Сега да се спремъ на твърдението, че наедно съ турското завладѣване, надъ отдѣлнитѣ епископии механи-

¹ „Съединението на Ипекската патриаршия съ Охридската арх-ия въ XV в.“ Спис. на Бѣлг. Акад. на наукитѣ, кн. III, 21—24.

² Гласник, кн. 42, стр. 325.

чески е почнала да се разширява властта на охридския архиепископъ. То може да значи само едно, именно, че турското правителство е било съвсемъ индеферентно къмъ църковнитѣ работи. И наистина, споредъ Стояновича, вътрешното положение на турската държава дори до Сулеймана Великолепни не е било сгодно за уреждане на църковнитѣ отношения у покорената рая. Сгода за такова уреждане настанала едва въ царуването на този султанъ, който, покрай много други епитети, носи и прозвището „кануни“ (законодатель). А въ сжщностъ турското правителство, на чело съ султанитѣ, нито е било индеферентно къмъ църковнитѣ работи въ държавата си, нито е оставило управянето имъ чакъ за царуването на Сулеймана, а ги е уреждало така, както е уреждало и работитѣ на мухамеданскитѣ учреждения. Още при завладѣването на България, много имоти сж били завещани отъ благочестиви мюсюлмани на джамии, училища и различни благотворителни заведения, и завещанията имъ не само сж бивали редовно завѣржавани отъ сждебнитѣ власти, но понѣкога сж бивали оформявани и съсъ султански фермани. Така, завещанието за карловския вакъфъ е било завѣрено още на 8 априлъ 1399 г.¹; а въ допълнението къмъ завещанието за плѣвенския вакъфъ, което допълнение е писано въ 1505 г. се казва: „Този свещенъ шериятски актъ (ваквие-нааме), щомъ се състави, написа и одобри отъ мютевелията Хасанъ бей, а тъй сжщо и отъ шериятския съветъ, поднесе се на одобрение и санкциониране на великия султанъ и императоръ Баязидъ II и пр.² А че и работитѣ на православнитѣ сж се уреждали съ фермани и отъ сжщия Баязидъ II, па и по-рано, за това имаме несъмнени доказателства. Така, въ 1506 г. е билъ издаденъ ферманъ пакъ отъ този султанъ на името на ипекския кадия, въ който ферманъ се казва, че „ипекския митрополитъ Иоаникий, като дошелъ при него (султана) въ Стамболъ, изложилъ въ просба (арзухалъ), какво отдавна време наследството на умрѣли въ манастиритѣ калугери, попове и митрополити всѣкога е принадлежело на църквата, и духовнитѣ завещания всѣкжде сж били изпълнявани, а сега се появявали нѣкакви наследници, които отнимали онова, що се падало на

¹ Спис, „Минало“, ред. Г. Д. Баласчевъ, год. I, кн. 4 (София, 1910), стр. 352.

² Пакъ тамъ, кн. 3, стр. 256.

църквитѣ и съ това погазвали духовнитѣ завещания“; поради тази просба билъ издаденъ ферманъ, съ който се заповѣдва да се изпълняватъ духовнитѣ завещання.¹ А щомъ дребни материални интереси на църквата сж се уреждали съ фермани, какъ може да се допусне, че преди Сулеймана архиепископитѣ и митрополититѣ ще сж изпълнявали длъжноститѣ си безъ формално разрешение отъ страна на Портата, т. е. безъ ферманъ? И наистина, вече въ писмото на непосоченъ по име цариградски патриархъ до охридския архиеп. Матей отъ началото на XV в. (около 1416 г.), обнародвано отъ Баласчева, охридската архиепископия се представя като силна поради поддръжката на свѣтската власть (разбира се, турската): „(Между духовнитѣ) именно е силенъ не онзи, който разполага съсъ свѣтската власть (*ὁ ἐξουσίαν ἔχων κοσμικήν*) и чрезъ нея притѣснява другитѣ, а онзи, който има на своя страна правото и на когото помагатъ свещенитѣ канони.“² Като не искалъ да се мисли, че си служи само съ друговѣрна власть, архиеп. Матей издействувалъ признание за новитѣ граници на своята архиепископия, следъ включването въ тѣхъ на софийската и видинската епархии, и отъ византийския импер. Мануилъ.³ — И въ послесловието на кратовеца писарь (дякъ) Димитъръ отъ 1466 год. се казва, че, следъ преселването на архиеп. Доротея въ Цариградъ, което преселване станало по заповедъ на Мухамеда II, *прѣмникъ прѣстола ѿхрѣдскомоу ѿстра-лет се киръ Марко, патріархъ кыкыш кѡнстантъїна града, повелѣніемъ царьствоующаго*.⁴ Разбира се, че Мухамедъ II е поставилъ по-предишния цариградски патриархъ Марко за охридски архиепископъ не съ устна заповѣдь, а чрезъ ферманъ. Че турцитѣ не сж се държали индиферентно къмъ църковнитѣ работи въ новозавладѣванитѣ отъ тѣхъ земи, показва ни и споменатото вече съобщение въ списъка на сръбскитѣ патриарси, споредъ което при патр. Арсения II, когато била плѣнена и покорена сръбската земя, „наложише тѣрци великѣ дацію (resp. датак) на патриаршкою власть.“⁵

¹ Јастребов, И. С. Податци за историју српске цркве (Београд, 1879), стр. 40—41.

² „Минало“ год. I, кн. I, стр. 8.

³ Ib. стр. 10 и 12.

⁴ Starine, XII, 255.

⁵ Гласник, кн. 23, стр. 243.

Отгъ него се вижда, че, макаръ турското правителство да не се е бъркало много въ вътрешния животъ на църквата, не е пропусцало да извлича материални облаги отъ нея; а щомъ е имало патриаршески данъкъ, той не е можелъ да не бжде опредѣлянъ съ ферманъ, и църквата не е могла да бжде оставяна безпомощна въ групирането на намиращитѣ се подъ турска власть нейни епархии, отъ които е трѣбвало да се прибира плащаниятъ на хазната данъкъ.

Отгъ гореказаното се вижда, че властѣта на охридскитѣ архиепископи е можела да се разпространи надъ сръбскитѣ епархии не „механически“, а съсъ знанието и позволенieto на турската власть. Не по-малко безосновно е и твърдението на Стояновича, че разширяването на тази власть е ставало, вѣроятно, непосредствено, а не чрезъ епископитѣ, поставяни отъ самия архиепископъ („и то вероватно непосредно, а не преко епископа које је сам постављао“, стр. 122). За да докаже това си твърдение, той посочва примѣра съ кратовската епархия, която архиеп. Доротей, споредъ споменатото по-горе послесловие на писаря Димитра, обикалялъ въ 1466 г. и въ която, споредъ Стояновича, тогава вече не е имало епископъ, („где тада јамачно није више било епископа“). Но приведенiятъ примѣръ не доказва въпросното твърдение. Кратовско и тогава, както по-рано, па и по-късно повечето не е имало отдѣленъ епископъ, а върху него се е простирала властѣта на щипския епископъ и на кюстендилския („коласийски“ или „бански“) митрополитъ. При това, случаитѣ, въ които се споменува отдѣленъ епископъ за Щипъ и Кратово, сж повече отъ времето, когато ипекската патриаршия е била наново възстановена. Важното тукъ обаче е друго, именно че Кратовско въ 1466 г. не за прѣвъ пжтъ е минавало подъ охридската архиепископия и че за никакво разширяване на власть безъ посрѣдството на епископитѣ не може да става дума. Архиеп. Доротей пжтувалъ низъ диоцезата, за да я урежда и нагледва и, като миналъ презъ Кратово и се запозналъ съ Димитра, въ лицето на когото намѣрилъ опитенъ писаръ, помолилъ го да препише за архиепископията книгата „Законникъ“ (както ще се каже по-долу, това е била Синтагмата на Матей Властаръ), *тако да испишоу законникъ сѣи вликои цркви охридскои, пркви юустѣанѣи, зашто въ архиепископията въпросната книга се намирала само*

на гръцки, а не и на сръбски езикъ. Най-после, каква нужда е имало, Доротей да търси посрѣдството на епископъ, дори ако го е имало? Кратовско е паднало подъ турска власт не наедно съ деспотството, защото е влизало въ владението на Константина Велбужски („Константинова земя“), което владение е изгубило автономнитѣ си права презъ 2-та четвъртина на XV в., безъ да е било ограбвано и разпокъсвано,¹ та отъ него не могатъ да се вадятъ доказателства за положението на сръбската църква.

* * *

И така, охридскитѣ архиепископи сж били легализирали положението си и сж били назначавани съ фермани още въ началото на турското владичество. Какви сж били тия фермани, сега не знаемъ; но има основание да допускаме, че тѣ не сж съдържали изброяване на епархиитѣ, а сж говорили за архиепископската диоцеза като за цѣло, па не сж споменували нищо и за подчиняване на сръбската църква подъ охридската. За такова допущане имаме следнитѣ основания: 1) Ако въ фермана на арх. Прохора да сж били изброени поименно епархиитѣ му, Павелъ Смедеревски не би могълъ да отдѣли нѣколко отъ тѣхъ и да се прогласи за самостоенъ архиепископъ и дори патриархъ. 2) Има известие, че презъ второто патриархуване на Иеремия I, между него и архиеп. Прохора имало споръ, на коя диоцеза принадлежи Сервийската (споредъ Мелетия Атински, а споредъ Малаксоса — Верийската) епископия, която по онова време била подчинена на солунската митрополия. Архиеп. Прохоръ поискалъ да я отдѣли отъ последната и, следов., отъ цариградслата патриаршия чрезъ свѣтската власт: *τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν Προχῶρον θελήσαντος διὰ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἢ ἀποσπάσῃ τὴν ἐπισκοπὴν Σερβίων ἀπὸ τοῦ Θεσσαλονίκης καὶ, συνεπῶς, ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου* (Γεδεών. *Πατριαρχικαὶ πίνakes*, стр. 503—4.) За да докаже своитѣ права, Прохоръ си послужилъ не съ своя ферманъ, а съ стари постановления и привилегии (*ἀρχαῖαι διατάξεις καὶ προνομίαι*), които не могли да му помогнатъ.² Че и въ фермана на цариградския патри-

¹ Вж. Йорд. Ивановъ. Сѣверна Македония (София, 1906), стр. 140—143.

² Стояновичъ погрешно мисли, че въ случая става дума за Сърбия („да тражи Србију“, стр. 127). Последната не е била едно епископство и никога не е зависѣла отъ Солунската митрополия.

яръхъ по онова време епархиитѣ още не сж били изброявани поименно, показва ни разказътъ на Крузия за начина, по който патриархътъ успѣлъ да отбие претенциитѣ на Прохора върху сервийската епархия. Когато последниятъ се явилъ предъ дивана въ Цариградъ и показалъ старовременнитѣ документи, па далъ и 100 флорини харачъ за нея, патриархътъ се чудѣлъ, какво да направи. Научили го да извади фетва, въ която се казвало, че щомъ нѣкой е стопанисвалъ имотъ повече отъ 100 години, не може вече да му се отнема. Патриархътъ показалъ предъ дивана такава фетва (*ἔδειξε τὸν φετβάν*) и доказалъ, че неговата църква е владѣла въпросната епархия повече отъ 300 години. Заедно съ това и той се задължилъ да плаща за нея като Прохора по 100 флорини, и спорътъ билъ решенъ отъ пашитѣ въ негова полза.¹

Тъкмо такива препирни сж станали причина, въ посетенитѣ патриаршески и митрополитски фермани да се изброяватъ епархиитѣ или дори казитѣ. Така, въ фермана на ипекския патриархъ Арсений, издаденъ отъ султ. Махмудъ I въ 1731, сж изброени всички кази, които сж влизали въ диоцезата.² Въ фермана на цариградския патр. Кирилъ отъ 1855 г. сж посочени поименно както отдавнашнитѣ епархии на цариградската патриаршия, така и ония, които сж принадлежали до 1766 г. на ипекската патр-шия. Въ фермана на софийския митрополитъ Мелетий отъ 1669 г. сж изброени казитѣ на неговата епархия,³ и т. нат.

Но щомъ фермани сж били издавани още отъ първитѣ времена на турското владичество, защо въ тѣхъ, ако не сж били изброявани всичкитѣ епархии, да не е било споменато поне, че епархиитѣ на сръбската (ипекската) патриаршия сж били присъединени къмъ охридската? Споредъ нашето мнение, причината на това трѣбва да се търси въ обстоятелството, че дветѣ църкви сж били съединени още преди окончателното падане на деспотството подъ турска властъ. Къмъ доказателствата, които приведохме за подкрепа на това мнение въ споменатата вече наша статия „Съединението на ипекската патриаршия съ охридската архиепископия въ XV в.“, намираме

¹ „Гласникъ“, св. VIII (1856 г.), стр. 128—9.

² Пакъ тамъ, кн. XI. стр. 181—2.

³ „Прѣгледъ“ (изд. на св. Синодъ), год. I, кн. VIII (1908 год.) стр. 388—9.

за потрѣбно да приведемъ тукъ още едно, което ще ни бжде потрѣбно и при разглеждане студията на Ласкариса. Него ни дава патрияршеската титла на охридскитѣ иерарси, употребявана редомъ съ титлата „архиепископъ.“ Всѣки, който е преглеждалъ протоколитѣ на охридската архиепископия отъ XVII и XVIII в.,¹ знае, че въ тѣхъ нейнитѣ иерарси се наричатъ ту архиепископи, ту патриярси. Така, въ акта за избора на архиеп. Григория отъ 8 августъ 1681 год. се казва, че той билъ поставенъ на патрияршеския престолъ (*ἐν τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ*);² въ акта отъ 1 августъ 1693 г за избора на архиеп. Игнатия е казано, че билъ поставенъ „за нашъ патриярхъ и архиепископъ“. (*ἐνθρονίσαντες Πατριάρχην καὶ Ἀρχιεπίσκοπον ἡμῶν*).³ Както е забелязалъ и Гелцеръ, въ заглавието на актоветѣ се срѣща само титлата „патриярхъ“. Обикновено се мисли, че тази титла, която охридскитѣ архиепископи сж си прикачили презъ време на турското владичество, е тѣхно самоволно дѣло, което се дължи на суетностъ и на желание да си придадатъ по-голѣма важностъ. Така, Гелцеръ белѣжи, че въпросната титла криела въ себе-си голѣми претенции (*grosse Prätensionen in sich bergende Titel*) и че цариградската патрияршия е признавала за законна само по-скромната имъ титла „архиепископъ“ („Der Patriarchat“ ... стр. 177.) Заслужва обаче да се обясни, какъ е станало, щото охридскитѣ архиепископи да почнатъ да си присвояватъ патрияршеска титла не по времето, когато сж стояли на върха на силата си, напр. въ XIII в. при архиеп. Хоматияна, а когато станали играчка въ ржцетѣ на турскитѣ голѣмци, въпрѣки истината, че „нищѣта мѣжа смири́тъ“. Споредъ нашето мнение, охридскитѣ архиепископи сж почнали да се наричатъ и патриярси затова, защото съ тѣхната църква се е слѣла и ипекската патрияршия. По времето, когато султанитѣ за пръвъ пжтъ захванали да имъ издаватъ фермани, тѣ вече сж се наричали и патриярси, затова тази титла била усвоена отъ султанската канцелария. И наистина, въ обнародванитѣ до сега фермани охридската

¹ Тѣ бидоха напечатани най-напредъ отъ А. Шоповъ и Г. Стрѣзовъ въ Сборн. за нар. умотворения, кн. VI (1891 г. и X (1894 г.), а следъ това препечатани отъ Гелцера въ съчин. *Patriarchat von Achrida*.

² Сб. нар. ум, VI. 193—9.

³ Пакъ тамъ, стр. 202—3.

църква се нарича „патриаршия“. Така се нарича тя напр. във фермана, издаден от султан Мустафа III въ 1757 г., съ който ферманъ се нарежда, приемниците на умрѣли или смѣнени архиепископи да не се държатъ отговорни за частнитѣ дългове на последнитѣ. Въ него се казва: „Отъ съдържанието на настоящия ми царски указъ... ще разберете, че патриархъ Методий, който е законенъ патриархъ на Охида и на казитѣ и епархиитѣ (по-право: селищата—ерлери), находещи се подъ юридическата духовна власть на охридската патриаршия, е подалъ до славния ми императорски диванъ... писмена жалба. Въ жалбата си речениятъ патриархъ заявява, че подиръ отстранението отъ патриаршеския постъ на бившия патриархъ-калугеръ Дионисъ, управлението на охридската патриаршия било възложенъ върху тѣжителя — патриархъ“ и пр.¹ Вече въ самото начало на фермана се казва, че той се изпраща до селищата и казитѣ, които се намиратъ подъ духовната власть на охридския патриархъ (Охри патрикияги вакж оланъ ерлеринъ ве казалари). — Пакъ патриаршия е наречена охридската църква и въ фермана, даденъ на цариградския патриархъ Кирилъ въ септемврий 1855 г. Въ него сж изброени 46 епархии на „бившата охридска патриаршия“ и се заповѣдва, да не се допуска отдѣлянето на ипекската и охридската патриаршии отъ цариградската.² Като се знае, колко султанската канцелария е била консервативна, трѣбва да се допусне, че употребяваната отъ нея титла „патриархъ“ за охридскитѣ иерарси се дължи на стара традиция, именно още на първитѣ фермани, дадени на последнитѣ. Цариградската патриаршеска канцелария е пазѣла да не нарича тия иерарси съ титла „патриархъ“, па и самитѣ тѣ, поради обстоятелството, че въ старитѣ хрисовули, съ които сж си служили да доказватъ своитѣ права (отъ Василия Българоубиеца и подправената Юстинианова), църквата имъ се нарича архиепископия, във външнитѣ си сношения обикновено сж избѣгвали титлата патриархъ, която е преминала върху тѣхъ отъ сръбската църква; но султанскитѣ фермани сж я употребявали редовно. Затова, види се, тя е употребена и въ славянския преводъ на решението

¹ „Прегледъ“, год. I, кн. IV, стр. 202.

² „Гласникъ“, св. IX (Београдъ, 1857), стр. 233 и 237.

(сѣждѣніе), издадено отъ 4-та източни патриарси на архиеп. Прохора на 6 септемврий 1530 г.: *Понѣже нынѣ влажѣнѣиши архіепископъ Новѣ Ісетїїанїе патріархъ иже ес(ть) Охридскїи...*¹ Въ гръцкия текстъ на решението, подписанъ само отъ царигр. патриархъ Иеремия, титлата „патриархъ“ липсва („Гласник“, кн. 47, стр. 266). — А щомъ патриаршеската титла на Охридската архиепископия е могла да бжде усвоена отъ нея, безъ да предизвика отпоръ отъ страна на другитѣ патриаршии, особно на цариградската, само поради съединената съ нея ипекска патриаршия, не може да се приеме, че следъ настаняването на турцитѣ въ сръбскитѣ земи епархиитѣ на ипекската патриаршия сж сжществували уединено, всѣка за себе-си, безъ да сж били присъединени къмъ охридската архиепископия, както мисли Стояновичъ. Споредъ него, „следъ смъртта на патриарха Арсения II не е имало вече организирана сръбска църква, защото не е могълъ да се събере съборъ, който да избере новъ патриархъ. Останалитѣ следъ Арсения епископи и митрополити, било ония, които сж били подъ негова властъ, било другитѣ, които сж били вѣнъ отъ нея, сж останали всѣки за себе-си, и когато нѣкой умиралъ или е бивалъ изгонванъ, седалището му или е оставало праздно за дълго време, или пѣкъ и съвсемъ не е бивало попълнвано“ (стр. 123). — Че това не е било така, показва ни, между друго, и решението, издадено въ септемврий 1530 год. отъ 4-та източни патриарси, за което се спомена по-горе. Въ него се казва, че пекската архиепископия, която по нѣкаква нужда била отдѣлена нѣкога-си отъ охридската и станала автокефална за известно време (и въ самозаконїе наста даже до нѣгда), не останала въ това положение до край, а пакъ била подчинена на последната: *не збо даже до конца прѣбыве(тъ), нѣ пакы црѣквѣи того подложи се и подклоненаа тои бис(сть)...* *Иако Пек и вса сръбскаа земля светѣише архіепископїе Охридскон Прѣвон Ісетїїанїи, иакоже ѿ прѣжде и даже и до нынѣ по-виноваше се.*² И въ гръцкия текстъ на решението, издаденъ отъ патр. Иеремия се казва: *καθὼς καὶ ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἕως τοῦ νῦν ὑπετάσσοντο.*³ Наистина, патриарситѣ не сж знаели добре

¹ Споменик, LVI, стр., стълб. 1.

² „Споменик“, LVI, стр. 34, стълб. 1.

³ „Гласник“, кн. XLVII, стр. 270.

историята на охридската и сръбската църкви, но тѣ не сж можели да не знаятъ, какво е било положението на тия църкви 15—20 год. преди написването на решението имъ, защото сж били хора на възраст, а за единъ отъ тѣхъ (цариградския Иеремия I) се знае, че 10 год. преди това (1520—1522) е билъ пакъ патриархъ. Сръбскитѣ епархии сж могли да останатъ уединени за малко време следъ погрома на държавата, но не за дълго. Дори ако тѣхното духовенство не би се усетило само да влѣзе въ общение съ другитѣ, за да обмислятъ положението си, самитѣ охридски архиепископи, които сж се придържали о теорията за идентичностъ на тѣхната църква съ нѣкогашната Първа Юстиниана, не сж оставали пасивни, а сж гледали да присъединятъ къмъ нея всички епархии, за които сж мислили, че имъ принадлежатъ по старитѣ хрисовули. Въ този имъ стремежъ тѣ сж бивали насърдавани и отъ примѣра на цариградската патриаршия, която си е присъединила търновската църква чрезъ мораленъ натискъ, па се е опитвала да подчини и молдавската. Вече архиепископъ Матей, като се възползувалъ отъ умиряването на турската държава следъ междуособната борба на Баязидовитѣ синове, пжтувалъ низъ диоцезата си, въ която включилъ и митрополитствата софийско и видинско, макаръ че тѣ презъ време на второто българско царство не сж влизали въ нея. При пжтуването си, той ржкополагалъ и епископи въ овдовѣли епархии. За това свидетелствува неговиятъ приемникъ (въ писмото си до цариградския патриархъ), който пише, че, откакъ императорътъ и синодътъ признали границитѣ на диоцезата му, Матей „смело отишелъ въ подведомственитѣ си епархии, като извършвалъ и ржкополагания“ (*ἐξῆλθεν παρὸ βαλαίου ἐν ταῖς ἐπ' αὐτοῦ ἐπαρχίαις χειροθεσίας ποιῶν*).² Както видѣхме по-

² „Минало“, год. I, кн. I, стр. 10. Пакъ тамъ Баласчевъ изказа мнение, че „Матей не е ходилъ лично въ София и Видинъ да ржкополага“ и че „ржкополаганията на митрополити се вършело обикновено въ прѣстолния градъ на архиепископията“ (кн. II, 128). Но това се е вършило въ по-сетнешнитѣ времена, а въ извънредния случай, за който става дума, когато Матей за пръвъ пжтъ обхождалъ диоцезата си, той извършвалъ ржкополагания въ самитѣ епархии, както изрично е казано въ гореприведенитѣ думи на неговия приемникъ. Колкото за думитѣ, на които Баласчевъ основава своето мнение и които се срѣщатъ въ патриаршеското писмо до архиеп. Матея: (предпочетохме да мислимъ) „че нѣкои не посветени и чужди епископи ще да сж отишли въ София“.

горе, по епархиитѣ е пѣтувалъ около 1466 г. и архиепископъ Доротеѣ, който при едно такова пѣтуване ходилъ въ Кратово, гдето помолилъ писаря Димитъръ да препише за архиепископията славянския преводъ на Властаровата Синтагма. Че пѣтуването не е било само до Кратово, показватъ ни следнитѣ думи на Димитровата белѣжка: и об'ходещоу (Доротею) късы и села и градовы по власти дръжавы своеѣ црквиинаа направающеу, и кѣрныѣ люди господныѣ въ кѣрѣ потвърждающеу.¹ Можели ли сж такива деятелни архиепископи да оставятъ сръбскитѣ епархии да стоятъ уединени? А че писарьтъ Димитъръ е нарекълъ въ своята белѣжка архиеп. Доротея само „кльгарскій“ (кльгарскіи архієпископа кльгарскаго крѣ Доротея), а не както е нареченъ той въ писмото му до молдавския воевода Стефанъ — „архієпископъ прѣкѣ іѣстиніаніѣ и всѣмъ кльгаршмъ и сръклемъ, севѣрнымъ странамъ и прочимъ“, — това се дължи на обстоятелството, че Димитъръ се е придържалъ о терминологията на преписаната отъ него Синтагма на Матей Властаръ, къмъ която е направена приписката. И наистина, въ Синтагмата охридската църква се нарича само българска: „О охридскомъ нѣмъ и кльгарскы нарицають се, кырскымъ же и нѣверскымъ.“ (*Περὶ τοῦ Βουλγαρίας, τῆς Κόλρου καὶ τῶν Ἱερόων*).

* * *

Нека да разгледаме известията, които сж дали поводъ на Стояновича да мисли, че сръбскитѣ епархии сж живѣли дълго време уединено, и то понѣкога безъ да се замѣстватъ умрѣлитѣ или изгоненитѣ имъ архиереи. Такава е приписката къмъ ржкоп. евангелие въ Хилендарския мѣнастирь отъ 1481 г., въ която се казва, че книгата била написана, тогѣа владичѣствѣющѣмъ новоосвѣщеномъ митрополитоу вѣлградскомъ крѣ Филодею.² Такова е и съобщението въ „Лѣтописьць господь сръбскихъ“, че, следъ като Георги, синътъ на ослѣпления отъ турцитѣ деспотъ Стефанъ, станалъ въ 1486 г. монахъ, повикалъ подиръ нѣколко време

и Видинъ и захванали разбойнически да управляватъ, като сж подправили името на твое светѣйшество“, — тѣ се дължатъ на познатия похватъ на патриаршията, да се преструва, че ужъ не вѣрва на онова, що е чула за противника си, за да му даде възможность да отстѣпи. Но и самитѣ тия думи говорятъ за ходене въ София и Видинъ.

¹ Starine, XII, 255.

² Стари српски записи и натписи, I, № 351.

(около 1500 г.) софийския митрополитъ Калевитъ въ гр. Купиникъ (Сремско), за да го ржкоположи за свещеникъ подъ име Максимъ¹ — което показвало, че по-наблизо не е имало никакъвъ епископъ (сравни „Глас“, LVI, 123). Но първото известие не може да докаже мнението на Стояновича, защото Бѣлградъ по време на Максимовото ржкополагане не е билъ въ турски ржце, та, ако е имало „новоосвещенъ“ митрополитъ, причината не трѣбва да се търси въ разстройството на сръбската църква, а въ мѣстни обстоятелства, които не сж се дължели на разорение и разбѣгване. Бѣлградъ е падналъ въ турски ржце едва при султ. Сулейманъ Великолепни (29 августъ 1521 г.). Освенъ това, епитетътъ „новоосвещенъ“ може да значи и това, че митрополитъ Филотей е билъ ржкоположенъ наскоро, а не че епархията му е стоела отъ падането на деспотството до неговото посвещаване безъ митрополитъ. Колкото за повикването на софийския митрополитъ Калевитъ въ гр. Купиникъ следъ 1486 г., то може да се обясни, както сме показали на друго мѣсто,² или съ голѣмо разширение на софийското митрополитство („Велика Сардакия“), което ще да е обнемало по онова време и Нишко, или на роднински връзки между деспота Максима и митрополита Калевита. Най-последно, за положението на сръбската църква не бива да се вадятъ заключения отъ положението на пограничните съ Унгария епархии, гдето борбата между турцитъ, отъ една страна, и маджаритъ наедно съ изселилитъ се въ земята имъ сърби, отъ друга, още е продължавала. Въ случая трѣбва да се иматъ предъ видъ главно епархиитъ, които сж паднали подъ турцитъ наедно съ патриаршеското седалище Печъ. Особно не трѣбва да се взематъ предъ видъ митрополити, които сж били вънъ отъ Турция, каквито сж били, покрай споменатия вече бѣлградски Филотей (1481 г.), още милешевския Давидъ (1466—1470) въ държавата на херцегъ Степана, и зетскитъ (черногорски) Висарионъ и (следъ него) Вавила (1492—5), за които говори Стояновичъ.

Много по-голѣмо значение отъ дветъ, разгледани по-горе известия, на които се е спрѣлъ Стояновичъ, иматъ ония, които говорятъ за архиепископи въ сръбските земи въ нача-

¹ Šafarik, Památky, стр. 82.

² Виж. статията ни „Велика Тжрновия“ и пр. въ „Известия на Истор. Друж. (София)“, кн. V, стр. 95—6.

лото на XVI в. Той обаче ги е използвалъ безъ огледъ къмъ съществуването на такива и въ българскитѣ епархии, затова е извлѣклъ отъ тѣхъ крайни заключения. Такова известие имаме отъ 1509 год. въ една приписка къмъ Октоихъ, писанъ „при кѣсѣвскѣмъ архієпископѣ кѣр Іѡаннѣ въ мѣстѣ ѿ нѣхъ създадѣни цркви свѣтїи прѣсвѣтїе богородице въ Трѣ(винѣ).¹ Друго подобно имаме отъ 1508 г. въ приписка къмъ житие на Св. Сава, въ която се казва, че то било писано „прѣдръжѣщъ прѣстолъ свѣтаго Савѣи прѣкѣсѣ-щенномоу архієпископоу кѣр Іѡаннѣ, игоуменоу же соушоу тогда въ домоу спасовѣ и свѣтаго Савѣи кившоу иеромонахоу кѣр Гаврилоу. Понеже въ сжщата приписка се казва, че книгата била писана поклѣнїемъ иконова (-ма) милешкекаго архієдіакона Касиїа,²— може да се мисли, че тукъ става дума за архиерея на Милешевската епархия, която нѣколко време преди падането на Херцеговина подъ турцитѣ е била присъединена къмъ последната.— Въ една приписка къмъ Миней отъ 1524 год. писанъ въ Требинье (Херцеговина), се казва, че книгата била писана „прѣдръжѣщъ прѣстолъ свѣтаго Савѣи сръбскаго кѣсѣвскѣмъ митрополитѣ кѣрѣ Маркѣ, игоуменѣ же соушѣ тогда въ домѣ спасовѣ и прѣсвѣтїе богородице кѣр Ма(р)кѣ иеромонахѣ.³ Не е мжчно да се види, че и въ приписката отъ 1509 (№ 404), и въ тая отъ 1524 (№ 451), които сж писани въ Требинье, въ мѣнастира Св. Богородица, става дума все за една епархия, на която архиереятъ е нареченъ еднажъ „архиепископъ“, а другъ пжтъ „митрополитъ“. Коя е тази епархия не е посочено изрично, но, понеже за архиепископа Иована се говори и въ приписката отъ 1508 г. (№ 399), писана въ Милешевския мѣнастиръ, най-вѣроятно е, че „архиепископъ“ се е наричалъ архиереятъ на милешевската епархия, въ чието седалище — мѣнастира Св. Спасъ е билъ гробътъ на Св. Сава, поради което този архиерей се е наричалъ „прѣдръжѣтель прѣстола св. Савѣи“. Въ тази епархия ще да е влизало и Требинье, макаръ по-севернитѣ околии на Херцеговина да сж съставяли особна епархия, чийто митрополитъ Висарионъ се споменува въ 1517 год. въ приписка № 453: въ

¹ Въ сборника „Стари српски записи и натписи“, № 404.

² Пакъ тамъ, № 399.

³ № 451.

Дни господина митрополита землѣ Херцеговѣ крѣ Висариона. Дали Стояновичъ включва Требинѣе въ милешевската епархия, или обяснява споменуването на архиепископа Иована въ приписките на манастира Св. Богородица чрезъ упражняване отъ негова страна нѣкаква върховна властъ и надъ Херцеговинската митрополия,— не се вижда отъ статията му. Въ последната е казано само това: „Дветѣ тия приписки (№ № 399 и 453) ясно показватъ, че въ това време Иованъ не е билъ херцеговински митрополитъ, а архиепископъ, който е държалъ престола на св. Сава докато херцеговински митрополитъ е билъ Висарионъ“ (стр. 125). Но това не е толкова важно; по-важно е, че Стояновичъ смѣта милешевския архиепископъ за съвсемъ независимъ иерархъ, само защото е нареченъ архиепископъ и държателъ на св. Савова престолъ. И наистина, като прави упрѣкъ на Рувараца, че въ други случаи придавалъ голѣма важностъ на приписките, а тука не ги взималъ въ сжщинския имъ смисълъ, а ги извърталъ, само защото считалъ за доказано, че сръбската църква, следъ падането на държавата, е била подчинена на охридската архиепископия,—той продължава: „между това всичките тия явно натегнати тълкувания падатъ, щомъ се приеме, че сръбската църква, макаръ и непризната официално, все е живѣла нѣкакъ самостоятелно, ако не въ Печъ и въ старитѣ граници, то поне при гроба на Сава, и че властта на охридския архиепископъ, следъ падането на сръбската държава, така механически и още непризната отъ държавата, се е разширила само върху южнитѣ сръбски епископи“ (стр. 122).

Последнитѣ думи на Стояновича до голѣма степенъ измѣстятъ въпроса за положението на сръбската църква въ началото на турското робство, защото той вече търси свободна сръбска църква въ земи, които при турското завладѣване сж били вънъ отъ деспотството, като допуска, че Печъ и близките до него епархии сж могли да бждатъ подчинени на Охридъ още тогава; а както се каза и по-горе, когато става дума за унищожаване или присъединяване на сръбската църква, има се предъ видъ на първо мѣсто патриаршеското седалище съ близките около него епархии, а не отдалечените; но, и така да ограничимъ мнението на сръбския ученъ, то пакъ не може да се приеме, защото архиереятъ, който е ималъ седалището си въ манастиря Св. Спасъ при гроба на св. Сава,

не е билъ независимъ (автокефаленъ) църковенъ глава, а митрополитъ-архиепископъ, т. е. митрополитъ съ известно отличие, а може би и съ по-голяма автономност. Такива митрополити въ първитъ вѣкове на турското владичество е имало нѣколко. Това се вижда и отъ решението на I охридски съборъ, свиканъ да разгледа дѣлата на Павла Смедеревски. Въ него четемъ: „И кто ли ѿ кирик църковныхъ које любо епископїи или архїепископїи по смирѣти коѣго любо ѿ сихъ книгоу оученихъ къзвѣтъ что ѿ кѣли го... Да нес (тъ) прокѣтъ...“ („Споменик“, LVI, стр. 36, стѣб. 2). Тукъ явно ставъ дума за нѣколко епископии и архиепископии. Ето и други примѣри за това, че въ първитъ вѣкове на турското владичество е имало нѣколко архиепископи-митрополити. Подвързачтъ на едно евангелие и други книги въ Студеница писалъ въ 1543 г., че това било при „Бѣсѣдскѣиного архїепископа кнр Іосѣфа (прип. № 6260); а въ 1543 г., и споредъ Стояновича, сръбскитѣ епархии вече сж били подчинени на Охридъ. Че тука става дума за митрополитъ-архиепископъ, показва ни обстоятелството, че въ 1532 г. подъ решението на II охридски съборъ противъ Павла Смедеревски се е подписалъ „Мина, исплѣнитель митрополита Студено“; а подъ решението отъ 1529 г. на I съборъ се е подписалъ самиятъ „митрополитъ стѣдѣнчки“ Никонъ.¹ — Въ 1428 г. когато още сръбската патриаршия е сществувала, скопскиятъ архиерей, въ една приписка къмъ пергаментенъ Прологъ, е нареченъ архиепископъ: *В лѣт(ѣ) ѿ. ѿ. а. ѿ. ѿ. мѣсца гинар(а) іа. днѣ прѣстависе бѣсѣдскѣиного архїепископа скопски кнр Маденъ въ днѣи господина Гюрга (прип. № 6123). Така е нареченъ скопскиятъ митрополитъ и въ недатирана приписка къмъ ржкописъ отъ XIV в.: Кроткомъ, драгомъ ми братъ Мирославъ, архїепископъ скопскомъ. (Прип. № 4615). Едва ли може да има съмнение, че на този митрополитъ се е давала и титла „архиепископъ“, за да му се даде особно отличие като на прототронъ.² Сжщото отличие е било разпространено и къмъ други митрополити особно поради издигането на седалищата имъ въ политическо отношение. Така, кюстендилскиятъ митрополитъ, дори когато е билъ включенъ въ ипекската патриар-*

¹ „Споменик“, LVI, стр. 37 и 36.

² „Гласник“, кн. 27, стр. 289.

шия, се нарича и архиепископъ. Въ една приписка върху Петогласникъ, писана въ с. Ослокощица въ 1644 г., се казва, че това било . . . „при архиепископа кир. Ананїа, владыка бивши Бански.¹ Сведения за тая митрополия-архиепископия вж. въ книгата „Сѣверна Македония“, отъ Й. Ивановъ гл. VII. Върху наричането на търновскитѣ митрополити съ титла „архиепископи“ нѣма нужда да се спираме, защото за него сме писали въ статиитѣ си „Унищожението на Търновската патриаршия“ и пр. и „Велика Търновия, Велика Сардакия и Велика Европа“. Въ последната е приведенъ примѣръ и за софийскитѣ митрополити (стр. 92). И Зетската епархия, въ 2-та половина на XV в., и преди падането и следъ падането на деспотството, съ което не е била свързана по това време, се нарича ту митрополия, ту архиепископия. Така, въ една приписка къмъ ржкописенъ сборникъ отъ 1453 г. се казва, че книгата била написана „повѣстїѣмъ прѣсвѣщеннаго архїєпископа зѣтскаго кѣр Іосѣфа (прип. № 301); а въ 1484 г. зетскиятъ архиерей е нареченъ митрополитъ: тога сѣдржеиѣ прѣстола митрополїе цѣтнїскїе, такоже и ест митрополїа зѣтка, прѣсвѣщеннаго митрополитѣ кѣр Еисарїонѣ и свѣщеннїшѣмъ епископѣ кѣр Кавилѣ . . . (прип. № 353). Понеже зетската епархия е била въ държавицата на Църноевичитѣ (Черна-гора), не може да има съмнение, че нейниятъ архиерей се е държалъ като автономенъ въ управлението ѝ; а отъ кого е получавалъ посвещение, това не се знае. Но вътрешна автономия въ голѣма степенъ сж имали всички митрополити по онова време; централизация и въ Цариградската патриаршия се установява главно следъ Самуила I (1763—68 и 1773—74). Ако нѣкои митрополити сж се наричали и архиепископи, то е било, не за да се представятъ за автокефални, а за да се изгъкне особната честъ, която имъ се е давала. Така се е наричалъ, твърде рано следъ унищожаването на патриаршията, и търновскиятъ митрополитъ, макаръ да нѣма никакво съмнение, че той е билъ посвещаванъ отъ цариградския патриархъ, а въ самата епархия сж се посвещавали само подчиненитѣ нему епископи. Положението на милешевската митрополия-архиепископия ще да е било, ако не напълно еднакво, та въ всѣки случай твърде близко съ онова на търновската. На прозвището „прѣдржатель прѣстола св. Гавы,“

¹ „Бълг. прѣгледъ“, год. V, кн. V, стр. 74; сжщо: Й. Ивановъ. „Сѣверна Македония“, стр. 263.

което нѣкои приписки даватъ на милешевския митрополитъ-архиепископъ и на което Стояновичъ дава голѣмо значение, отговаря още по-грѣмкото „обладателъ на българската земя“, срѣщано въ нѣкои приписки отъ епархията на търновския. Така, въ една приписка къмъ четвроевангелие, писано въ с. Горна-Нетрополия въ 1573 г., се казва: „и тогда обладоуѣхъ какъ гасъ кою земяю каагочестникомъ архіепископъ кръ арсенію, въ настоѣни градъ Трноу;“¹ Но, както последниятъ се е считалъ зависимъ отъ цариградската църква, така и първиятъ е билъ зависимъ отъ охридската. Докжде се е простирала вътрешната автономия на тия и на други митрополити, които сж си прикачвали и титлата „архиепископъ“, каквито сж били въ първитѣ вѣкове на турското владичество софийскитѣ, кюстендилскитѣ и др., — ние сега не знаемъ. Несъмнено е, обаче, че тази вътрешна автономия за населението е имала по-голѣмо значение, отколкото посвещаването на митрополититѣ отъ цариградския патриархъ или отъ охридския архиепископъ. Затова ние сме благодарни, гдето Стояновичъ, макаръ да се е увлѣкълъ повече, отколкото трѣбва, отъ титлата „архиепископъ“ и отъ прозвището „прѣдръжателъ прѣстола св. Савы“, станалъ е причина да се обърне наново внимание върху положението на църквитѣ въ Балканския полуостровъ въ първитѣ времена на турското владичество. Когато (въ 1906 г.) ние за пръвъ пжтъ изказахме мнение, че търновската църква е била подчинена на цариградската не съсъ султански ферманъ, а чрезъ нравственъ натискъ отъ страна на последната и не безъ съгласието на самитѣ българи, които сж се надѣвали, че Цариградъ ще устои предъ турската сила, а сжщо и мнение, че търновското митрополитство-архиепископство е запазило известна вътрешна автономия, — нашето мнение биде посрещнато отъ мнозина съ недовѣрие, а отъ единъ съ голѣмо сомнение нашъ историкъ дори надменно.² Съпоставянето на сведенията за търновското, софийското и др. български митрополитства-архиепископства съ ония за сръбскитѣ не може да не потвърди нашето мнение. Това съпоставяне трѣбва да отиде и по далечъ, като обгърне и ромънскитѣ митрополитства; но тукъ не е мѣсто да става

¹ Цоневъ, Б., проф. Описъ на ръкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Нар. библиотеката въ София. I, 52—3.

² Вж. брошурата „Финансовото положение на охридската архиепископия“, стр. 10—15.

това. Доста е да се спомене, че тамъ двойната титла „митрополитъ- архиепископъ“ се е затвърдила повече. Така, въ една грамота на влашкия воевода Антоний (1679—1672 г.), въ време, когато влашката църква несъмнено е била подъ цариградската патриаршия, трансилванското бѣлградско (на Alba Iulia) митрополитството, чиито архиереи сж се посвещавали отъ влашкитѣ митрополити², е нареченъ съ тази титла: „митрополитства Белоградскаго архієпископства седмоград'скіа или зал'скаго сирѣчь Ирдка'скаго земаа . . .“²) Тази титла въ ново време минува и у сѣрбитѣ. Напр., въ надписа (№ 4018 п. у Стояновичъ) отъ 1822 г. на темплото въ Любостинската църква се казва, че последното било поставено „при архієпископа митрополита Яга, дангела“, въвъ времето на Милоша Обреновича. И така, не може да има никакво съмнение, че титлата „архиепископъ“, давана на нѣкои митрополити, не показва пълна църковна независимостъ, а само известна честъ и нѣкаква автономностъ; затова Стояновичъ не е правъ, като се основава на нея, да твърди, че сръбската църква не е била съединена съ охридската.

* * *

Сега да се върнемъ къмъ последното доказателство, съ което си е послужилъ Стояновичъ. Такова той е намѣрилъ въ голѣмия, споредъ него, успѣхъ на Павла Смедеревски срещу архиеп. Прохора, който успѣхъ показвалъ, че Прохоръ не е защищавалъ стария редъ, а е въвеждалъ новъ. Стояновичъ пише: „Голѣмиятъ брой последователи и спомагачи, които е добилъ (Павелъ) и между мирянитѣ, и между духовницитѣ, по-скоро може да се обясни като самопроизволно бунтуване („спонтани револт“) срещу въвеждането на новъ редъ, отколкото като последица отъ дълговремененъ и на широка основа приготвенъ заговоръ да се катурне редъ, основанъ преди 50—60 години“ (стр. 128). Какъвъ е билъ новиятъ редъ, който е билъ въведенъ съ султански ферманъ, преди да се развие борбата между Павла и Прохора, и то, както изглежда, по просба на последния, — това може да се види отъ решението на I охридски съборъ въ 1529 г. Отъ него се учимъ, че по-преди просбитѣ за нови архиереи

¹ Голубинскій, Краткій очеркъ . . . стр. 406.

² Сбырку, П. А. Изъ кореспонденціи румынскихъ воеводъ, стр. 33. (Томъ 82 отъ Сборн. отдл. рус яз. и слов. Импер. Акад наукъ, год. 1907)

сж се подавали до мѣстнитѣ кадии, и следъ като се получавало тѣхното съгласие, кандидатитѣ повечето отивали сами въ Цариградъ, за да действуватъ да имъ се издаде ферманъ, безъ да се обърнатъ предварително за одобрение къмъ архиепископския синодъ въ Охридъ. Прохоръ издействувалъ ферманъ, съ който се заповѣдало, назначаването на митрополити и епископи да не става безъ съгласието на синода, и просбитѣ за издаване ферманъ да се препращатъ само чрезъ охридския кадия: Тако же иже прѣдставитесе кои люде митрополитѣ или епископѣ, потомъ же кто въсхоушѣ да въспримитѣ онѣ енорію кромѣ хотѣніа и испитаніа архіепископова и начертаніа събора егѣ, и кѣмѣ знаніа кадїе Сѣхридскога, тако пишѣтъ повѣла великаго цара, а не такоже творашѣ прѣжде злаа и законопрѣстѣпнаа дѣлюще люде, въземающе дрзѣ (= съгласие, разрешение) ѿ нѣхѣхъ кадїи ѿходѣще на Портѣ съ надворнымъ (= външенъ, свѣтски) сѣдомъ и законнымъ, а не по законѣ божїю и сѣдомъ црковнымъ (стр. 35—36). Новиятъ редъ въвеждалъ известна централизация, която засѣгала не ржкополагането, а начина за получаването ферманъ. По-рано архиепископскиятъ синодъ се поставялъ чрезъ получения ферманъ предъ свършенъ фактъ и трѣбвало само да изпълнява, като нареди, носещиятъ фермана да бжде ржкоположенъ; а сега се искало, кандидатитѣ да се обръщатъ най-напредъ къмъ него. И при новия редъ, за издаването на ферманъ трѣбвало да ходатайствува кадия, който ще да е билъ длъженъ да провѣри вѣрността на изложеното въ просбата относно опраздването на владишката катедра и качествата на кандидата; но този кадия билъ само единъ — охридскиятъ. А че наистина ферманитѣ дотогава се издавали на името на мѣстния кадия, показва ни ферманътъ, даденъ отъ султ. Баязида II на ипекския митрополитъ Йоаникий; той е адресуванъ до ипекския кадия¹. Едва по-късно, може би, следъ възстановяването на сръбската патриаршия отъ Мехмеда Соколовича (1557 г.), посрѣдничеството на кадията е било отстранено, а просбитѣ за заемане на опраздненитѣ владишки катедри вече се изпращали до патриарха, който ходатайствувалъ за издаване ферманъ. Затова въ онзи, даденъ на ипекския патриархъ Арсений въ 1731 г., се казва (т. 6): „митрополиитѣ ще се даватъ не по предложение на

¹ Іастребов. Податци за исторїю српске цркве, стр. 40.

кадиитѣ, а само по предложение на патриарха¹. Но дейността на архиеп. Прохора не се е ограничила само въ измѣняване на дотогавашния редъ за издаване фермани на нови владици; той възстаналъ и срещу нѣкои вършени дотогава злоупотреби отъ духовни лица, напр., срещу честитѣ разтрѣгвания на бракове, взимане пари при причащаване, съвмѣстно живѣние на монаси и монахини и др. Последното се вижда отъ решенията на I охридски съборъ (докум. IV). Съ тази си строго пастирска дейностъ Прохоръ не е могълъ да не повдигне противъ себе-си нѣкои отъ тогавашнитѣ архiereи, които ще да сж били ограничени сега въ добиване материяли срѣдства по незаконенъ начинъ. Второто писмо на александрийския патр. Иоакимъ до архиеп. Прохора споменува между недоволнитѣ отъ архиепископа костурския митрополитъ: „и сѣмѣшеніе еже ѣматъ твоа епархїа ѿ нѣкыхъ неповинѣющихъ се мѣжъ и сѣмѣшающихъ и колѣблющихъ Христовѣ црѣковѣ, иже недостойнѣ сѣдржеть архїерейства прѣстоли, такоже Касторскїи (и) ннї подокнїи емс, прѣстѣпающїи ѿчскїи прѣдѣлы и съборъ святыхъ“. Последнитѣ думи на александрийския патриархъ най-добре показватъ, че борбата срещу архиеп. Прохора не е била предизвикана отъ това, че той, ужъ, за пръвъ пжтъ подчинявалъ подъ своя власть свободнитѣ дотогава сръбски епархии, защото Костуръ никога не е влизалъ въ сръбската църква, и неговътъ митрополитъ дори е билъ прототроненъ на охридската. Може да е имало и нѣкои други недоволни, но следъ I съборъ гѣ сж се смълчали; костурскиятъ, обаче, не се е подписалъ както подъ решенията на този, така и подъ решенията на 2-ия съборъ. Ако борбата да е била главно затова, загдето се промѣнявало досегашното положение на сръбската църква, като се подчинявала за пръвъ пжтъ формално подъ Охридъ, трѣбваше най-много противници на Прохора да се явятъ въ самото ѣ начало. А такова нѣщо не виждаме. Въ решенията на I съборъ не се споменува като противникъ на архиепископа нито единъ митрополитъ. Не е споменатъ дори и Павелъ, защото той, както се казва въ решенията на 2-ия съборъ, показалъ лицемѣрно разкайване и далъ клетва, да не действува вече така, както е действувалъ дотогава: какѣвами окрѣпаксе к томѣ не дрѣзати болѣ. На 2-ия съборъ се отлѣчва и проклева заедно съ него само

¹ „Гласникъ“, XI, 183.

Теофанъ Зворнички и едва въ решението („сѣжденіе“) на Михаила Антиохийски, Кирила Иерусалимски и Прохора Охридски, съ което се потвърждаватъ решенията на 3-ия съборъ, се споменуватъ като едномисленици на Павла, покрай Теофана Зворнички, още 2-ма — Неофитъ Лесновски и Пахомий Кратовски. Излиза, че презъ 12 години Павелъ е успѣлъ да привлече къмъ себе-си само 3-ма владици.

За да можемъ да разберемъ, защо борбата на Павла Смедеревски срещу архиепископа Прохора не е могла да добие характеръ на по-широко народно срѣбско движение, ние трѣбва да разгледаме нейния вървежъ. Наистина, въ обнародванитѣ отъ Костича документи нѣма много прѣки указания за това, но въ решенията на 3-тѣ събора сж посочени църковнитѣ правила, възъ основа на които е билъ осжжданъ Павелъ, а отъ тѣхното съдържание можемъ да направимъ заключения за действията на последния. Въ решенията на 1-я съборъ, както се каза, името на Павла не е споменато; но въ тѣхъ се говори за люта буря и за беззаконни хора, които се били нахвърляли върху църквата като кучета и заграбвали митрополитства и епископства не по църковния уставъ: *придѣли се бѣхъ снъ скетѣи и велицѣи црѣкви трѣваніе и вѣра люта ѿ скопныхъ беззаконѣиши неистовѣщихъ се и безчинѣ на скакающихъ кромѣ законнаго ѣстава на митрополіе и епископіе иже сѣтъ подѣ властію нѣ.* Въ какво се е състоело заграбването на епархии не по църковния уставъ, става ясно изъ казаното въ сжщото решение за начина, по който се добивали фермани чрезъ ходатайството на мѣстнитѣ кадии. Можемъ, следов., да приемемъ, че първото нарушение на канонитѣ отъ страна на Павла се е състоело въ това, гдето е добилъ катедрата си чрезъ ферманъ, издаденъ безъ съгласието на архиепископа и негова синодъ. На събора Павелъ призналъ вината си и поискалъ прошка, като обещалъ да не повтаря грѣшката (*к томѣ не дрѣзати болѣ*). Последнитѣ думи вече загатватъ и за други действия вънъ отъ неканоничното получаване собствената епархия, по всѣка вѣроятность — за опитване да си подчини и други епархии, защото само то може да се повтаря, а не и заемането на собствена епархия. За наказание, 1 съборъ (1529 г.) поставилъ Павла подъ запрещение, т. е. отнелъ му правото да свещенодействува, до-

като се види, че се е поправилъ; но той не зачелъ това наказание. За това се учимъ отъ решението на 2-я съборъ (мартъ, 1532 г.), въ което се казвз, че Павелъ продължилъ да вълнува църквата, да освещава църкви и да ржкополага попове и дякони, па се прогласилъ и за архиепископъ и се разгласявалъ за такъвъ чрезъ писма: Паки же начетъ творити послѣдны горши прѣвѣихъ: првое, яко црковъ кожю колѣвати злыми иго начинанми; второе же црквамъ освещеніе священодѣствовавъ; третіе въ иже попы и дѣаконѣи ржкоположивъ неосвещенѣ и кѣзчинѣ; четвртоє тако сѣбе архіепископа своими писмѣными повѣсѣдъ свидѣтельствѣтъ. . . Освещаването на църкви и ржкополагането на попове и дякони отъ страна на Павла сж счетени отъ 2-я съборъ за престѣпление, понеже той (Павелъ) билъ подъ запрещение, а не го зачелъ. За това престѣпление, както той, така и ржкоположенитѣ отъ него, на чело съ Теофана (Зворнички), сж били осждени отъ сжщия съборъ на лишение отъ санъ и отлжчване отъ църквата възъ основа на правилата 25-то апостолско и 6-то на картагенския съборъ. Прогласяването на Павла за независимъ отъ Прохора архиепископъ ще да е станало наскоро следъ 1-ия съборъ, защото по Великденъ 1530 г. александрийскиятъ патриархъ Йоакимъ чулъ за него отъ сърбина иеромонахъ Германъ, а патриарситѣ въ своето решение, писано въ септемврий сжщата година посочватъ, че Павелъ отдѣлилъ отъ охридската диоцеза пекската и нѣкои други църкви: Пекскѣю црковъ и съ тою и нѣи црквиѣ ѿсече ѿ Охридскѣе епархіе. Решението на 2-я съборъ още повече озлобило Павла и го тикнало къмъ крайности: чрезъ турскитѣ власти, той успѣлъ да хвърли Прохора наедно съ неговитѣ църковни сановници и нѣкои митрополити въ затворъ, па се прогласилъ и за патриархъ. И наистина, въ решението на 3-я съборъ, утвърдено и отъ патриарситѣ Михаилъ Антиохийски и Кирилъ Иерусалимски, се казва: и ѿцпи се ѿ светые и великѣ църкви прѣѣ истинѣаніе, и сѣкѣ самоколанѣ архіепископа, паче же и патриарха прѣименовавъ, дѣховнаго же ѿтца своего, клаженнаго архіепископа Прѣвѣе Істинѣаніе, Бѣлгаромъ и Сръклемъ кѣрѣ Прохора, кѣспноже съ всеми властїи црквиѣи его и некїихъ ѿ митрополитѣ, и ѣзми тишкими и тѣмницами лютеѣ озлокиѣ досади. При затварянето на Павла и неговитѣ хора сж били извършени и ограбвания: и пограбленіемъ сътвори кѣзчинѣ и неподобнѣ, иже срамъ ес(тъ) глаголати. Наедно съ прогласяването си за патриархъ, Павелъ премѣстилъ и седалището си въ другъ градъ, но въ кой — не се знае. Това се вижда отъ обстоятелството, че въ 3-ия съборъ противъ него е приведено и 14 апостолско правило, което

гласи: Не позволятелно епископъ ѿставаѣти своѣ епархіѣ и во ѿнѣю преходѣти... Сжщото се вижда и отъ използуването на I правило на картагенския съборъ, което има сходно съдържание. Поради голѣмитѣ злини, които Павелъ причинилъ на църквата, 3-иятъ съборъ приложилъ къмъ него и 2-то правило на картагенския съборъ, като го лишилъ отъ право да се причасти дори като мирянинъ и преди смъртѣта си: *ниж(е) смирѣ людскаго (=мирско) да сподѣленъ бѣдетъ причѣстїѣ.*

Ако се гледа само на временния успѣхъ на Павла въ борбата му съ Прохора, може да се помисли, както е помислилъ и Стояновичъ, че първиятъ е ималъ силна поддръжка отъ високото духовенство и народа. А въ сжщностъ, неговиятъ успѣхъ се е дължалъ на турска подкрепа, която той, не се знае какъ, е ималъ за нѣколко време на своя страна. За това има достатъчно посочвания въ документитѣ. Както се каза, вече 1-виятъ охридски съборъ (1529 г.) възстаналъ противъ ония, които добивали фермани „*ѿходѣше на Пертѣ съ надворнымъ (=външенъ, нецърковенъ) сѣдомъ и закономъ, а не по законъ божїю и сѣдомъ църковнымъ*“ и които пакостѣли на християнитѣ „*надворнымъ схїщѣнемъ*“. И патриарситѣ въ своето „сѣждение“, писано въ 1530 г., казватъ, че Павелъ отдѣлилъ пекската и нѣкои други църкви съ помощѣта на свѣтската властъ (разбира се, турската): *кѣнишнѣю властѣ потѣвокакъ имѣе еже ѿ люди (=отъ мирянитѣ) нѣкїѣ помощникїи съ подаанїемъ злата подвигъ се Пекскѣю църковъ и съ тою и нїи църквѣ ѿсече ѿ Охридскїѣ епархіѣ.* Въ решението на 3-ия съборъ се привежда изписка отъ послание на цариградския патриархъ, въ която се казва, че Павелъ трѣбвало да се отлжчи отъ църквата възъ основа на правилото: *аще кои епископъ мирскїѣ властелїе стѣжавъ, и съ теми съдръжател църквїи вѣдетъ д. изкрѣжет се...* (явно, 30 апостолско, което предвижда да се извърже и лиши отъ общение епископъ, който получи достойнството си съ пари. Най-голѣмата грѣшка на Павла въ очитѣ на високото духовенство, която грѣшка отстранила последното отъ него, била тая, че той увеличилъ паричнитѣ вноски на владицитѣ и на архиепископията, давани на хазната. За да стане архиепископъ, а следъ това и патриархъ, той ще да е увеличилъ дотогавашнитѣ вноски на отдѣленитѣ отъ него епархии. За това се загатва въ решението на 3-ия съборъ, гдето е казано: „църковъ же кожїю тешкими

временами облажикъ“. Виканиятъ предъ събора Павелъ билъ запитанъ: конѹ ради вини толѹка заа и теготѹ сктвори и (на) реанкѹ црѹков и на архіепископа нашего и на все митрополѹте и епископы“. Теготата, която засѣгала всички владици, не е могла да бжде друга, освенъ увеличаване паричнитѹ вноски. Когато Прохоръ успѣлъ да отстрани Павла, той ще да е постѣпилъ по сѣщия начинъ, по който постѣпилъ, споредъ разказа на Крузия, патр. Иеремя въ спора си съ сѣщия Прохоръ за сервийската епископия (вж. по-горе, стр. 59), именно ще да се е задѣлжилъ да плаща сѣщата сума, която внесълъ и Павелъ; но вината за увеличаване на вноскитѹ се е отдавала на последния. — Друга постѣпка, която е отдалечила високото духовенство, па и народа отъ самозвания печки патриархъ, е било затварянето на Прохора и на нѣкои митрополити, както и ограбването имъ. Интересно би било да се знае, какъ е успѣлъ Павелъ да стори това. Че то е станало съ помощта на турски властникъ, нѣма защо*и да се говори; но кой е билъ той и какъ е успѣлъ Павелъ да го привлѣче на своя страна — за това въ документитѹ нѣма никакво загатване. Ала, като вземемъ предъ видъ, че, следъ 1526 г., когато маджаритѹ били съсипани при Мохачъ, султ. Сулейманъ често е предприемалъ походи въ Маджарско било за довѣршване на завладѣването ѹ, било за борба съ Фердинанда Австрийски и че такива походи е предприемалъ и въ 1540 и 1541 г., — можемъ да допуснемъ, че въ нѣкой отъ походите Павелъ се е сближилъ съ великия везиръ. Дали въ случая е играла роля и нѣкоя интрига съ политически характеръ, не се знае. Разпорежданията противъ Прохора, направени набързо въ време на похода, отпосле, откакъ архиепископътъ успѣлъ да излѣзе отъ затвора, сѣ били отмѣнени, особно защото въ полза на охридската архиепископия сѣ действували не само българскитѹ и турскитѹ първенци въ Охридъ, на чело съ кадията, но и патриарситѹ, особно цариградскитѹ, чието влияние ще да е било силно. Съ своитѹ действия Павелъ не само не е отслабилъ, но още повече усилилъ въвежданата отъ Прохода централизация въ уредбата на църквата, защото е станалъ причина, въ ферманитѹ за архиепископията да се вписватъ задѣлжения, които по-рано сѣ практикували само по традиция. Така, изглежда, че въ фермана, съ който е билъ възстановенъ архиеп. Прохоръ, се е заповѣдвало да се събере съборъ за разглеждане на Павловото дѣло. Благода-

рение на това, самозваниятъ патриархъ, колкото и да се държелъ надменно (къ сѣмъ же никоего шѣкта не имѣе ниже пакы смѣреніа), билъ е принуденъ да се яви предъ събора: Изволеніемъ же кождѣмъ влажении архіепископъ нашъ крѣ Прохоръ тѣмничаго страданіа и бзавъ свокожденіе, и къ царскому градъ приспѣкъ въ настоєща царствующемъ о своен досаде повѣдакъ; повелѣніемъ же снанаго цара пакы Охридскіе црѣкве прѣд, статѣство и еноріа съвокопление съедин(и)тсе, икоже вметъ и прѣжде не тѣчю, иъ и съборъ съкрати се еже о Павла изложению (навѣрно, вм. изложению) по чинъ архіепископскомъ повелѣкъ.

Излиза, прочее, че борбата на Павла Смедеревски съ Прохора и опитътъ му да отдѣли печката църква отъ охридската не сж били плодъ на самопроизволно бунтуване на духовенство и народъ срещу нововъвеждано подчиняване на сръбскитѣ епархии подъ Охридъ, а сж били дѣло на честолюбивъ и енергиченъ митрополитъ, който искалъ да възстанови сръбската патриаршия съ помощта на влиятелни турци и който, поради материално ощетяване на нейнитѣ епархии въ полза на хазната, е отдалечилъ отъ себе-си високото духовенство, а покрай него, и мирянитѣ първенци. — Отъ всичко гореказано пѣкъ, вѣрваме, се доказва, че мнението на Стояновича, какво сръбската църква едва въ 3-то десетилѣтие на XVI в. била формално подчинена подъ охридската, отъ която дотогава живѣла независимъ и съвсемъ отдѣленъ животъ, не може да се приеме. Тази църква не само не се е държела на страна отъ охридската до времето на Прохора, но е била съединена съ нея още преди окончателното падане на сръбското деспотство. Относно самия начинъ на съединяването ѝ, ние изказахме по-рано (въ статията си „Съединението на Ипекската патриаршия“ и пр.) предположение, че то не е било наложено отъ турцитѣ следъ окончателното падане на деспотството, а е станало по-рано (около 1446 г.), и то така, че патриархъ Никодимъ Печки е станалъ охридски архиепископъ. Това предположение ние направихме, между друго, за да можемъ да обяснимъ, защо молдавската традиция говори за временно подчинение на молдавската църква подъ Охридъ; но, понеже грѣцкиятъ ученъ Ласкарисъ прогласи тази традиция за легенда и се противопостави най-решително срещу нашето предположение, ние ще трѣбва въ друга статия да разгледаме по-подробно и въпроса за отношенията на молдавската църква къмъ Охридъ.

БЪЛГАРИЯ ВЪ ТРУДОВЕТЪ НА Т. И. УСПЕНСКИ.

Отъ проф. М. Г. Попруженко.

Името на починалия презъ м. септемврий 1928 г. въ Петроградъ руски академикъ Т. И. Успенски справедливо се ползува съ широка известностъ въ цѣла Европа, защото въ своитѣ многочислени трудове той дава действително ценни изследвания върху редъ важни въпроси изъ европейската история.

Отдавна вече той заема едно отъ най-почетнитѣ мѣста срѣдъ византолозитѣ, понеже презъ своята почти шестдесет-годишна научна дейностъ той се е занимавалъ главно съ византийска история. Но неговитѣ трудове по своя характеръ и по своето направление прескачатъ тѣснитѣ рамки на сухитѣ разглеждания на отдѣлнитѣ факти отъ византийската история. Трудоветѣ на Успенски ни даватъ право да го причислимъ къмъ ония учени, които спиратъ вниманието ни върху културната история на народитѣ въ тѣхнитѣ взаимни отношения и въ тѣхнитѣ усилия и стремежи къмъ осъществяване на народнитѣ идеали.

Студенствуването на Успенски въ Петроградския университетъ и началото на неговата научна дейностъ съвпадатъ съ две много важни събития въ историята на културния животъ на славянитѣ. Имамъ предвидъ славянския съборъ въ Русия презъ 1867 г. и уредената по този случай етнографическа изложба въ Москва, а така сжщо и празнуването на 1000-годишнината отъ деня на смъртта на славянския просвѣтителъ Св. Кирилъ. Тѣзи събития отъ една страна, а отъ друга страна достигащитѣ до Русия известия за тежкото положение на българитѣ и за тѣхнитѣ героични борби за национална свобода усилваха все повече и повече славянофилскитѣ идеи, които вълнуваха тогава руското общество. Все по-силно и по-силно крепнѣше у всички убеждението, че рускиятъ народъ, по силата на своето историческо призвание, ще пристъпи по единъ или другъ начинъ къмъ разрешение на сложния въ-

просъ, който тогава се създаваше поради тежкия животъ на славянскитѣ народи. Поради всичко това не можеше да не изпъкне на пръвъ планъ нуждата за по-близко познаване на миналото и настоящето на славянскитѣ народи. Трѣбваше сжщо тъй да се изясни на руския народъ смисълътъ на неговитѣ исторически и племенни връзки съ другитѣ славяни. Всичко това можеше да извърши съ успѣхъ и достоинство само науката. Затова именно у руския ученъ свѣтъ почна да се засилва стремежътъ къмъ едно сериозно научно опознаване на славянството. Трудоветѣ на славяноведа като Григоровичъ, Гилфердингъ, Погодинъ, Поповъ и др. показаха, че изучването на славянския миръ може да бжде поучително въ много отношения. А сжщевременно тѣ набелязаха пжтя, по който трѣбва да върви изучването на всѣки славянски народъ поотдѣлно.

По такъвъ начинъ биде доказана и съзната необходимостта да бждатъ разучени и разработени византийската история, византийската литература, изобщо цѣлата византология, за да може добре да бждатъ проучени и разбрани историята и културата на балканскитѣ славяни, по-частно на българитѣ. Къмъ числото на най-виднитѣ представители на това именно направление срѣдъ рускитѣ византолози принадлежи и починалиятъ академикъ Т. И. Успенски.

Съ историята на славянитѣ Успенски се е занимавалъ сериозно още като студентъ въ Петроградския университетъ, когато е готвилъ презъ 1869 г. своята първа работа по случай на хилядогодишнината на Св. Кирила. Тази работа е изисквала отъ автора основно познаване цѣлата дейностъ на Св. Кирила и Методия; тя го е и накарала да съзнае необходимостта отъ едно общо проучване на кирило-методиевия въпросъ. Тогава още той е разбралъ, че въпросътъ за светитѣ братя Кирилъ и Методий, които сж дали чрезъ българитѣ и на другитѣ славяни таково голѣмо културно богатство, е въпросъ отъ първостепенна важностъ. Разбралъ е, че предстои една главна задача на културния историкъ, да се изясни подвигътъ на Кирила и Методия, да се изясни цѣлото развитие на тѣхната дейностъ. Признавайки, че подвигътъ на светитѣ братя има особено значение отъ гледището на културнитѣ задачи на славянството, Успенски, разбира се, е видѣлъ, че трѣбва преди всичко да обърне внимание върху историята

на този славянски народъ, съ когото св. братя сж неразривно свързани, т. е. върху историята на българитѣ. Ето, прочее, кои сж причинитѣ, които сж направили отъ Успенски византологъ — българоведецъ. И въ цѣлата си по-нататъшна научна дейность, занимавайки се съ византология, Успенски обръща особено внимание върху политическата и културната история на България.

Въ 1874 г. Успенски е билъ вече магистеръ по история. До това време е билъ написалъ вече нѣколко труда, тъй че отъ нѣколко руски университета му било предложено да заеме катедра по история. Той приелъ предложението на Новоросийския университетъ въ Одеса. Този изборъ на Успенски се обяснява съ обстоятелството, че по това време въ Новоросийския университетъ билъ професоръ известниятъ В. И. Григоровичъ, който презъ 1844—45 г. е пжтешествувалъ по Балканския полуостровъ.

Въ Одеса, гдето тогава е имало много българи, Григоровичъ е билъ центърътъ, около който се групирани всички интересувачи се отъ миналото и сегашното на славянството. Той посрещналъ радушно младия Успенски, въ чието лице той намѣрилъ не само интересенъ другаръ въ научнитѣ занятия, но и цененъ сътрудникъ по организирането на одеското славянско дружество, което направи толкова много за живущитѣ въ южна Русия българи, а по-специално за ония, които сж се учили въ Новоросийския университетъ. По такъвъ начинъ Успенски е ималъ възможность посрѣдствомъ Григоровича да се среща съ балкански славяни и да влѣзе въ близки сношения съ нѣкои отъ тѣхъ. Тукъ именно у Успенски се опредѣля окончателно стремежъ къмъ такива изучвания въ областта на византологията, които даватъ възможность да се поясни вътрешния смисълъ на разнитѣ факти и явления изъ историята на балканскитѣ народи, по-частно изъ историята на българитѣ. И тѣзи явления почватъ да интересуватъ Успенски не съ своята външна фактичность, а съ своето вътрешно съдържание, което разкрива и опредѣля националнитѣ идеали на народа.

Съ такива възгледи и схващания върху историческитѣ събития, въ разгара на българскитѣ освободителни движения и борби Успенски се заелъ съ изучването на тѣзи исторически моменти, които сж докарали освобождението на България

отъ византийско иго и сж създали царството на Асеновцитѣ. Като резултатъ на тѣзи изучвания се явява книгата на Успенски: „Образованіе второго болгарскаго царства“ (Одеса, 1879).

Преди този трудъ на Успенски историята на второто българско царство си оставала въ онази първоначална разработка, въ която е била оставена отъ XV II в. Работитѣ на К. Хопфъ, Макушевъ, Голубински, Иричекъ и др. разглеждатъ само донѣкжде този периодъ отъ българската история. Тѣзи изследвачи, както се знае, обръщатъ главно внимание върху историята на готовото вече, напълно сформирано второ българско царство, но тѣ почти никакъ не разглеждатъ въпроса за неговото възникване и образуване. Това не е давало възможность да се получи ясна представа за една отъ най-крупнитѣ прояви на националното самосъзнание у българския народъ. Затова Успенски, изхождайки отъ своитѣ опредѣлени вече схващания върху историческитѣ явления, е оценилъ и освѣтилъ въпроса отъ тази именно страна.

Трудътъ на Успенски за началото на второто българско царство се дѣли на две части. Въ първата часть, която е единъ видъ уводъ къмъ втората, е изложено състоянието на България презъ време на византийското иго отъ 1018 год. Тукъ сж разгледани подробно двата най-важни източника за дадения периодъ: писмата на архиеп. Теофилактъ Охридски и на Евстатий Солунски. Като резултатъ на това разглеждане се установява фактътъ, че презъ XI и XII в. съставътъ на населението въ България е билъ промѣненъ — преди всичко чрезъ една значителна елинизация. Следъ като установява този фактъ, Успенски излага по-нататъкъ неговитѣ резултати: противобългарското движение на Балканския полуостровъ. Това движение е било подържано отъ съседитѣ на България и е заплашвало съ пълна гибель българщината. При тѣзи именно обстоятелства — стълкновения и даже борби за българската земя, Успенски убедително отбелязва жизнеността, устойчивостта и силното национално самосъзнание срѣдъ българското население. Заедно съ това той хубаво обяснява, какъ Асеновци сж успѣли да използватъ това национално самосъзнание и какъ като негови изразители сж успѣли да създадатъ независимо царство и да избавятъ българското население отъ заплашващата го опасность на пълно денационализиране.

Това съчинение на Успенски му спечели име на дълбокомисленъ изследвачъ на историческитъ събития, изследвачъ, който прониква въ вътрешния смисълъ на тѣзи исторически събития и който се стреми да открие въ тѣхъ онова съзнание, което единствено може да води народитъ къмъ осъществяване на тѣхнитъ национални идеали.

За този си трудъ Успенски е получилъ докторска степенъ; той е билъ награденъ съ най-голѣмата премия на Академията на наукитъ. Критиката го е посрещнала твърде ласкаво. Възъ основа на този си трудъ именно Успенски е получилъ професорско мѣсто — титуляръ на катедрата по история въ Новоросийския университетъ. Заедно съ това Успенски е поелъ дѣлото на починалия Григоровичъ по обединение на всички ония, които се интересуватъ отъ славянскитъ въпроси. Като такъвъ именно азъ познахъ Успенски презъ 1884 год., когато бѣхъ студентъ по история и филология въ Новоросийския университетъ въ Одеса. Оттогава и до самата му кончина азъ бѣхъ въ близки отношения съ него като съ дълбоко уважаванъ учителъ и приятелъ. Още отъ първитъ дни на моето студентство азъ бѣхъ постояненъ и редовенъ слушателъ на лекциитъ на Успенски и непрекъснато посещавахъ неговитъ семинарни занимания и частни упражнения, които той уреждаше у дома си, въ своята частна богата библиотека за нѣкои студенти. Успенски бѣше твърде строгъ и взискателенъ къмъ своитъ студенти, сжщо както и къмъ самия себе си. Въ лекциитъ си и въ семинарнитъ упражнения той не се старееше да се принижава до нашитъ студентски разбирания. т. е. не опростяваше това, което преподаваше, и се стремѣше да ни издигне до такъво състояние, щото ние да можемъ да разбираме науката. Всичкитъ си курсове водѣше въ това именно направление. Особено силно ми се е запечаталъ въ паметъта неговия курсъ по българска история, която слушахъ презъ 1885 год. Успенски обяви този курсъ въ тази именно година затова, защото предстоеше да се празнува хилядогодишнината отъ смъртъта на Св. Методия. Успенски искаше да даде научно обоснование на този празникъ, да разясни неговия смисълъ и неговото значение посрѣдствомъ едно систематично изложение на историческата сждба на онзи славянски народъ, съ който непосредствено е свързано възникването и развитието на кирило-методие-

витѣ идеи, като идеи на културно самоопредѣление на славянството. Безъ да се съмнява, че светитѣ славянски първоучители сж превели Св. Писание на езика на българскитѣ славяни, които презъ IX в. сж заемали по-голѣмата частъ на Балканския полуостровъ, между другото и днешна Албания и Румъния, Успенски считаше за нужно да изясни всички данни, които доказватъ това. Ето защо при семинарнитѣ занятия той избираше такива теми, които изискватъ отъ студентитѣ едно широко запознаване съ съответния материалъ. Помня добре, напримѣръ, че подъ ръководството на Успенски правѣхме подробенъ разборъ на свидетелствата за българщината въ Македония. Особено внимание обръщаше той върху даннитѣ, които дава Григоровичъ въ известната си книга „Путешествіе по Европейской Турціи въ 1844—1845 г.“ като допълваше тѣзи данни съ това, което е слушалъ лично отъ самия Григоровичъ. При това той имаше на разположение богати ръкописни бележки и материали на Григоровичъ.¹ На сжщо такъвъ разборъ бѣха подлагани и други паметници: житията на Св. Св. Кирилъ и Методий, на Св. Климентъ, „*Responsa Nicolai Papae I ad consulta Bulgarorum*“ и др.

Тѣзи научни методи Успенски прилагаше презъ течението на цѣлия курсъ, като винаги изискваше отъ студентитѣ основно проучване на източникитѣ и пособията. Сжщевременно той привеждаше богатъ сравнителенъ материалъ изъ византийската история за по-ясно разбиране вътрешния смисълъ на разглежданитѣ събития и за правилна оценка на разглеждания паметникъ изъ българската история.

Като образецъ на подобно анализиране на историческия материалъ бихъ посочилъ рецензията на Успенски върху книгата на баронъ Розенъ: „Императоръ Василій Болгаробойца“,² която рецензия Успенски написа тъкмо тогава, когато четѣше

¹ Споредъ както ми бѣше съобщилъ Успенски, той е предалъ тѣзи собственоръчни бележки на Григоровича въ Григоровичевия музей въ Елисаветградъ. Може би тѣзи материали още се пазятъ тамъ и нѣкой ще може да ги използва. Доколкото знамъ, едно евангелие отъ библиотеката на Григоровича, което представлява като че ли втори екземпляръ отъ Лондонското Евангелие на Ивана Александра, е постъпило въ една църква въ Елисаветградъ. Запазена ли е до днесъ църквата и евангелието въ нея, не зная.

² Тази книга на баронъ Розенъ е издадена въ 1883 г. Рецензията на Успенски е напечатана въ Ж. М. Н. Пр. за 1884 г., кн. 4.

курса по българска история. Успенски подхвърля приведенитѣ въ тази книга извлѣчения изъ хрониката на Яхъя. Антиохийски на основна провѣрка и критика възъ основа на богатъ материалъ изъ византийскитѣ лѣтописи и други източници. Тази работа даде възможность на Успенски да изясни много факти и явления изъ решителната борба на българитѣ съ Византия въ края на X и въ началото на XI в., а особено да установи ролята на Самуила като борецъ за националнитѣ идеали на българитѣ.

Презъ априлъ 1885 г. Успенски по случай хилядогодишнината на Св. Методий произнесе въ тържественото заседание на Славянското дружество въ Одеса речъ, която привлече вниманието не само на общата критика, но и на специалистѣ. Тази речъ не бѣше, както обикновено бива, изложение на дейността на Светитѣ братя. Тука имаме обобщение на цѣлъ редъ данни, които изясняватъ най-сжщественитѣ, но сжщевременно и най-труднитѣ моменти на тѣхния подвигъ. Дадена бѣше една пълна характеристика на Солунъ като центъръ, гдето сж могли да се зародятъ у Светитѣ братя ония тѣхни идеи, които сж тѣй ценни за установяване на славянското самоопредѣление и които сж легнали въ основата на цѣлата дейность на кирилометодиевитѣ ученици въ България. По-частно въ тази речъ бѣше опредѣлено поставенъ въпросътъ, дали Св. братя Кирилъ и Методи при своята хазарска мисия „сж могли да беседватъ съ руситѣ“. Веднага следъ това речъта бѣше напечатана въ четири списания, а излѣзе сжщо и като отдѣлно издание. Това се обяснява съ обстоятелството, че тази речъ съ своето съдържание възбуди твърде много интереса къмъ кирилометодиевитѣ въпроси и набеляза редъ задачи при изучването на тѣзи въпроси.

Отъ всичко до тукъ казано се вижда добре, че въ научната работа на Успенски ясно изпъква онова направление на вътрешното съдържание на историческитѣ факти, което е тѣй ценно при установяването на културнитѣ явления въ историческия животъ на отдѣлнитѣ народи.

Особено ярко и обстоятелно изпъкна това въ труда на Успенски „Очерки по исторіи византійской образованности“ (изд. въ 1891 г.) Тази книга заедно съ относящото се къмъ нея допълнение: „Синодикъ въ недѣлю православія“ (Одесса, 1892) представлява едно грамадно из-

следване, което привлече вниманието на специалистите по разни културно-исторически въпроси и което не е загубило значението си до днешен ден.

Въ основата на този труд на Успенски е поставенъ на разглеждане единъ паметникъ, който до тогава не бѣше обѣрналъ нужното внимание на учените. Този паметникъ е „Синодикътъ“, който се е явилъ въ византийската църква като актъ на борбата ѝ противъ разнитѣ ереси. Проучването на този паметникъ е дало възможностъ на Успенски да покаже, че въ Византия богословскитѣ и философски интереси не сж били ограничени само въ кръга на ученото църковно съсловие; въ всички тѣзи движения е взималъ живо участие и народътъ. По такъвъ начинъ Успенски посочи, че еретическитѣ учения иматъ значение на факти, които свидетелствуватъ за рационализма на народа, т. е. за работата на народната, обществената мисълъ, за духовното творчество на народа и за неговия стремежъ къмъ културно съвършенство.

Разглеждайки тѣзи въпроси възъ основа на византийския Синодикъ (възникналъ презъ 843 г.), Успенски не е могълъ да не зачекне и съотвѣтнитѣ явления изъ живота на онѣзи народи, чиито църкви сж били въ една или друга зависимостъ отъ византийската църква. Безъ да се впуска въ подробно разглеждане на въпроса за сждбата на „синодика“ у славянскитѣ народи, Успенски съ своето изследване обѣрна нужното внимание на учените върху славянскитѣ синодици, чието проучване биде поставено на дневенъ редъ въ науката. Следъ Успенски проф. Е. Пѣтуховъ се зае съ разглеждането на руския синодикъ като народна книга. Въ връзка съ тази постановка на въпроса за синодицитѣ трѣбваше да се подложи на подробно проучване и българскиятъ паметникъ, известенъ подъ име „Синодикъ на царъ Борила“. По такъвъ начинъ при изучаването на нѣкои явления въ културния животъ на славянитѣ се използва и такъвъ материалъ, който дава възможностъ преди всичко за историко-литературни изследвания.

Презъ февруарий 1895 г. въ Цариградъ се откри Руски Археологически институтъ. Съ своитѣ заслуги въ областта на византологията Успенски съ пълно право стана директоръ на този институтъ. Този постъ той заемаше до 1915 г. — т. е. 20 години.

Споредъ своя уставъ и своитѣ цели дейността на този Археологически институтъ трѣбваше да бжде твърде обширна и сложна. Длъжностъ на Института бѣше да се грижи за разширяване на границитѣ на археологическитѣ и историческитѣ изследвания на паметниците отъ бившата Византийска империя, а така сжщо и връзката на тази империя съ околнитѣ народи и влиянието ѝ върху тѣхъ. На първо мѣсто разбира се трѣбваше да се проучи миналото на онѣзи народи, които сж били най-близки съседи на Византия и чиято история се е развивала въ постоянни сношения съ нея. Въ това отношение на пръвъ планъ трѣбва да бжде поставена България. Ето защо презъ всичкото време, докато траеше този Археологически институтъ, главната областъ, въ която се движеха неговитѣ изследвания бѣше българоведението. Разбира се отъ само себе си, че това направление въ дейността на Института се намираше въ зависимостъ отъ основнитѣ научни възгледи и интереси на директора Успенски. Изпълнявайки начертания за Института планъ на работа, Успенски е органиралъ подъ свое ръководство периодични научни екскурзии въ Атонъ, Гърция, Мала-Азия, включително и Палмиръ. Специално въ България обиколкитѣ на Успенски и на другитѣ членове на Института бѣха твърде чести и систематични. Съ София Успенски се намираше постоянно въ такива тѣсни сношения, щото намѣри за най-удобно да издава „Извѣстія Русскаго Археологическаго института“ именно въ София, гдето излѣзоха на свѣтъ 12 голѣми тома.¹⁾ Единъ кратъкъ прегледъ на трудоветѣ на Успенски по изучаването на историята и археологията на България ще даде възможностъ да преценимъ правилно голѣмата ценностъ на това, което той е направилъ въ тази областъ.

Въ 1899 и 1900 г. г. следъ редица проучвания между Варна, Шуменъ и съседнитѣ села Успенски предприе разкопки въ околноститѣ на древна Абоба. Въ резултатъ на тѣзи разкопки се откри столицата на българскитѣ князе отъ епохата преди Кирила и Методия. Благодарение на това, ние днесъ твърде ясно моме да си представимъ най-стария периодъ отъ историята на българитѣ; благодарение на това тя придоби си-

¹⁾ „Извѣстія“та почнаха да се издаватъ въ София отъ четвъртия томъ нататкъ. Първитѣ три тома сж напечатени въ Одеса.

гурни опорни точки за по-нататъшни изучвания въ тази област. Откритият при Абоба археологически материал хвърли нова свѣтлина върху такива въпроси, които дотогава бѣха неясни. Този материалъ възбуди нѣкои нови мисли по въпроса за християнскитѣ храмове въ България преди Бориса, за първитѣ славянски писмена и пр. и пр. Резултатитѣ на тѣзи разкопки не единъ път сж били публикувани въ разни списания и историцитѣ се ползватъ отъ тѣхъ въ пълна мѣрка. Цѣлиятъ материалъ отъ Абобскитѣ разкопки е описанъ и изследванъ въ X томъ на „Извѣстія Русскаго Археологическаго института“. И при този трудъ най-голъма частъ се пада на Успенски. Къмъ този X томъ на „Извѣстія“, който е озаглавенъ „Матеріалы для болгарскихъ древностей“ (София, 1905) е приложенъ цѣлъ албумъ отъ около 150 рисунки и таблици.

Едновременно съ изучаването на древната българска столица се приготвяваха за печатъ и други, не по-малко важни трудове по българскитѣ старини. Въ 1898 г. благодарение пакъ на Успенски стана достъпенъ за изследване единъ много важенъ паметникъ: намѣрената на брѣга на Преспанското езеро надгробна плоча съ надписъ, въ който се казва, че въ 993 г. царь Самуилъ „положилъ паметъ“ за баща си, майка си и брата си Давида. Този паметникъ представлява голѣмъ интересъ преди всичко въ това отношение, че той е живъ паметникъ на старобългарския езикъ и писмо отъ оная епоха, отъ която нѣмаме никакви други паметници. Фактътъ, че имаме надгробна плоча отъ царь Самуила съ надписъ на старобългарски езикъ е твърде важенъ и въ друго отношение: той свидетелствува, че царь Самуилъ е продължител на българската просвѣта въ ония мѣста, които бѣха огнище на българската култура въ времето на славянскитѣ първоучители. Сподвижници и помощници на царь Самуила въ неговото просвѣтно дѣло ще да сж били ученицитѣ на Климента и Наума, първитѣ български учители въ тия мѣста. Самуилъ е почелъ паметъта на своитѣ родители, като имъ е поставилъ надписъ — на този езикъ, който се е говорилъ въ неговитѣ владения и който е билъ органъ на една култура. Този надписъ биде издаденъ съ пояснителни статии (отъ проф. Л. Милетичъ и др. учени) въ IV томъ на „Извѣстія“. Въ този IV томъ сж публи-

куванн и други паметници на българската древност изъ западна Македония, главно отъ островъ Ахилъ въ Преспанското езеро. Цѣлиятъ този материалъ въ съответното освѣтление дава възможность да се правятъ и други ценни заключения за културния животъ въ ония страни презъ времето на царь Самуила.

Отъ първостепенна важность за историята и археологията на България е и другъ единъ трудъ на Успенски: „О вновь открытыхъ мозаикахъ въ церкви Св. Димитрія въ Солуни“ (XIV т. отъ „Извѣстія“). Тукъ Успенски дава между другото и важни методологически указания за начина, по който би трѣбвало да се използватъ разнитѣ жития и духовни легенди при изучването на българската културна история. Въ III т. на „Извѣстія“ Успенски ни дава описание на единъ паметникъ сжщо тъй отъ първостепенна важность. Това е надписътъ за границитѣ между България и Византия презъ Симеоново време. Отъ обясненията, които Успенски прави, се установява точно, че границата е минавала на около 20 клм. северно отъ Солунъ.

Освенъ тѣзи трудове по история и археология на България, трѣбва да отбележимъ още следнитѣ статии и изследвания на Успенски: 1) „Археологическіе памятники Тернова“, въ т. VII на „Извѣстія“та. Въ тая статия сж описани прекрасно паметницитѣ въ старата българска столица до преди земетресението, което унищожил много отъ тия старини; 2) „Экскурсія въ с.-вост. Болгарію“ (т. VII на „Извѣстія“), гдето сж разгледани различни, повече или по-малко важни паметници, намиращи се въ този край на България. Неведнажъ Успенски е давалъ описание на отдѣлни исторически и археологически паметници, напр. на разни предмети, намѣрени въ Преславъ, на разни старобългарски надписи и пр. За да запознае учения свѣтъ съ българскитѣ древности Успенски не се задоволяваше само съ публикуването имъ въ Извѣстіята. Той искаше да ги направи известни на колкото е възможно повече специалисти. За тази цель напр. на археологическия конгресъ въ Римъ въ 1901 г. той е прочелъ подробенъ рефератъ за Абобскитѣ разкопки, като не е пропусналъ да даде сведения и за други историко-археологически материали изъ България. Всички тѣзи трудове на Успенски върху българскитѣ древности сж резултатъ на онѣзи чести и многобройни научни екскурзии изъ

България, които той уреждаше и предприемаше като директоръ на Руския археологически институтъ.¹⁾

Тукъ трѣбва да отбележимъ онази енергия, онова постоянство, съ които Успенски, вече човѣкъ на преклонна възраст, работѣше въ време на тѣзи екскурзии. Говоря това възъ основа на незабравими лични спомени, които пазя въ паметта си отъ ония екскурзии, въ които азъ съмъ участвувалъ подъ ръководството на Успенски, като командированъ къмъ Института. Като потвърждение на тѣзи мои бележки за неуморимата енергия на Успенски бихъ посочилъ статията на многозаслужилия въ българската древностъ К. Шкорпилъ : „Славянски научно-културенъ центъръ въ Цариградъ“.² К. Шкорпилъ, който често участвуваше въ екскурзиитъ на Успенски и му помагаше въ работата, въ тази своя статия, написана съ топло чувство, отбелязва между другото и много любопитни факти. Споредъ д-митъ на г. Шкорпила, Успенски е искалъ да разшири дейността на Руския археологически институтъ въ Цариградъ и да го направи общославянски или по-право руско-българско-сръбски за пълно проучване на Балканския полуостровъ. Като изтъква това К. Шкорпилъ съобщава, че въ 1911 г. по инициатива на Успенски въ София се е състояла конференция отъ представители на руската, българската и сръбската наука за разглеждане на този въпросъ. „Конференцията реши, казва г. Шкорпилъ, да се образува особенъ отдѣлъ при Цариградския институтъ за съвмѣстно изучване на Балканския полуостровъ. . .“ „Никой не може да откаже голѣмото значение на това ново научно културно сближение на славянитъ, но за жалость тѣй сполучливо започнатото дѣло на Успенски не се

¹⁾ Въ доклада на проф. Л. Милетичъ и проф. В. Златарски предъ Българската Академия на наукитъ за избиране на Успенски за членъ на сжщата Академия между другото е посочено и онова голѣмо значение, което сж имали трудоветъ на Успенски за съживяването и разпространяването на интереса къмъ археологията въ България. „Археологическото дѣло на Успенски съживи у насъ любовта къмъ старинитъ и тѣхното запазване и изучване; то даде потикъ да се основатъ нови и деятелни български археологически дружества, да се правятъ разумни разкопки и научни публикации . . . (виж. „Лѣтопись на Българската академия на наукитъ“ кн. IX. 1925—26 г., стр. 26). Вж. сжщо и статията на проф. С. Романски въ в. „Македония“, брой 585 отъ 21. IX. 1928 г.

²⁾ „Юбил. сборникъ на Слав. Друж. въ България“ (София, 1925).

осществи напълно...“ Като казва това, К. Шкорпилъ забелязва: „Не искамъ да отварямъ старитѣ рани на сръбско-българскитѣ спорове, които докараха вече толкова зло за цѣлото славянство, и затова замълчавамъ причинитѣ, поради които не бѣха подписани готовитѣ вече протоколи на конференцията“... Като привеждамъ тѣзи думи на К. Шкорпилъ, азъ сжщо не ще се спирамъ подробно на този печаленъ резултатъ на замисленото отъ Успенски дѣло по въпроса за руско-българско-сръбското научно сътрудничество. Ще кажа само, че азъ най-добре зная неговото голѣмо огорчение и искрено недоумѣние по този поводъ...

Всички свои трудове по българска история и археология Успенски разработваше върху основата на своята главна специалностъ, византологията. Но тѣзи трудове по българоведение му служеха сжщевременно и като материали, съ които той аргументираше своето основно мнение, че византологията трѣбва да се изведе отъ тѣснитѣ рамки на едно специално изучаване сждбата на Византия въ битово и политическо отношение. Това свое схващане Успенски е подчерталъ въ своята „Исторія византійской имперіи“. Този трудъ е билъ замисленъ отдавна. Той го е считалъ за целъ на своя животъ, затова усърдно и внимателно се е готвилъ и се готвѣше непрестанно къмъ него: събиралъ съответни материали, разработвалъ подробно въ голѣми монографии отдѣлни въпроси отъ историята на Византия и изобщо гледалъ на всички свои трудове и изследвания ¹ като подготовка къмъ този голѣмъ трудъ, който той предполагалъ да издаде въ три тома отъ по две части всѣки томъ.

Следъ такава внимателна подготовка Успенски пристѣпилъ къмъ отпечатване на своя трудъ презъ 1910 година и едва презъ 1912 излѣзе на бѣлъ свѣтъ първия томъ отъ „Исторія византійской имперіи“. ² Презъ 1915 г. бѣше напечатанъ и

¹ Въ 1912 г. по случай 40-годишната научна дейностъ на Успенски въ Одеса се издаде въ негова честь единъ юбилеенъ сборникъ, въ който е помѣстенъ пълень библиографиченъ списъкъ на всички негови трудове до 1912 година. Въ този списъкъ сж дадени 115 номера. Оттогава насамъ Успенски е публикувалъ още много работи, но тѣ не сж нигде регистрирани, защото все още остава неизвестно всичко онова, което се печата напоследъкъ въ Петроградъ.

² Петербургъ, in 4°, 872 стр.

вторият томъ отъ този монументаленъ трудъ. Европейската война обаче попрѣчи да се приготвятъ необходимитѣ рисунки и таблици, затова този томъ не се издаде. Остана само единъ коректуренъ екземпляръ въ рѣцетѣ на автора, който той ми даде къмъ края на 1915 г. за временно ползуване. Още тогава, предполагайки, че излизането на книгата може да бѣде забавено за дълго време поради настаналитѣ събития, азъ помѣстихъ въ XXII томъ на „Византійскій Временникъ“ (1917 г.) една статия подъ заглавие „Славяне и Византия“, въ която изложихъ главнитѣ събития изъ българската история въ такъвъ обемъ и освѣтление, каквито даваше Успенски въ спомената своя книга.

Опасенията, че този вторъ томъ отъ „Исторія византійской имперіи“ не ще може да излѣзе на бѣлъ свѣтъ, се оправдаха напълно — даже по-печално, отколкото се предполагаше презъ 1915 година. Икономическитѣ условия въ Русия отъ 1917 год. насамъ унищожиха всѣка възможность за издаването на този трудъ. Издателската фирма, която бѣше се ангажирала съ издаването на „Исторія византійской имперіи“, престана да съществува, както престанаха да съществуватъ и всички други издателски фирми въ Русия. Печатницата, въ която бѣха складирани напечатанитѣ коли на втория томъ, също тъй е пропаднала. Тѣй че за издаването на този томъ и дума не може да става. Всичко това страшно измъчваше Успенски. Все пакъ той полагаше всички усилия да спаси своя трудъ. Едва въ края на 1927 г. той успѣ да пусне въ продажба само първата часть отъ този втори томъ, която съдържа 520 страници (in quarto) вмѣсто отпечатанитѣ 1100. Въ предговора къмъ тази книга Успенски разказва всичко, що се е случило съ нея. Между другото той пише: „Работата стигна дотамъ, че напечатанитѣ коли отъ втория томъ на Историјата не знамъ по какъвъ начинъ се намѣриха на пазаря, гдето служеха за обвивна хартия. Отъ много коли бидоха унищожени всички екземпляри, които съ голѣмъ трудъ можаха да бждатъ напечатани отново...“ А какво е станало съ другитѣ коли, т. е. отъ 520 стр. нататкъ, не се знае. Сега, когато авторътъ вече не е между живитѣ, можемъ съ пълно право да изкажемъ опасенията си, че втората часть отъ втория томъ на „Исторія византійской имперіи“ не ще стане достояние на учения свѣтъ. Разбира

се, за печалната участъ на този монументаленъ трудъ трѣбва да съжаляватъ всички; особено силно обаче трѣбва да съжаляватъ ония, които се занимаватъ съ българска история. Защото въ този свой трудъ Успенски, излагайки системно византийската история, излага последователно и често доста подробно и историята на българитѣ въ тѣхнитѣ културни и политически отношения къмъ Византия. И затова при разглеждането на византийската история той използва като цененъ сравнителенъ материалъ всички свои трудове по българска история и археология.

Предвидъ на всичко това смѣтамъ, че не ще бжде излишно да изложа тукъ въ общи черти онова, което е казано въ този трудъ на Успенски за отдѣлнитѣ моменти отъ историята на българитѣ. При това, възъ основа на запазенитѣ у мене бележки, ще изложа и всичко онова, което трѣбваше да влѣзе въ втората частъ на втория томъ т. е. онова, което бѣше напечатано въ пропадналитѣ коли.

Разглеждайки въ I томъ на „Исторія византийской имперіи“ въпроса за появяването на славянитѣ на Балканския полуостровъ и отношенията имъ къмъ Византия, Успенски посвещава цѣла глава (периодъ 3, гл. VI) на въпроса за появяването на българитѣ. Защото той счита, че образуването на българската държава е най-важниятъ моментъ въ историята на балканскитѣ славяни. Вѣренъ на своитѣ основни схващания за задачитѣ на историята, Успенски не се ограничава само съ излагането на важнитѣ факти и събития въ живота на новото българско царство, но се стареа да изясни вътрешнитѣ подбуди, тъй да се каже държавнитѣ идеи, отъ които сж се ръководили българскитѣ царе. Тъй наприм. още въ царуването на Крума, значи въ началото на IX в. Успенски забелязва опредѣлена творческа дейность. Авторътъ рисува Крума не като водителъ на скитническа орда, която само напада съседнитѣ културни области, за да граби и опустошава; той ни дава съвсемъ друга картина (т. II, стр. 251). Крумъ не е грабителъ, а е царь, който води своя народъ къмъ културенъ животъ и който въ сношенията си съ Византия пази своето държавно достойнство. Това виждаме напр. отъ преговоритѣ на Крума съ Михаила I; царь Крумъ води тѣзи преговори съ императоръ Михаила като съ равенъ на себе си, безъ каквото и да било унизяване на своето достойнство (II, 263). По-нататкъ, използва-

вайки археологическите материали отъ разкопките въ България както и показанията на византийските писатели (Теофанъ и Генесий), Успенски харектеризира Омортага като държавникъ, който окончателно опредѣля отношенията си спрямо Византия и съ това дава възможностъ на своята все още млада държава да събере сили за онова строително дѣло, което почна Крумъ. Българското могъществото се засилва твърде много при Омортага и съ това се обяснява пренасянето на столицата въ центъра, който отпосле е билъ нареченъ Преславъ. Съ това Омортагъ се е настанилъ въ единъ твърде удобенъ пунктъ въ политѣ на Балкана, отъ гдето е могълъ добре да наблюдава пѣтните съобщения на своето царство съ Византия.

Приближавайки се по такъвъ начинъ къмъ втората половина на IX в., когато Византия е трѣбвало да се бори съ Запада за културно влияние надъ онѣзи племена и земи, които сж били спорни между Римъ и Цариградъ, Успенски смѣта, че отъ това положение трѣбва да се изхожда, когато се разглежда въпросътъ за моравската мисия на Св. Св. Кирилъ и Методий. За това Успенски отдѣля въ втория томъ специална глава (V отдѣлъ, стр. 388—408) за дейността на славянските просвѣтители. Въ тази глава Успенски анализира подробно всички известия за сарацинската и хазарската мисии на Светитѣ братя и възъ основа на това рисува тѣхния нравственъ обликъ и възстановява принципитѣ на тѣхната културна работа. Въ името на този принципъ е възникнала у Светитѣ братя великата идея да се явятъ въ защита на националните права на славянитѣ. Обръщането на Ростислава съ молба къмъ Византия да му бждатъ изпратени учители е подтикнало Св. Св. Кирилъ и Методия къмъ този подвигъ — да създадатъ онова велико културно дѣло, което отпосле чрезъ България стана общославянско национално дѣло. По-нататкъ като преминава къмъ въпроса за покръстването на българитѣ, Успенски обстойно изяснява условията, поради които България именно е станала центъръ и огнище на националното за всички славяни кирило-методиево дѣло.

„Архиепископъ Методий, казва Успенски, не е можалъ да не забележи, че неговото дѣло е подложено на силно колебание и че враждебни сили подкопаватъ изграденото отъ него и отъ брата му Кирила здание и се мжчатъ да го раз-

рушатъ"¹. Както се знае, тѣзи страхове сж се оправдали напълно следъ смъртта на Методия, когато поради развитиѣ се събития неговитѣ ученици били принудени да напуснатъ страната, въ която Методий създавалъ своето велико славянско дѣло. Вниквайки правилно въ политиката на князь Светополка, Успенски опровергава Брюкнера, който хвали „великия Светополкъ“, и доказва, че само Светополкъ именно е могълъ да бжде причина за пропадането на кирило-методиевото дѣло въ Моравия (т. II, стр. 682 и други). Споредъ Успенски, Светополкъ трѣбва да бжде причисленъ къмъ ония хора, които сж лишени отъ национално самосъзнание, защото той е поставилъ личната си изгода и личната си властъ по-високо отъ борбата за запазване на славянската култура въ своята страна. Обаче, въпрѣки пропадането на кирило-методиевото дѣло въ Моравия, то не загина. Това се дължи именно на факта, че ученицитѣ на Методия сж избѣгали въ България, гдето сж намѣрили за своята работа най-подходяща обстановка и почва, благодарение на обстоятелството, че тукъ вече по онова време е било напълно закрепнало славянското национално самосъзнание. Това национално самосъзнание особено ярко се проявява презъ времето на царь Симеона. Тази епоха Успенски нарича „блѣскава“ (II, 689 и др.). Въ тази именно епоха се е породила и оформила и новата политическа идея — идеята за завладяването на Цариградъ и за унищожението на хегемонията на гърцитѣ на Балканския полуостровъ. Симеонъ се е възползувалъ отъ полученото въ Цариградъ образование (II, 609 сл.) съ една целъ: като приближи своя народъ и своята държава къмъ политическитѣ и църковни форми на Византия, да го поведе къмъ надмощие надъ гърцитѣ на Балканския полуостровъ и да създаде такава просвѣтна школа въ България, която да продължи културната мисия на Кирила и Методия между славянитѣ.

Политическитѣ замисли на Симеона се оказаха ненапълно осществими поради по-голѣмитѣ сили на Византия; но културната дейность на кирило-методиевитѣ ученици, която намѣри въ България превъзходни условия за развитие и широко разпространение, отрежда на Симеоновата епоха голѣмо зна-

¹ Томъ II, стр. 524. Ще си позволя пакъ да напомня, че колитѣ отъ втората частъ на втория томъ (отъ 520 стр. нататѣкъ) сж загубени.

чение въ историята на славянитѣ и поставя името му много по-високо отъ името на съвременницитѣ му.

Споредъ Успенски (II, 690 и сл.) дадениятъ въ IX вѣкъ тласъкъ на славянството посрѣдствомъ славянска азбука, християнска просвѣта и национална църква съ богослужение на роденъ езикъ би могълъ да не успѣе; това обаче не стана — само поради факта, че следъ падането на Моравското княжество заветитѣ на светитѣ братя бѣха запазени отъ тѣхнитѣ ученици, които установиха вътрешна приемствена връзка между Моравско-панонската архиепископия и Българската църковна организация.

Въ разцвѣта на културната работа на България презъ времето на Симеона, въ неговитѣ мѣроприятия, въ неговото лично дѣло се разкриватъ ясно плановѣтѣ и мислитѣ на първия културенъ българинъ, както нарича Успенски Симеона. Но този културенъ българинъ, въпрѣки византийското си образование, не е напусналъ онѣзи реални възгледи за задачитѣ и идеали на българското царство, които личатъ още у неговитѣ предшественици, Крума и Омортага.

Управницитѣ на Византия не сж могли да не съзнаватъ, че България е единъ много опасенъ за тѣхъ съседъ, който при едно засилване на националното самосъзнание може да имъ нанесе страшенъ ударъ, даже поражение. Поради това именно Византия се е видѣла принудена да опредѣли решително враждебни отношения спрямо България. Византия е гледала да се възползува отъ това състояние, въ което е попаднала България следъ смъртта на Симеона. Много страници отъ своя трудъ (II, 779 сл.) Успенски посвещава на ония мѣрки, които е взела Византия за да се избави отъ застрашаващитѣ я българи. Като разглежда политиката на Византия въ това отношение и като излага обстоятелствата, при които сж били подготвени отъ нея световнитѣ походи, Успенски се стреми да опредѣли главнитѣ резултати на всичко това. Като резултатъ на всичко това той счита засилването на грѣцкия елементъ за смѣтка на славянскитѣ племена на Балканския полуостровъ, отъ което тѣй хитро и жестоко се възползува Василий Българоубиецъ. Заедно съ това обаче Успенски отбелязва, че по сжщитѣ причини е настъпило едно национално сцепление и обединение на българскитѣ елементи въ запад. България около представителитѣ на Шишмановата династия. Тази династия, по мнението на Успенски, се е оказала тѣй

силна съ своитѣ национални стремежи, щото отново почнала да задава страхъ на Византия. Това личи отъ факта, че Василий Българоубиецъ, следъ като се освободилъ въ течение на първото десетолетие на своето царуване отъ тревогитѣ за единството на империята, съсредоточилъ всичкото си внимание върху Самуила.

Успенски не се съгласява съ онѣзи историци (II, 945 сл.), които се отнасятъ съ недостатъчно внимание къмъ Самуила и неговата държава. Възъ основа на археологическитѣ материали, намѣрени въ центъра на Самуиловата държава, Успенски ни дава такава характеристика на неговото управление, щото вече ни става ясна способността на Самуила да води почти непрекъснатата двадесетгодишна война съ силната и богатата Византия. Главнитѣ си сили и сръдства за борбата Самуилъ е набиралъ изъ западнитѣ крайнини на Балканския полуостровъ, гдето българския елементъ, обединенъ около Самуила, е ималъ опредѣлени политически стремежи. Самуилъ настойчиво се е стремѣлъ да добие призната царска властъ и затова съ голѣмо упорство е водилъ борбата противъ Византия. Не единъ пжтъ е понасялъ и поражения; но винаги следъ това е съумявалъ да организира отново въодушевената отъ национални идеали войска и да поднови борбата, която е била продължена и отъ неговитѣ приемници чакъ до 1018 година.

Падането на България подъ византийско иго е последниятъ моментъ отъ българската история, който Успенски разглежда въ напечатаната, но изгубена втора часть отъ втория томъ на „Исторія византийской имперіи“.

Трѣбва, разбира се, да се желае, щото последниятъ трудъ на Успенски, който се явява като венецъ на неговата многогодишна работа въ областта на византийската и българската история, — да види свѣтъ въ пълненъ обемъ, т. е. да се напечати не само краятъ на втория томъ, но и третия. Споменувамъ тукъ за третия томъ, защото отъ писмата на покойния зная, че той бѣше отдавна готовъ за печатъ. Като изказвамъ обаче това желание за „Исторія византийской имперіи“ на Успенски, азъ силно се съмнявамъ, дали то ще може да се осществи. Въ онази страна, гдето завърши живота си Успенски, има сега много нѣща, които малко благоприятствуватъ за завършването на такъвъ монументаленъ наученъ трудъ... Все пакъ това не ни прѣчи да ценимъ високо заслугитѣ на Успенски като исто-

рикът изобщо и въ частност като византолог-славяноведъ който оставя богато наследство на всички ония, които се интересуватъ отъ строго научното, напълно безпристрасното изучаване на историята на славянитѣ, и на първо мѣсто между тѣхъ на българитѣ.

Въ своята многогодишна научна работа Успенски никога на гледаше на науката като на прислужница на политиката. Той никога не даваше на фактитѣ превратно, тенденциозно освѣтление или тълкувание въ угода на този или онзи моментъ отъ съвременнитѣ събития, макаръ и да вълнуваха тѣзи събития неговото лично национално чувство.

Въ това се крие голѣмото морално значение на Успенски като ученъ изобщо и въ частност като изследвачъ на миналото на балканскитѣ славяни.

Успенски винаги живо се интересува за живота на славянскитѣ народи и по-специално за живота на балканскитѣ славяни; изучаваше тѣхната история съ любовъ и внимание, като правилно забелязваше тѣхнитѣ национални стремежи, които високо ценѣше и уважаваше.

Като изпращаме сега отъ българската земя низъкъ поклонъ къмъ далечния гробъ на Успенски, нека помнимъ, че той ни даде много и твърде ценни, обективни, строго проверени исторически указания за взаимоотношенията на балканскитѣ славяни. Тѣзи указания би трѣбвало да накаратъ мнозина да се замислятъ надъ въпроса: не вършатъ ли тѣ голѣмо престѣпление, като тълкуватъ изопачено историческитѣ факти, за да оправдаятъ онѣзи, които въ своето зло заслѣпление изнасилватъ чуждото национално чувство и заедно съ това прѣчатъ за справедливото разрешение на такива въпроси, които предъ безпристрасното свидетелство на историята не могатъ да се считатъ даже за спорни.

ЕДИНЪ ДОКУМЕНТЪ ЗА РУСКАТА ПОЛИТИКА СПРЯМО МАКЕДОНИЯ (1897 г.)

Отъ Л. Милетичъ.

Българскиятъ народъ следъ руско-турската война напрегна всичкитъ си сили да завърши осуетеното чрезъ Берлинския договоръ политическо обединение на българското племе. Естествено, всички българи, гдето и да се намираха, бѣха отначало дълбоко проникнати отъ вѣрата въ крайното доброжелателство на Русия за да се постигне този нашъ народенъ идеалъ, и трѣбваше да се изминатъ години, докато постепенно се уясни, че въ сжщностъ руската дипломация сериозно, ако и прикрито, ни противодействува, безъ да можехме добре да разберемъ мотивитъ на това, отъ българска гледна точка, чудовищно отнасяне на официална Русия. Горчиво разочарование тровѣше българската душа, най-напредъ на активнитъ политически дейци, които въпрѣки дълбоката си обичъ къмъ братския руски народъ, достигаща почти до религиозенъ култъ, съ скръбъ се убеждаваха, поставени лице съ лице съ неопровержими факти, че благороднитъ имъ усилия въ полза на народното ни обединение враждебно се кръстосватъ и отъ руска страна. Разбира се, тази горчива истина не можеше тъй лесно да се схване отъ всички, понеже видимо идѣше въ пълно противоречие съ завещанието, оставено намъ отъ Санстефанския договоръ, та се виждаше на по-голѣмата частъ отъ народа ни просто навѣроятна, дори невъзможна. По-здравомислещата частъ отъ българската интелигенция, а особено македонската, която по-отблизу та и по-ясно виждаше действителността, се опитваше да реагира на тая пагубна за народното ни бждеще руска политика. Тази политика подѣржаше сръбскитъ завоевателни планове спрямо Македония, тя стана причина да се изостри борбата за освобождението на Македония до небивала жестокостъ, да се удесеторятъ даванитъ

Македонски прегледъ. Год. IV, кн. 4, 1928.

жертви, тя стана причина, щото българския народъ, първоначално единодушно преданъ на Русия, да се раздвои, по отношение къмъ нея, на два враждебни лагера, чиито междусобни подозрения и ожесточени партизански гонения умѣло се използваха и отъ самата руска дипломация.

Вѣнецъ на създалия се антагонизъмъ между българи и сърби се тури съ вѣроломното заграбване на Македония отъ сърбитѣ въ 1913 година. Въпрѣки тайнитѣ задкулисни игри на дипломацията, българскиятъ народъ посочи въ лицето на руския дипломатически представителъ въ Бѣлградъ, — Хартвигъ, по-далечния главенъ виновникъ на националната ни катастрофа, санкционирана съ Букурещкия договоръ отъ 1913 год. Следъ това вече числото на прогледналитѣ българи неимоверно се увеличи и недовѣрието у българина къмъ руската политика стана ржководеще начало на българската политическа мисль; картитѣ бѣха вече разкрити и конфликтътъ между насъ и Русия фатално стана неизбеженъ. България се намѣри осамотена и напълно дезориентирана. Българската история трѣбваше временно да се отклони отъ начертания си естественъ пжтъ, за да се направятъ последни върховни усилия да се спаси цѣлокупността на българската родина. Въ голѣмата война, въ която и България се втурна, щастието на оржжието ѝ измѣни и настана временно затишие, смущавано отъ болнитѣ стонове на пшкашитѣ подъ чуждо иго поробени наши братя. Въ този исторически промежуткъ страстно се търсятъ отговорноститѣ за станалитѣ кървави събития, за даденитѣ човѣшки жертви, за неуспѣхитѣ на победенитѣ. Тайнитѣ архиви на дипломацията, особено на руската сега се откриватъ и най-новата история на Европа по-добре се освѣтлява. И нашата най-нова история ще стане сега по-ясна, ще се разбере, защо и какъ се случи невѣроятното, че България да се намѣри съ оржие въ ржка срещу Русия. Този най-важенъ исторически въпросъ сега вече не е тѣй загадъченъ благодарение на дипломатическитѣ разкрития отъ разни страни презъ последното десетолѣтие. Трѣбва и отъ наша страна да се изнесатъ досежни дипломатически документи; трѣбва да се докаже документално, че българскиятъ народъ въ своята най-нова история не е билъ лишенъ нито отъ разумъ нито отъ елементарно чувство на благодарностъ и привързаностъ къмъ своята освободителка, но че благодарение на дипломацията на послед-

ната фатално е билъ тласнатъ въ кървавия пжтъ на легитимна самозащита. Затова смѣтамъ умѣстно тукъ да помѣстя изцѣло съдържанието на единъ документъ отъ 26. VIII. 1897 год., съдържащъ повѣрителенъ рапортъ отъ княжеския български търговски агентъ въ Солунъ, покойния г. А. Шоповъ, до българския мнистъръ на външнитѣ работи Стоиловъ. Въ доклада (който се пази въ архивата на нашето министерство на външнитѣ работи), г. Шоповъ описва противобългарскитѣ действия на рускитѣ консули въ Македония. Докладътъ има толкова по-голѣмо значение на безпристрастенъ документъ, че авторътъ му е известенъ у насъ български родолюбецъ, който принадлежеше къмъ партията на „русофилитѣ“, къмъ която се числѣше и самия министъръ Стоиловъ. Колкото авторътъ на доклада да е билъ вѣрующъ въ доброжелателството на Русия и дълбоко ней признателенъ като българинъ, не е можелъ да не види горчивата истина и да не обвинява, ако и съ горестъ на сърдцето, враждебната намъ руска политика.

Доклада на г. Шоповъ предавамъ тукъ точно споредъ оригинала, запазвайки и правописа му.

Солунъ, 26. VIII. 1897.

Повѣрителию.

Господине Министре,

Има едно много характерно обстоятелство, което човѣкъ не може да не забѣлѣжи, най-вече ако е ималъ случая да дохожда и прѣди години въ Македония, да се е запозналъ съ всичко онова, което мисли и разсждава въ тая страна. Сравнение миналото съ настоящето въ отношение русофилскитѣ чувства, симпатии и довѣрие на българската интелигенция и въобще на българското население въ Македония е именно характерно. Нѣма прѣдишнитѣ чувства и симпатии, нѣма прѣдишното довѣрие и обаяние, на които се радваха въобще рускитѣ консули измежду българската интелигенция и въобще измежду българското общество въ Македония. Това е фактъ, който много лесно може да се забѣлѣжи.

Прѣди години рускитѣ консулства бѣха центрове, около които се въртѣха надеждитѣ, симпатиитѣ, любовта, довѣрието и най-светитѣ чувства на всичко интелигентно измежду българитѣ. Всичкитѣ учители, всичкитѣ интелигентни сили влазяха съ благоговение и съ любовъ въ рускитѣ консулства,

а излязяха очаровани и пълни съ прѣданность, защото посрѣщаха тамъ съчувствие и братско състрадание.

Съ горестъ на сърдцето си казвамъ, че сега не е тъй. Сега виждамъ, че българската интелигенция страни отъ рускитѣ консулства, отнася се съ недовѣрие; нѣма ония симпатии, нѣма ония чувства.

Коя е причината на това?

Ако си даде човѣкъ трудъ да изучи основателно и безпристрастно въпроса, ще дойде до заключение, че главната причина, която е докарала до това охлаждение, е измѣнението на руската политика и руското поведение съ всичкитѣ свои недобри послѣдствия спрямо българитѣ въ Македония. Днесъ мжно можешъ да убѣдишъ македонската интелигенция, че чувствата на рускитѣ консули спрямо българитѣ въ Македония сж приятелски и благоприятни. Днесъ българската интелигенция, знае, че руската политика не е въ интереса на правото българско дѣло въ Македония, защото го е слушала и слуша отъ самитѣ руски консули, па и защото ежедневно гледа факти, които не оставятъ никакво съмнѣние, че това е тъй.

Прѣди всичко, това съ нищо неоправдано мнѣние на рускитѣ консули въ Македония, че македонскитѣ българи не били българи, мнѣние противно на историята, противно на народната съвѣсть и съзнание, противно на етнографията, противно на филологията въ отношение езика на македонцитѣ, противно на вѣковнитѣ понятия, прѣдания и свѣдѣния както на самото българско население тъй и на другитѣ меншества въ Македония, това мнѣние, казвамъ, до такава степенъ е изстудило добритѣ чувства на македонскитѣ българи къмъ рускитѣ консулства, щото явно се вижда, че тия чувства се прѣобрѣщатъ въ враждебни. И каква прѣданость и симпатии могатъ да се изискватъ отъ една интелигенция, която открито се укорява отъ рускитѣ консули въ най-святото нѣщо, което тя има днесъ, — въ нейната народность, въ най-святитѣ чувства и идеали, които сж я въодушевявали! Нѣма съмнѣние, че додѣто се продължаватъ тия криви възгледи, това поведение и тая враждебность на рускитѣ консули спрямо българската народность, чувствата на българитѣ въ Македо-

ния не могатъ да се не обръщатъ въ враждебни спрямо прѣдставителитѣ на великата славянска държава.

Не трѣбва да си правимъ илюзии; въ Македония и малко и голѣмо знае, че турскитѣ власти позволяватъ изкуствено и чрѣзъ подкупи да се отварятъ сръбски училища само по настояването и поддържката на рускитѣ консули. Това не е тайна за никого. Това изповѣдватъ и съ това се оправдаватъ и самитѣ турски власти. И може ли слѣдъ това да се очакватъ русофилски чувства отъ македонската интелигенция?

Въ Македония има епархии, които до 40 години насамъ стоятъ безъ архиереи по единствената причина, че християнското население желае пастири, които да му проповѣдватъ словото Божие, да го учатъ и наставляватъ на родния му езикъ, да го оставятъ да се развива въ езика и народността си. Такива епархии сж: Дебърската, Битолската, Кукушката, Мелнишката и пр. Необходимостта да се пратятъ български архиереи въ тия епархии е голѣма отъ чисто християнска точка зрѣние. Настоящото поколение въ тия епархии не знае, що значи владика и архиерейска служба. Священниците, безъ надзоръ и ръководство, сж достигнали до послѣдно извращение, а християнитѣ изгубватъ своя религиозенъ духъ и се поддаватъ на всѣкакви изкушения, развратъ, пороци и съблазни. Какво прѣгрѣшение, какво нарушение на канонитѣ се намѣрва въ желанието на християнитѣ да се молятъ, учатъ и развиватъ въ народността си? Самия фактъ, че християнитѣ въ такова положение повече отъ 40 години вече не признаватъ грѣцкитѣ владици, доказва, че и за напрѣдъ едва ли ще се съгласятъ тѣ да ги признаятъ, ако не бждатъ удовлетворени въ справедливитѣ си искания. Въ вѣрата, която изповѣдватъ, тѣ искатъ да съхраняватъ народността и езика си.

Македонската интелигенция знае, че български владици въ казанитѣ епархии не се изпращатъ, защото е било и е противно на руското посолство въ Цариградъ, на руската политика въ Македония. Това не криятъ и самитѣ турски власти. И разбира се, че при подобни условия не може да се очаква, християнското население въ Македония да питае сжщитѣ приятелски

чувства и сжщото довѣрие, които е питаело отъ вѣкове къмъ великата Русия и нейната политика.

Въ Македония има нѣколко десетки села, дѣто църквитѣ сж запечатани отъ години насамъ по причина, че християнитѣ желаятъ да се молятъ въ тѣхъ по славянски и че гръцкия священикъ, гръцкия владика и гръкоманскитѣ мухтари не желаятъ това. И по тая причина християнина нѣма възможность да изпълнява най-обикновенитѣ си вѣроизповѣдни трѣби.

Въ всичкитѣ тия села християнитѣ не се раждатъ, не живѣятъ и не умиратъ вече като сжщински християни, защото нѣма кждѣ да се кръщаватъ, да се молятъ, да се причащаватъ, да се изповѣдватъ, да се вѣнчаватъ и пр. Тѣ гледатъ всрѣдъ селото си църквата, направена съ потъта на бацитѣ и дѣдитѣ имъ, и съ години не могатъ да влѣзатъ въ нея, за да се помолятъ. Има случаи, когато покойницитѣ на тия християни сж седѣли по нѣколко деня непогребани и най-после сж ги заравяли по нивята и ливадитѣ, защото владиката и гръкоманскитѣ священикъ не сж ги приемали въ селскитѣ гробища. Това сж работи възмутителни отъ чисто християнска гледна точка.

И всичко това се отдава главно на политиката и поведението на рускитѣ прѣдставители, ветото на които принадлежи въ тия въпроси. — „Тия въпроси не се разрѣшаватъ защото, руската политика не е такава“, ви отговарятъ много често християнитѣ.

По причина на всичко това, македонската интелигенция си е съставила мнѣние, че руското правителство е противно на духовнитѣ и народни интереси на българитѣ въ Турция. Това мнение не е въ интереса на руското влияние, защото то много често се експлоатира отъ разни иностранны агенти. Противъ това трѣбва да се взематъ мѣрки. Трѣбвало би руското правителство да разбере, че то губи влиянието и значението си съ подобното поведение на рускитѣ консули въ Македония. Това е противно на добритѣ приятелски отношения, които българскиятъ народъ искрено питае къмъ великата освободителка.

Отъ разговоритѣ, които съмъ ималъ съ нѣкои руски консули въ Македония, можалъ съмъ да заключа, че повечето пжти тѣ вжтрѣшно съжаляватъ, дѣто сж заставени

да поддържатъ една крива идея, да всѣватъ раздоръ и нравствено извращение между населението като поддържатъ сръбската пропаганда между българското население, пропаганда, която си служи съ най-долни сръдства и която купува всичкитѣ сипослѣдователи; тѣ съжбяляватъ вътрѣшно, казвамъ, дѣто сж заставени да служатъ не на правдата, а при случай и частно се извиняватъ съ това, че тѣй имъ *било прѣдписано отъ началството имъ въ Цариградъ.*

Официално тѣ твърдятъ, че сж неутрални, че не поддържатъ нито сръбската пропаганда, нито българското дѣло въ Македония, но въ сжщностъ не е така. За отварянето на всѣко сръбско училище тѣ даватъ съдѣйствието и поддържката си на сърбитѣ прѣдъ вилаетскитѣ управления; тѣ и чиновницитѣ имъ открито говорятъ на населението, че то не било българско; менъ лично Солунския руски генераленъ консулъ е казвалъ, че българскитѣ училища въ Скопско, Битолско, Прилѣпско, Охридско и пр. трѣбва да се затворятъ и българскитѣ владии отъ ония мѣста трѣбва да си отидатъ, а български училища трѣбвало да се отворятъ въ Сѣрско, Неврокопско и Одринско. Въ Скопско, Битолско, Охридско и Прилѣпско трѣбвало да се отварятъ *сръбски училища*, трѣбвало да се допуснатъ *сръбски владии*. Всичко това, разбира се, никакъ не доказва неутралността и безпристрастието на рускитѣ консули въ македонскитѣ въпроси. Доказателства, *че тѣ прѣслѣдватъ българското дѣло и силно поддържатъ сръбската пропаганда въ всичкитѣ нечисти и развратителни нейни сръдства, има много и би можали да се събератъ въ цѣлъ обемистъ томъ.*

Повтарямъ, че това поведение и тая политика на рускитѣ консули въ Македония сж направили и продължаватъ да правятъ недовѣрчиви къмъ Русия и руското влияние както македонската българска интелигенция, тѣй и въобще мислящото българско общество въ вилаетитѣ.

Счетохъ за нужно да Ви изложа тия факти и тия мисли, Господине Министре, за да могатъ да се взематъ нѣкои мѣрки, ако се намѣри за нужно и полезно.

Приемете, Г-не Министре, увѣрение въ отличното ми къмъ Васъ почитание.

Княжески търговски агентъ:

А. Шоповъ

Народописни материали.

Български приказки съ гръцко писмо отъ Македония изъ архивата на Верковича.

Съобщава Ст. Романски.

Покрай пѣснитѣ съ гръцко писмо изъ архивата на Ст. Верковичъ, обнародвани въ Македонски прегледъ г. IV, кн. 3, стр. 110 и след., въ сжщитѣ тетрадки се намиратъ, както се каза, и нѣколко приказки: четири въ тетрадката съ материали отъ с. Горно Броди (Врондия) и три въ другата — съ необозначенъ по-точно произходъ.

Подобно на пѣснитѣ, и приказкитѣ сж написани по начинъ, който ясно свидетелствува, че записвачитѣ сж били много опитни въ писане български съ гръцко писмо, и на това се дължи пълната последователностъ въ употребата на гръцкитѣ букви за обозначаване известни български звукове и звукови съчетания, съ отклонения само при неударенитѣ гласни, поради редуцирания имъ изговоръ. Очевидно е, че по онова време — шестдесеттѣхъ години на миналото столѣтие — тоя начинъ на писане е билъ въ пълненъ ходъ, каго се е гледало да се приспособятъ гръцкитѣ писмени знакове съ нѣкои прибавки, напримѣръ точки надъ или подъ тѣхъ и под., за по-точно предаване специфичнитѣ български звукове. Свършилитѣ гръцки училища българи не сж могли по другъ начинъ да си служатъ писмено съ родния си езикъ. Така се е създадала онази книжнина, отъ която се намѣриха нѣколко по-голѣми ржкописни паметника и край на която се тури съ отдѣлянето на българската църква отъ гръцката на 1870 г. Останалитѣ обаче подъ патриаршията българи въ подложенитѣ на силно гръцко влияние краища отъ южна Македония, като посещавали гръцки училища, продължавали да си служатъ до най-ново време съ тоя начинъ на писане за частни нужди, главно за писмовни сношения помежду си, а особено съ близкитѣ и домашнитѣ

си, когато сж по печалба далечъ отъ тѣхъ. Писма отъ тоя родъ, пратени отъ пленници изъ югозападна, гръцка Македония въ Франция презъ 1917-1918 г. до тѣхни близки въ роднитѣ имъ мѣста (Нивица, Турия, Леринъ), или въ Америка, и направени задължителни отъ гръцката цензура по време на войната, сж използвани отъ парижкия ученъ А. Вайанъ за характеристика на съответнитѣ говори, вж. А. Vaillant, *Les parlers de Nivica et de Turija (Macédoine occidentale)*, въ *Revue des études slaves* IV, 1924, 53 et suiv., гдето е даденъ и образецъ отъ едно отъ тѣхъ (срв. и Мак. прегл. г. I, кн. 2, стр. 143 и след.).

Изцѣло поменатитѣ приказки ще бждатъ обнародвани отъ проф. Поливка въ сборника отъ приказки и обичаи изъ архивата на Верковича, която се намира въ Руската академия въ Петроградъ, стѣкменъ отъ него и отъ А. Лавровъ и приетъ за издание отъ Ческата академия въ Прага. Отъ тоя сборникъ именно бѣха и дветѣ приказки отъ Солунско, напечатани отъ Поливка въ срѣб. „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“ кн. VII, св. 1-2, 1927, и възпроизведени въ Макед. прегледъ г. IV, кн. 1, стр. 139 и сл. Както може да се сжди и отъ тия случайни примѣри, съ обнародването на цѣлия сборникъ ще се изнесатъ на свѣтъ твърде ценни материали, между друго, и за говоритѣ въ южна Македония, специално въ Сѣрско и Солунско, които изобщо сж слабо познати. Тия материали добиватъ още по-голѣма стойностъ сега, следъ като, по причина на бедствията по време на войнитѣ, на прокаранитѣ въ послѣдствие граници и на сключенитѣ договори за размѣна на населения между Гърция и Бѣлгария, отъ една страна, и Гърция и Турция, отъ друга, народностниятъ образъ на южна Македония значително се е промѣнилъ. Не е ли любопитно, че въ казанитѣ две приказки отъ студията на Поливка се отразяватъ два различни говора? А ето че пѣкъ тия съ гръцко писмо представятъ вече трети говоръ — говора на с. Горно Броди и на околнитѣ села, северно отъ Сѣръ, единъ западнородопски (мървашки) говоръ.

Езикъ на приказкитѣ.

Особеноститѣ на тоя говоръ, отразени въ пѣснитѣ отъ сжщитѣ тетрадки съ гръцко писмо, отбелязахъ въ миналата книжка на Макед. прегледъ, гдето сж предадени и почти всички пѣсни. Сега тукъ ще дамъ пѣкъ две приказки, отъ

всѣка тетрадка по една, все въ преписъ съ българско писмо, като образци за езика въ проза. Прозата като образецъ за говоръ винаги се предпочита, защото тя изобщо е много по-близка до живата речъ отъ стихотворната речъ на пѣснитѣ, въ които нерѣдко се срѣщатъ форми и обрати, що въ обикновения говоръ не се употрѣбятъ, независимо отъ това, че тѣ въ нѣкои случаи, когато сж пренесени отъ други краища, отразяватъ и черти, несвойствени на мѣстния говоръ.

По езикъ изобщо нашитѣ приказки, както може да се види и отъ приложенитѣ две, не се отличаватъ отъ пѣснитѣ: всички характерни особености на говора, изгькнати въ езика на последнитѣ, се повтарятъ и въ приказкитѣ. Въ нѣкои отношения пѣкъ, особено въ словаря, тѣ естествено допълнятъ изнесеното отъ пѣснитѣ.

Звукове.

По отношение на звуковетѣ всичко, което се каза за пѣснитѣ, именно за изговора и предаването на еровия и на ятовия вокалъ, за прегласа на палаталното 'а, редуцията на гласнитѣ и под., важи и за езика на приказкитѣ, отъ гдето то може да се потвърди съ още по-вече примѣри.

Така къмъ примѣритѣ за прегласа на палаталното 'а въ е би могло да се прибави: на *чеса* (на *чеса* пуду тихан *виатар* 1), *евй* (и са *евй* един *чиулиак* *ibid.*) и пр. Любопитенъ е особено примѣрътъ *претеліу* зв. п. — въ друга приказка отъ с. Горни Брори (нѣколко пжти). — Размѣсното писане у вмѣсто *о* и обратно, поради редуцирания изговоръ на последното и по-широкия гласежъ на етимологичното у, се явява редомъ и въ приказкитѣ, срв. случаитѣ съ *о* вм. у: на *мѡмина скѡта* (и: на *скѡта* ти), са *рѣзбодй* и *видѣ*, *ліѡдѣте* (и: *ліудіе*), като *омріа*, и пр. (въ първата приказка); *оморіло* са, *шта* та *загобиме*, *отринта* и пр. (въ втората приказка). Отъ примѣритѣ съ редуциранъ изговоръ на неударено *о* като у е характеренъ случаятъ съ *чиулиак* отъ с. Горно Броди (и са *евй* един *чиулиак*; не *мѡжіа* *чиулиак*; срв.: *чиулѣшта* *направа* *ib.*). — Като типични примѣри за редуциранъ изговоръ на неударено *е* като *слабогъменъ* 'з могатъ да се приведатъ думитѣ *пѣпіал* или *зѣміаш* отъ втората приказка, гдето срѣщаме сжщо подобна редукция съ изпаднала йотация подиръ гласна: да *налѣа* (3 л. ед. ч.),

да налѐаш вòда; немàл тòлко благодарѐния за водàта, и под. — Случаитѣ съ *и* вм. ѣ въ свръзка съ редукцията на неударено *е* въ *и* срѣщаме и въ приказкитѣ, напр. при с вм. прѣзь (при с морето; при с главàта 2), кiосето са разидѣл *bid.*; при д новà человек (Горно Броди) и пр.

Въ втората приказка намираме нѣколко случаи съ изяснение на *ѣ* въ затворена сричка въ *о*, напр. въ предлога сòс (едѣн сòс пченица товàрен, друк сòс мѣт и едѣн сòс прòсо; сòс други мòми; и детето сòс тiàх; — но: сас што поѣскал); сетне въ представка со- (сòсiàкал; детето сòсèчено) и воз- (еднакѣф возрас; сжщò: восрàдова — въ една приказка отъ Горно-Броди). Това изяснение би могло да се дължи на влияние отъ по-западнитѣ говори, па и въ говоритѣ южно отъ Сѣръ на кѣмъ Солунъ това изяснение е обикновено. Но като се вземе предъ видъ, че въ сжщата приказка се срѣща и съюзътъ но, покрай явно черковнославянската дума благодарѐния (сир. благодарение „благодарность“: немàл тòлко благодарѐния за водàта, но глѣдал да го сатрѹе; но йска да го сатрѹе), а въ другитѣ се срѣща често и формата человек, несъмнено е, че тия случаи се дължатъ на влияние отъ черковнославянския езикъ. Надписи като „масàлъ отъ 'Атанàса, брой первии“ и под., както и отдѣлни думи, писани съ кирилица, показватъ, че на записвача тоя езикъ не ще е билъ съвсемъ чуждъ.

Въ приказката отъ Горно Броди има единъ случай отъ следа отъ носовка въ числителното пендесет (пѣндесѣт хиляди окi), въ друга една отъ сжщото село се срѣща и девѣнтдесѣт.

Лабиализация на *и* подиръ *ж* въ *у* намираме, като въ източнобългарски изобщо, въ думата жиува (ако си жиува — Горно Броди). — Асимилация на *а* въ *о* въ известния и отъ други български диалекти случаи кòтò (кòтò утiде, кòтò чiàкаха — Г. Броди; но и: кàтò са свàрi *ibid.*). Асимилацията въ думата трепèза вмѣсто трапеза (Г. Бр.), известна и отъ пѣснитѣ, сжществува и въ новогръцки (*трелѣза* < *трапѣза*).

Въ приказкитѣ отъ Горно Броди има случаи отъ прејотация (напр. iòтiдѣ при мòмите; кòтò iутидѣ; кòпàiешѣ), до като въ другата приказка, както се помена, подобна йотация не се явява и подиръ гласна (да налѐа, да налѐаш, благодарѐния и под.). Очевидно, това стои въ свръзка и съ по-голѣ-

мата мекостъ на косонантитѣ предъ палатални или йотовани вокали въ говора на с. Горно Броди, която се отбеляза при пѣснитѣ и която се доказва и отъ езика на приказкитѣ, и то не само при гърленитѣ *ч', ш', ж'* (чиуліак, кажіа, храниешиє и пр.), но и при збнитѣ *Ѣ', с'* (кладіє, вїдіє; фсієкога; фсіє, покрай: фсе; пасіє, пасієше) и при устнитѣ *б' в' и м'* (бієше, но и: бе; небієто; вървієше насам), а сжщо и при плавнитѣ *р' и л'* (дано да омріє, далиєче) и носовитѣ *м' и н'* (єла при миєне; даніє, храниєшиє и пр.). — Тая силна палаталностъ на консонантитѣ е довело до прехвърляне (антиципация) на мекостъта въ думата вєіке вм. вєке (**кашти**): стига вєіке; вєіке не мѡжеше; вєіке ни отїде, ниту вїде вєіке змиєта).

Въ консонантизма заслужава да се отбележи замѣната на *в* съ *л* въ отбелязаната форма чиуліак отъ с. Горно Броди, която впрочемъ е присжца изобщо на източнобългарскитѣ говори, гдето срѣщаме и чи л'ак, зв. п. чилєче, съ делабиализация на палат. 'у (редуц. 'о) като въ либе вм. л'убе. Въ останалитѣ приказки се срѣща обикновено по-старата форма чїовіак (чїовіака си лєгнал, и под.). Обратна замѣна на *л'* съ *в'* срѣщаме въ думата завиана вм. зелена: млāда и завиана (Горно Броди).

Освенъ известнитѣ и отъ пѣснитѣ примѣри съ изпускане устната *в* въ началото на думата или следъ збнитѣ съгласни *Ѣ* и *т* (като: ѡда, ѡдāта, покрай: вѡда; ѡдешіа вм. водеше) въ приказкитѣ намираме още: да вм. два (наїде да човека — Горно Броди), а сжщо и случаи за изпускането ѝ между две съгласни; два биѡла и подиръ *р* (тої сā покāчи на еднѡ дѣро; та са покāчи на еднѡ дѣро *ibid.*, покрай: дѣрвѡто). — Срѣща се сжщо и единъ случай съ изпускане на междугласно *б*: штєше саѡри (=събори) кѣштата (Горно Броди).

До като замѣната на консонантната група *кт* въ *хт* въ примѣри като нехтете (фāти да е дерє сас нєхтете си — Горно Броди) се срѣща често и въ другитѣ източнобългарски говори, по-необикновена е замѣната на *пн* съ *фн* въ думата дѣрфна (мєчката є дѣрфна сас устāt(a) — Горно Броди), обусловена и отъ предходната плавна *р*.

Единственият случай съ *ш* (по-точно: *ш'*) в м. *шт* въ израза *шіу ште прăви* (Горно Броди) очевидно се дължи на дисимиляция поради *шт* въ следходната дума.

Съкращения на цѣли неударени срички: *ніа̀де* кога да иде 1 (но и: *ніа̀каде* *ib.*); *ніа̀ква* мѣгла *ibid.*; *га̀* (=кога) слязуха; халайтката *ка̀* (=като) гу видела.

Въ приказкитѣ имаме много примѣри съ отметъ на ударението къмъ началото на думата, както въ думи съ представка (*а*), така и — безъ представка (*б*). Така: *а.* *шта за̀дремам, на̀права* 1; да му донеса, да та пренеса, *шта прѣ̀фъркна, прѣ̀мена, кіосѣто го по̀сече* 2, и пр. — *б.* *пѣ̀штери* (но: *пештерѣ̀та*), *сѣ̀ло* — *сѣ̀луту*, *мо̀ма* — при *мо̀мите* (но: *сас мо̀мата*), *мо̀мче, хо̀ру* — *хо̀рото, сто̀лове, мѣ̀гла* (но: *мѣ̀глѣ̀та*), *сѣ̀лза* — *сѣ̀лзи* 1; *во̀да* (но: *водѣ̀та*), *бра̀да, зѐміа, мо̀ма* — *мо̀ми—мо̀мите, мо̀(м)четата, про̀со* (но: *просѣ̀то*), *ко̀нете* 2, и пр.

Въ много случаи е отбелязано и свойственото на говора вторично ударение: *ви́диува̀шіа, ги́здава̀та дево̀йка, зми́е-та са ра̀збудѣ̀, на́права̀та хи* (срв.: *на̀права*) 1; от *на̀зика̀на касабѣ̀, за на̀зика̀на во̀да, испрати́ла гу, на̀върви́ло, на̀бли-жи́ло, попита́ли го, ди́адото̀ му ка̀зал*, 2, и пр.

Форми.

По отношение на формитѣ може да се отбележи, че, покрай обикновената въ говора членна форма за м. р. ед. ч. съ изчезнала съгласна (*конѣ̀ка, ца̀ріа, пѣ̀тіа* и под.), срѣ̀ща се единъ пжтъ и форма съ *-т*: *потѣ̀рал... на̀ господѣ̀рет си* 2 (срв. обаче: *на са̀ра̀е* *ibid.*).

Думата *возра̀с* (възраст) се срѣ̀ща като име отъ мъжки родъ: *една̀къф возра̀с* 2. Сре́щу това́ *ѣ̀мут* — отъ ж. р.: *негува̀та ѣ̀мут* 1 (Горно Броди).

При зватения падежъ отъ думата *син* е спазена старата форма на у-основи *си́ну*: *тахта̀, си́ну, та̀хта; си́ну, ѣ̀ла ма сва̀ли* (Горно Броди). — Отъ *ма̀йка*, покрай *ма̀йко* (*ма̀йку, аку мо̀жеш...*), срѣ̀ща се, както въ пѣ̀снитѣ, и *ма̀йо: ма̀йу, ти си лу̀да и сбѣ̀ркана; ма̀йу, се́ди ту̀кана* (Г. Броди).

Отъ родит. падежъ мн. ч. се намира обикновениятъ остатъкъ подиръ числа: *на 50 годин..., на 40 годин* 1 (срв. обаче: *от нѝа̀колко го́ди́ни* 2).

За множествено число отъ имот се явява събират. форма *имоте*, чл. ф. *имотето* (да глѣ́дат имотето 2), отъ

другар — другаре (сам што штà да правя бес дрогарето). Инакъ отъ лиуде множ. ч. намираме член. форма лиудете (лиудете 1), като: селенете (направиха селетете хору 1). Отъ семе мн. ч. е сѣмиата (една миàра от фрет сѣмиатата; отбрали сѣмиатата), по съгласнитѣ *т*-основи. Инакъ въ мжжкия родъ на сжщитѣ основи се явява и въ единствено число форма на *-н*: камен 2, камиан 1, както и въ пѣснитѣ, гдето имаме и: пламен.

При прилагателнитѣ имена е любопитна формата чиулѣшта (стб. чловѣчьска: чиулѣшта направа 1). За отбелязване е и случаятъ позлатни, споредъ златни (срв. изрази: златна суфра и позлатни стóлове 1).

При мѣстоименията срѣщаме нѣкои форми, които допълнятъ казаното възъ основа на езика на пѣснитѣ. Така началното *о-*, изпуснато въ известната отъ пѣснитѣ форма нези споредъ тези (срв. и тукъ: незикана моми 2), се изпуска и въ съответнитѣ форми отъ единств. число: за ж. р. нàзи и нас вмѣсто онази (от нàзи бърчина, и нàзи гиздавàта мòма на нас бърчина, нас мѣгла 1; нàзика мòма, нàзикàна вòда, на назикàна да го дадеш 2 и пр., срв.: тази рàбота ib.); за срѣденъ родъ нозй (на нозй село 1; нозйкана дiàдо 2, срв.: до тозйкана врѣмiа ib. — 2 пжти). При това е за отбелязване прибавката на мѣстоименнитѣ частици *-ка* и *-кана* въ втората приказка (назика, назикана, нозикана, незикана), която не се срѣща въ приказкитѣ отъ с. Горно Броди. — Покрай показателното мѣстоимение тозй (тозй катò врѣвеха) и нозй (нозй биеше зми) за срѣденъ родъ намираме, както и въ пѣснитѣ, сжщо показателното мѣстоимение тòи (пило и тòи 2), както и товà (òти тувà скòру стàна 1 и тòи товà като глèдашиа). Инакъ въ приказкитѣ отъ Г. Броди за м. р., покрай товà и новà (товà чиолiак; товà òган; новà человек), срѣща се и тозй (тузй чиолiак нас шта расйпе).

Отъ специфично родопската форма на старобълг. въпросително мѣстоимение кѣторъи, срещу формата за срѣденъ родъ котрò въ пѣснитѣ, тукъ намираме и формата за ж. р. котрà (котрà го фърли, на котрà да даде прѣстенiа), а въ друга една приказка отъ с. Горно Броди — за м. р.: кутрй (кутрй шта е тозй человек). — Вънъ отъ това, отъ

въпросителнитѣ мѣстоимения е за отбелязване още и како (побратиме, како поминахте тази нѣш — Г. Броди) вм. как, подобно на по-западнитѣ македонски говори. — При опредѣлителнитѣ пѣкъ се явяватъ съкратени форми тѣлко споредъ въпросителното колко (сас тѣлко камене; тѣлку парѣ; штотѣ бе тѣлко испаднал, тѣлко мѣлого стана зингинин — Г. Броди), тако вм. такова (и старѣ бидѣх, и мѣлада бидѣх, тако штипѣлу не видѣх — Г. Броди). — Такава съкратена форма представя и наѣречието тогѣ (тогава), споредъ кога: тогѣ като видѣ 1; и му отговѣрилу тогѣ 2; тогѣ да каже ib.; тогѣ чиѣлиѣка зе парѣте Г. Бр.; и пр.

При спрежението на глаголитѣ е важно да се отбележи, че до като при глаголитѣ, които въ сег. вр. 1 л. окончаватъ на гласна, отъ пѣснитѣ бѣше отбелязанъ само единъ случай съ -м (грозем, 2 л. грозиш), въ приказкитѣ, и то въ тия отъ с. Горно Броди, тия случаи сж много повече. Така: на скѣта ти мѣлку шта зѣ дремам; да мѣ отрѣпе когѣ зѣ спем; и ти са мѣлем; шта та оженем; шта да прѣспем; кѣпам (2 л. копѣеш); ѣти на мѣн адна кѣже ѣда ни ми стѣга да пѣем; ѣас ни шта спѣем тѣкана; шта ти ги дѣнесам; нѣка ѣда (така!) да видѣм; не мѣга за да хѣдем и ти са мѣлем да мѣ дѣневаш; кѣлку шта тѣ ѣзем; шта тѣ плѣтем и натплѣтем; и пр.

Отъ глаголнитѣ форми може да бжде споменатъ още аористътѣ бидѣх (и старѣ бидѣх, и мѣлада бидѣх, тако штипѣлу не видѣх — Г. Бр.), но любопитна е сжщо аористната форма оста 3 л. ед. ч. (стѣ. 1 л. остахѣ, отъ: остѣти останѣ).

Съ огледъ къмъ употрѣбата на повелителнитѣ форми е за отбелязване изразътѣ: лѣгни си спи, ѣас шта е свѣршиѣ тази рѣбота.

Много по-чести, отъ колкото въ пѣснитѣ, сж примѣритѣ съ глаголи, образувани по типа на старитѣ ифинитивни основи на -ова-, ѣва-: видѣѣваха, видѣѣваше, липсовѣшиѣ 1; тиѣ... са зарѣдова, нарамиѣвам, послушиѣват, тогѣ са вѣсрѣдова (Г. Броди); да ни прикѣзова; да си прикѣзоват, напсѣвал, напсѣвах, заминѣваше, заминѣват, кѣзова; казоват; лиу коѣ хѣдиѣвал за нѣзикѣна вѣда; като патѣѣвало детѣто и пр. Срв. обаче: за гѣ биѣвали мо(м)четѣта 1.

Причастия не *-ен*: на вратата кладен адін камен 1; видѣха там камене покрийен; зашйена торба (Горно Броди).

Споредъ причастия на *-т* е образувано отглаголно съществително женете (стб. *-тъне*): лиу за тузи си зборовашія, саму за жѣнете — (Горно Броди).

Словарь.

Въ словаря на приказкитѣ, покрай характернитѣ за родопскитѣ говори думи, срѣщатъ се и такива, които ги свързватъ по-тѣсно съ западнобългарскитѣ, македонскитѣ говори: вели, вреве, кладе (и клада), рукам, терам и пр.

Повечето отъ по-рѣдкитѣ думи, които се срѣщатъ въ пѣснитѣ, намираме и тукъ: ага, бида (бидох), бизала, бодйн (будйн), вършйло, изліава, іуда, кладам (кладе), лиу (лиу-коі и пр.), нăвървйло, невіаста, немоі, обзе, разидил са, рукам, сбѣровам (зб-), терам, фати, хат (=хаіде) и пр.

Други по-рѣдки думи: аднъч (и погърміа оште аднъч по-срашно), бѣрам „пипамъ“ (стѣратата бѣрашіа мѣчката), гром (при маглѣта ймашія грѣмуве нагѣтвени), бѣрчина (=бѣрдчина) „хѣлмъ“, бѣгов (за йме бѣгово), гѣрс „хватка“ (една гѣрс пѣпѣал 2), дѣхам (като дѣхашія змиѣта — Г. Броди), доневам „донасямъ“ (коі донѣва мѣнжите 1), дрѣво, залѣска „засвѣтка“ (и са небіѣто заѣблаци за да фѣти дѣш и са залѣска там на една бѣрчина и са евѣха два оганіѣ Г. Бр.), зарѣкло „обещало“, змиі „змей“ (и нозі бѣѣше змиі; и си дѣгна змиѣ очѣте; и си рѣче адѣна змиі; от дошіѣта на змиѣ — Горно Броди), изіавам (изіѣва го; изіѣвала гу ламіѣта 2), истѣрил „изсипалъ“ (2), излѣпана „издѣлбана“ (бѣѣше от адѣн каміан излѣпана фрет кѣштата 1), клѣва (коі клѣва софрѣ 1), мислата „мисълъта“, мѣра (по една мѣра 2), мѣче „мѣча се“ (да мѣчѣме да го отрепаме — Г. Бр.), нѣхтіа (не хѣтѣ: момѣта нѣхтіа да гу пурѣка 1), наліутѣл са „ядосалъ се“ (цѣріа сѣ бил наліутѣл на нѣзикана), окно „прозорецъ“ (сѣтне са ѣви адѣн чѣліак на окнѣто; фѣрли прѣс окнѣто — Г. Броди), остѣри „направи“ (1, 2), огодѣ „сгоди“ (образувано споредъ ожени: да са огодѣ за едно момѣче 1), ослѣшѣам „послушамъ“ (тоі ни ослѣшѣал 2), осраши са „уплаши се“ (змиѣта са осраши — Г. Броди), омадри „обуздае“ (не мѣжеше да е омадри на лафувѣте),

повеліам „заповѣдвамъ“ (2), приклѣло са „заклело се“ (1), потѣрам „поискамъ“ (2), породѣ „роди“, помѣина „измина“ (2), подмѣаткам „подмѣтамъ“ (децѣта са подмѣаткаха гѣре фаф тавѣне — Г. Броди), порѣукам „повикамъ“, пѣзарѣна „рано“, похтѣрниа „вториятъ“, рѣука „викна“ (2), сакалѣ „скали“ (пѣштери от сакалѣ 1), сатрѣе „затрия“ (глѣдал да го сатрѣе 2); слѣхал са „случилъ се“ (на нѣзикана чѣас слѣхал са та заминѣваше о-там цѣрѣа), срѣукал „свикалъ“ (2), становѣт (камене становѣти — Г. Бр.), тахта (междум.: тахта, сѣну, тахта! — Г. Броди), тихан „тихъ“ (тихан вѣатар 1), орбружен „обседланъ“ (кѣне фсе си бѣеш убрѣжен 1), штипѣлу „щипане“.

Има сѣщо нѣкои грѣцки и турски думи извѣнъ тѣя, които се намиратъ въ пѣснитѣ.

1.

На Стѣра плѣнина гѣре ѣмашѣа адно сѣло, што са зовѣ Пирѣн сѣлото, и нат сѣлото гѣре ѣма пѣштери от сакалѣ. И там на пѣштерѣта седѣше адѣн змѣа, и от сѣлото лѣодѣте го видѣовѣаха, когѣ си хѣдіашѣа фаф пѣштерѣта. И кугѣ излѣавашѣа, сас ѣган загѣрмѣавашѣа, катъ кугѣ фѣти дѣш лѣтно врѣмѣа.

И там на нѣзи сѣло ѣмашѣа аднѣ мѣма млѣго гѣздава, и бѣеѣше (sic) гѣтова момѣта да са ѣгодѣ за еднѣ мѣмче. И дѣѣде Вилѣгден, и направѣахѣа селенѣте хѣру на сѣлуту да са вѣселѣат и сѣчките ѣтѣдохѣа на хѣро. И нѣзи гѣздавѣта мѣма и тѣа дѣѣде там на хѣру, и игрѣахѣа млѣгу кату на Вилѣгден. И на чѣсѣ пудѣ тихан вѣатар, ѣуди са свѣахѣа сас вѣатар, и са еѣдѣ едѣн чѣуліак сас сѣф кѣн, дѣѣде фаф хѣрѣто на срѣде сас кѣне и си завѣртѣа главѣта та пуглѣда фрѣт хѣрѣто, ѣѣтѣде при мѣмите и си пѣсна ракаѣта та фѣти хѣбавѣта мѣма и е дѣгна та е кладѣе на кѣне на скѣта си и си ѣтѣде на пѣштерѣта сас момѣта.

И фнѣтре фаф пѣштерѣта, там му бѣеѣше кѣштѣта, штѣто бѣеѣше от адѣн каѣиан излопѣна фрѣт кѣштѣта, и бе пригѣздѣна фнѣтре сѣс (sic) сѣакакви прилѣгѣа, штѣту не мѣжѣа чѣуліак да ѣтберѣ направѣта хѣ, ѣти ни е чѣулѣшта напраѣа, аѣи от ѣуди и змѣуѣе, што свѣтѣшѣа конѣа кату слѣнце, когѣ грѣе от нѣакаде фаф нѣгу. И на еднѣ ѣдае фнѣтре ѣмашѣа злѣтна суфрѣа и позлѣтни стѣлове, и фсѣѣкогѣа ѣдѣа да едѣт фнѣтре. И на софрѣта ѣмашѣа цѣрѣцки мѣнѣжи, и ни вѣдѣјуѣшѣа момѣта фаф конѣа дрѣк будѣн от змѣа башка, нѣту вѣдѣјуѣшѣа кѣѣ клѣва софрѣа и кѣѣ дѣнѣѣа мѣнѣжите фаф сарѣе. И фаф сарѣе фнѣтре така сѣ свѣтѣшѣа и данѣа и нашѣа, и нѣшто ни липсовѣшѣа фаф сарѣе — нѣто от едѣне, нѣту от пѣане, нѣту ѣ-дрѣхи за нѣсене, нѣту дрѣхи за потстѣлане.

И фаф сарѧе ѧмашѧа адѧн ехѧр, дѧту седѧшѧа кѧне му на змиата, и кѧне фсѧ си биѧше убрѧжен кату кугѧ навѧрвѧа. И на кѧне му от гѧре стоѧше аднѧ мѧгла, и фсѧе сас маглѧта и сас кѧне хѧдешѧа нѧѧде кога да ѧде. И при маглѧта ѧмашѧа грѧмуве нагѧтвени, и кугѧ излѧзеше от пештерѧта и погѧрмѧвашѧа сас маглѧта. И еднѧч, кѧтѧ си лѧубеше гѧздавѧта девѧѧка и сѧ клѧде главѧта на скѧта хи и хи рѧче: лѧубе, мѧлка мѧме, мѧе веселѧу, на скѧта ти мѧлку шта задрѧмам, та да глѧдаш прѧс (sic) злѧтна пѧнжѧура: акѧ да видѧш от нѧзи бѧрчина да са подадѧ нѧѧква мѧгла и на чѧсѧ да мѧ рѧкаш, ѧти на нѧс бѧрчина ѧма адѧн дрѧк змѧѧу, та тѧѧ ѧскашѧа да та грабне, пак ѧѧ, ѧти му надвѧвам и привѧрих та тѧ обзѧх, и сегѧ тѧѧ ма млѧгу гарезѧ и тѧра колѧѧ да мѧ отрѧпе, кога зѧспем, ѧти ѧнѧк не мѧже. И акѧ видѧш о-тѧм да излѧзе мѧгла, и тѧѧ е маглѧта, да ма рѧкаш. И змиѧта заспѧ на мѧмѧни скѧта. И заминѧ мѧлко врѧме, и са подадѧ мѧлку маглѧца и вѧрвиѧше насѧм, и момѧта нѧхтѧа да гѧ пурука. И сѧ боѧше, и са биѧше момѧта и расжелѧла, и зѧ да заплѧче и зарѧни дрѧбни сѧлзи. И пѧдна аднѧ сѧлза по змѧѧта на ѧбразѧ, и змѧѧта сѧ рѧзбѧдѧ и видѧ, чи ѧде маглѧта насѧм. И стѧна нас мѧгла голѧм ѧблак. И тѧѧ кѧто стѧна, на чѧсѧ ѧтѧде при кѧне си та гу ѧахна, и си зе маглѧта и грѧмуве и навѧрви да излѧзе. И тамѧн агѧ биѧше на вратѧта на пештерѧте, и нат нѧк от гѧре дѧѧде дрѧгие ѧблак и пугѧрмѧа сас ѧган, са фѧрли грѧм та пѧдна та ѧдѧри змѧѧта, штѧту беѧше (sic) на кѧне та гу отрѧпа, ѧти тѧѧ не биѧше ѧште излѧѧл от пештерѧта. И тѧм кѧтѧ ѧмрѧа, ѧтѧде си другѧтѧ мѧгла.

И тугѧ девѧѧката стѧна да си ѧде на сѧлуту и са чѧѧдеше, дѧл зѧме нѧашту, и си рѧче: сегѧ нека са кѧртолисѧм и сѧтне пак шта са вѧрна да си ѧберам змѧѧуви сарѧе и сѧчку дѧ си кердѧсам. И стѧна мѧла мѧма та си ѧтѧде. И кѧтѧ си ѧтѧде, запитѧ е нѧхѧна стѧра мѧѧка и нѧхѧн си тѧтку: как си дѧѧде, милно чѧду? Кѧк та пѧсна клѧти змѧѧѧу? И тѧа хми рѧче: ѧмѧ Гѧспѧт за сѧчките. И хми кѧза, кѧк са отрѧпали клѧти змѧѧѧу и кѧкви сарѧе ѧма и што нѧшту о-тѧм не лѧпсова. И си рѧче на нѧхѧни брѧте: хат да ѧдем да видѧте, кѧдѧ сам седѧла фаф змѧѧиви пѧштери и кѧкви са негуви сарѧе и да зѧмем негувѧта ѧмут, сѧчку да му дѧгнем.

И стѧнаха, навѧрвѧа тѧ ѧтѧдуха гѧре ф планинѧта при змѧѧуви пѧштери да си флѧзат фаф сарѧе. И кѧто ѧтѧдоха, кѧза хми деѧѧката, ѧт кѧдѧ са флѧѧа. И гѧ слѧзуха прѧс скалѧте на вратѧта, чи видѧха на вратѧта клѧден адѧн кѧмен пѧндесѧт хилѧѧи ѧкѧ, штѧтѧ нѧ е възмѧжну лѧѧде да си флѧзат. И тогѧ кѧто видѧ гѧздаѧа девѧѧка, ѧдѧри си рѧка от главѧта и си тѧѧѧ рѧче: нека си зѧмѧх лѧѧ штѧтѧ да ѧсках, кога бѧѧх фчѧра тѧкана. И сѧ са вѧрнаха назѧт та си дѧѧдоха и кѧзаха сѧчку на сѧлене, штѧту ѧстанѧлу. Такѧ и сѧленѧте стѧнаха та ѧтѧдуха при пештерѧта и нѧѧдуха дѧпкѧта, ѧт кѧдѧ са влѧѧа,

амà не мòже бодин да флèзе там. Та така и тиè са върнаха назàт, и знаят сегà сичките селене.

И сèтне момàта са огодì за едìн друк от селоту и са ожèни и породì до три сина, штото сегà чюлиак кату тìах нèма на юнасту, штò са вриадни да дигат ду пèтстотин окì и са живи òште, оти тувà скòру стàна, и синовèте са — първие е на 50 годìн, и фтòрие на 45 и тритие на 40 годìн, и занаìат имат — диолгèре са.

Отъ с. Горно Броди (Врондия).

2.

Едно времà¹ имàло на една касаба едìн визир, та бил мло̀го богàт и сàмо еднò дете имàл. И от мàлко времìa го дигнал царìa от нàзикàна касаба та го пуснал на една дру̀га на пò голиаму мiàсто, пак женàта си и дèтето ги оставил на свòята касаба, за да глèдат имòтето. И от нiàколко годìни катò нараснало дèтето, испитало мàика си за да ìде при баштà си, а мàика му ни гу пùштала. И катò надвìло дèтето, испратилà гу и гу приклèла, сàс кiосè чiовiак да ни прика̀зова пò пòтиа. И катò навървìло дèтето, на краì касаба̀та слàхал са еднò кiосè да ìде от лòф, та му рекъл: дòбра срèшта! А дèтето не му отговòрилу. И кiосèто штò да прàви, отишèл пò едìн друк пòт та гò привàрил, и пак му рекъл: дòбра срèшта! А дèтето пак не му отговòрилу. И кiосèто са разидìл та на трèти пòт го привàрил и му рекъл: дòбра срèшта! И дèтето зàжиа̀днiàло за вòда и му отговòрилу тогà: дàл ти Бòг пò добрò, та го запìтало, кадè са нахòжда вòда да пiят. А кiосèто зная̀л кадè ìма, отвèл го на едìн бонàр близо при пòтиа, флиàл кiосèто в² бонàрия, напил са вòда, флèзло и дèтето в² бонàрия, пило и тòи. Тамàм да са вèрне, пак кiосèто зел едìн кàмен нат нèк, зà да гò отрèпия в¹ бонàрия, и дèтето му сà примòлило и зарèкло, òти нèк да остòри сiн на баштà си и да му дадè нèговите дрèхи, пак тòи да зèме нèговите и да гò ìма катò хизмикiàр, и са приклèло да омреà, та акò стàне на пòфтор, тогà да кàжiа на баштà си, òти е тòи сiн, пак кiосèто не. И навървìли та зел кiосèто на дèтето дрèхите и кòниа. И катò стигнали близо при касаба̀та и флиàли да посрèшнат на визирiа дèтето, и катò отишли при визирiа, показàл са кiосèто, чи тòи му е сiн, пак дèтето гò ìма катò хизмикiàр. И на визирiа мислатà му билà дàìма на дèтето, а пак дèтето, катò са пришлè, ни кàзовало.

И от мàлко времìa са зачу̀ло на еднò мiàсто жiва вòда, а една ламiа при водàта, тà лиу кòи хòдиовал за нàзикàна вòда, изiавала гу ламiàта. И кiосèто катò са показàл на визирiа сiн,

¹ Дветè думи сж написани сь кирилица.

² Написано: въ.

глѣдал да сатруе детето. За да го изедѣ ламіата, дал му единъ сътъ и го испратил да донесѣ отъ назикана вода. И като патіувало детето, оморило са, заспало на пѣтіа, и на санѣ му са евѣло едно діадо сас біала брада та го попитало: дѣ шта идешъ сынко? Пакъ детето му казало: пусна ма моѣ господѣр, на визиріа синѣ, за да му донеса ѣто о-тамъ жива вода; та казоватъ, діадо, чи има при водата една ламіа, та лиу коѣ иде да налѣа, изява го. Пакъ діадото му казало: да зѣміашъ, сынко, една гърс пѣпіал, та кога зѣміа да изліава за да та изедѣ, да фърлишъ пѣпіалѣ фафъ очите хи та шта налѣашъ вода. И го попитало детето: коѣ си ти, діадо? Пакъ тоѣ му казалъ: іа самъ, сынко, діадо Гѣспотъ Саваѣѣ. И липсало діадото, та зѣло детето пѣпіал и, като наближило дѣпката, кадѣ билѣ водѣта, загърміала ламіата за да го изедѣ. И тоѣ сас пѣпіалѣ фафъ очите хи фърлил. Пакъ ламіата е болиали очите, та хи са озравили отъ пѣпіалѣ, и му дала та си наліалъ отъ водѣта и са вѣрналъ та отнѣлъ водѣта при кіосѣто. Пакъ тоѣ немѣлъ толъко благодарѣнія за водѣта, но глѣдал да го сатруе.

Отъ малко врѣміа сѣтне са зачѣло на една далѣчна зѣміа три моѣи царци, та не моѣжелъ никоѣ да зѣме о-тіахъ: загобіавали мо(м)четата. И кіосѣто остѣрили лакардіа сас баштѣ си, визиріа, коѣ шта зѣме отъ незикана моѣи, коѣ донѣсіа живѣта вода. Іа кіосѣто ни глѣдал да са ожѣни, но ѣскалъ да го сатруе и го испратил. Та като навѣрвило детето, на едно мѣсто заспало, и му са евѣло нозикана діадо и го попитало: дѣ шта идешъ, сынко? Іа тоѣ му казалъ: ѣто тамъ шта іда, діадо. Пусна ма моѣа господѣр. И діадото му казалъ: да са вѣрнешъ, сынко, да му потѣрашъ петъ кѣніа натовѣрени: единъ сосъ пченица товѣренъ, дрѣкъ сосъ мѣтъ, и единъ сосъ прѣсо, и единъ на тѣбіа, дрѣгиа за невіѣстѣта. И му казало: кога идешъ на краѣ морѣто, да іспѣшъ пченицѣта, медѣ, прѣсѣто по сѣхо, а пакъ кѣнете да посѣчѣшъ и да рѣсфѣ(р)лишъ по сѣхо половинѣта, и по водѣта половинѣта. Та липсало діадото, и са вѣрналъ та потѣралъ, што му порѣчѣлъ діадото, на господѣретъ си, та му далъ кіосѣто петъ кѣніа, натовѣрени сасъ штѣ поѣскалъ. И като стигналъ на краѣ морѣто, істѣрилъ по сѣхо пченицѣта, медѣ, прѣсѣто, пакъ кѣнете сосіакалъ, рѣсфѣрлилъ ги по сѣхо и по водѣта, та са сабрѣли пилѣтата, пчѣлите, мѣрѣките, наіали са и по морѣто рѣбите, та му рекло едно пѣле: ела да та прѣнеса при морѣто!

И го принѣло, та отишѣлъ при моѣите на сарѣе, похлѣпалъ та изліали и трѣте при нѣкъ сасъ еднакѣва прѣмена, еднакѣвъ вѣзракъ, еднакѣво лице. Попитали го: Е, што има? И тоѣ хми казалъ: доідохъ за да зѣма една отъ васъ. И тіа му казали: ѣтре рѣно да доідешъ, шта ти каѣжеме три рѣботи; ако ги свѣршишъ, хѣрно, ако нѣ, шта та загобіеме. Отишѣлъ отринѣта, и му насипали на едно вѣршило по една мѣра отъ фрѣтъ сѣміѣтата и го накарѣли до ѣтре рѣно — ако моѣжешъ да ги отбѣрешъ, хѣрно, и шта та загобіеме; та си отишли. И като са стемнило, рас-

плакал са, што да прави. Та му се евѝло нозикана діадо и му реклò: ни бòї са, сѝнко! Лѝгни си спи, іас шта е свѝршіа тàзи рàбота. Та си лѝгнало дѝтетò, пак діадòто срукал мрàвките та отбрàли сѝміататà, сѝако на башкà. И катò стàнàло прѝс отринтà, дѝтетò отишлò на пòртите, похлòпало. Изліàли пак мòмите, попитали го: е, свѝрши ли? И тої: свѝрших.

И тогà искàрала еднà от тіàх прѝстеніа, фѝрлила го в¹ морèто и му реклà: утре дò тозикана врѝмѝа да гò донесѝш и, котрà го фѝрли, пак на назикàна да го дадѝш! И катò отишѝл при морèто, чудил са штò да² прави. Изліàла еднà рѝба и му реклà: ни бòї са! Утре дò тозикана врѝмѝа іас шта го донеса. Пак рѝбатà билà цàрѝа на дрѝгите и отишлà, срукала ги фрет, нашли прѝстеніа, донѝле го. Сѝтне пак ни знàе на котрà да даде прѝстеніа. Дошлà пчелàта, кàзала му: Тѝа кàк шта стоїат и трите в¹ еднò, іас шта прѝфѝркна на еднà прис главàта, на нàзикана да гò дадѝш. И осторил такà, та зѝл еднà от тіàх и отишел на краї морèто. Дошли двѝ пѝлета, принѝли ги прис морèто и стигнали при визѝрѝа за пра — свàдба, да са ожѝни кѝсѝто. Пак дѝтетò оште по пѝтіа дало на момàта отъ жѝвата вòда.

Хаїде дошло врѝмѝа да идат на бàніатà сос дрѝги мòми, и дѝтетò сос тіàх. И катò застàнàло нà врататà, заспàло, пак кѝсѝто го сòсечи сос нòжіа и са скриї. Когà изліàли момите от бàніатà, дѝтетò сосѝчено. И го поліàла назика мòма от жѝвата вòда, стàнàло. Свѝршила са клетватà, штò са проклѝло дѝтетò на кѝсѝто, òти акò омреà та на пофтòр да стàне, тогà да кàже на баштà си на визѝрѝа, чи тòї му е сѝн, пак кѝсѝто не. И отишел та казал на баштà си, чи му е тòї сѝн, пак кѝсѝто фàтили та сатрѝли, и дѝтетò ожѝнили за момàта.

Отъ Сѝрско.

¹ Написано съ бългaрски букви: въ.

² Думата „да“ е повторена.

Рецензии и книжовни вести.

Д. Н. Анастасијевић, Хипотеза о „Западној Бугарској“ Отд. отпечат. отъ „Гласник Скопског научног друштва“, т. III. 1927. стр. 1-11.

Хипотезата на бѣлградския професоръ г. Анастасиевичъ е опитъ да се опредѣли времето, когато възниква Охридското царство, а сжщо тѣй и обстоятелствата, при които то бива създадено. Изложението си той започва съ изправянето на една фактическа грѣшка, която до скоро минаваше незабелязана. Борисъ и Романъ, синоветѣ на царь Петра, доказва той, сж били изпратени като залождници въ Цариградъ не следъ българовизантийския съюзъ въ 969 г., а въ 963 г., при възобновяването на мирния договоръ отъ 927 г. Впрочемъ на тоя въпросъ бѣ посветена и една по-раншна негова работа (Хронологија изашљања Бориса и Романа у талаштво на византиски двор, Гласник Скоп. науч. друштва II 1926, 135-137). Както изглежда, независимо отъ Ан. до сжщото заключение е стигналъ и В. Златарски, История II. 569 и 583.

Възгледа си относно произхода на Охридското царство г. А. развива по следния начинъ

Следъ смъртта на царь Петра въ 969 г., докато Борисъ и Романъ още се намирали въ Цариградъ, синоветѣ на комита Никола — Давидъ, Моисей, Аронъ и Самуилъ, „се опитали да похитятъ Симеоновия престолъ.“ Тѣ „се отметнали, тѣлкува А. съобщението на Кедрина (ed. Bonn. II 347, 1 сл.), отъ централното правителство на столицата Велики Преславъ, като предизвикали метежъ въ България. Но тѣхнитѣ претендентски намѣрения за сега били осуетени. Императорътъ Никифоръ Фока „навреме пусналъ противъ тѣхъ Петровитѣ синове и имъ помогналъ да защитятъ наследственитѣ си права“. Борисъ заелъ престола на Симеона, но за по-нататъшната сждба на движението, предизвикано отъ Комитопулитѣ, А. незнае да каже нищо. Той се задоволява да отбележи само, че историческитѣ извори не отронвали ни дума относно това, що станало и съ самитѣ тѣхъ.

Второто известие, на което А. по-нататъкъ се спира и на което въ случая отдава особено голѣмо значение, е сжщо отъ Кедрина (II 434, 20 сл.). Следъ смъртта на Цимисхия въ 976 г. българитѣ, казва се тамъ, въстанали и повѣрили властта на Комитопулитѣ. И А. счита, че именно отъ тая дата започва историята на Охридското царство. Теорията на Дринова, който отнася неговото начало къмъ 963 г., сръбскиятъ ученъ отхвърля, както отхвърля и мнението на Иречека, че Самуиловата държава била създадена чрезъ въстанието въ 969 година. Преди 976 г., твърди А., нито комитътъ Никола, нито синоветѣ му „не

сж имали нигде самостояна държава*. „Охридското царство не било създадено чрезъ отцепването на Македония отъ останалата частъ на Петровска България. Две български царства, едно подъ властѣта на законнитѣ Симеонови наследници и друго подъ Комитопулитѣ, никога не сж съществували едно до друго. Както Петъръ, тъй сжщо и синъ му Борисъ II, владѣли надъ единната българска държава, която обхващала и Мизия и Македония. Това единно царство паднало въ 969 год. подъ ударитѣ на руския князь Светослава, а въ 972 г. Цимиски присъединилъ всичкитѣ му земи къмъ Империята. България на синоветѣ на Никола се създаде чакъ следъ смъртъта на Цимиския, при въстанието, за което говори второто отъ споменатитѣ известия на Кедрина. Но тая нова държава не представляла само една „Македонска България“, която веднага се заела да освободи отъ византийско робство и севернитѣ български земи. Македония сама за себе си не представляла една българска държава, а само частъ отъ нея. Царството на четиримата братя още отъ самото си начало, 976 г., се явило като въстановление на съборената империя на Симеона. Въстанието презъ тая година, „благодарение навѣрно на преходния договоръ на разни Борисови комити и боляри, оставени и отъ Цимиския въ тѣхнитѣ области“, „пламнало изеднѣжъ не само въ Македония, но и въ Долна Мизия“. Освенъ едно известие на Дуклянския лѣтописецъ, което авторътъ привежда, за да защити своята хипотеза, той споменува, че тя се подкрепяла още и отъ свидетелството на други извори, като напр. Яхя Антиохийски и нѣмския лѣтописецъ Адемаръ. Тѣхнитѣ известия обаче той не счита за нужно да приведе, а още по-малко да ги подложи на анализъ.

Струва ни се, че въ усърдието си да обори Дриновата теория сръбскиятъ ученъ е отишълъ твърде далечъ. Днесъ никой не сподѣля възгледа на Дринова, че Западното българско царство било основано отъ „кмета Шишманъ“, който още въ 963 г. въстаналъ срещу царъ Петра. За да излезе съ това си мнение, Дриновъ бѣ подведенъ отъ две известия: едното на тъй наречената Пинчиева грамота и другото на Зографския поменникъ. Тѣхната несъстоятелностъ и даже подложностъ отдавна е доказана. Знае се вече, че никакъвъ князь или „кметъ“ Шишманъ не е съществувалъ презъ X в. и че бащата на Самуила никога не е разполагалъ съ върховна властъ на която и да било частъ отъ българскитѣ земи. Теорията на Дриновъ следователно днесъ е напълно излишна да се оборва: Охридското царство не е било създадено отъ бащата на Самуила, нито пъкъ годината 963 е дата на неговото рождение.

Но какъ обосновава А. предположението си, че то било създадено чрезъ въстание въ 976 г.? Главното основание на Анастасиевича въ случая е споменатото второ съобщение на Кедрина: „веднага следъ смъртъта на Цимиския българитѣ, като въстанали, избрали да ги управляватъ (*ἄρχουσιν αὐτοὶ προχειρίζονται*) четиримата братя Давидъ, Моисей, Аронъ и Самуилъ, синове на единъ отъ мощнитѣ български комити.“ Събитията, за които е дума въ тоя пасажъ на византийския лѣтописецъ, несъмнено се отнасятъ къмъ 976 г. — Именно тогава е ум-

рѣлъ Цимисхи. Българитѣ тогава избрали Комитопулитѣ, разсждава А., само за това, защото измежду членовѣтъ на старата династия вече нѣмало въ България кой да вземе царския скиптеръ: Борисъ и Романъ били плѣнници въ Цариградъ; следъ убийството на Бориса пѣкъ, скопениятъ Романъ не билъ за владѣтель и за това българитѣ трѣбвало да издигнатъ друга династия. До 976 г., Самуилъ и братята му били само видни боляри, комитопули („графски синове“), а баща имъ — само кѣмитъ или „графъ“. И тъй като въ старата българска държава графовѣтъ и графскитѣ синове „не били никакви държавни суверени, но само зависими областни князе“, това значело, че преди 976 г. българитѣ нѣмали никаква самостойна държава.

Цѣлото това тъй сглобено заключение съдържа нѣщо твърде пресилено. Преди всичко никой отъ познатитѣ текстове не говори, че Самуилъ и братята му едва въ 976 г. сж били избрани за царе: дори въ въпросния текстъ на Кедрина не е казано повече отъ това, че българитѣ ги избрали да управляватъ. Самъ А. освенъ това признава, че византийскитѣ поети Иоанъ Геометъръ продължава да нарича Самуила „Комитопулъ“ и късно следъ 976 г. Защо въ такъвъ случай, А. не допусне, че и тогава още, „не е сществуваала независима българска държава“? Съ какво прозвище сж титулували чужденцитѣ представителитѣ на българската държавна независимостъ, е обстоятелство, което не може да има въ случая никакво значение: отъ него не би могли да се правятъ изводи нито за ширината на тѣхната властъ, нито пѣкъ за степента на независимостъ, която имали тѣхнитѣ земи.

Увлеченъ въ предположението си, че началото на Охридското царство трѣбва да бжде отнесено къмъ събитията следъ смъртта на Цимисхия, лесно обяснимо е, гдето А. не се отнася съ достатъчно внимание, къмъ първото отъ споменатитѣ съобщения на Кедрина, относно движението въ 969 г. Както видѣхме, той счита, че съ това движение било напълно свършено, следъ като Борисъ II дошълъ отъ Цариградъ въ България: тогава „претендентскитѣ замисли на Комитопулитѣ били осуетени“. Въ действителностъ, Борисъ II не ще да е билъ тъй щастливъ, както сръбскитѣ учень предполага. Кедринъ разказва, че Борисъ и Романъ били изпратени въ България, за да заематъ бащиния си престолъ (*βασιλείας*) и да ограничатъ по-нататъшнитѣ успѣхи на Комитопулитѣ* (*καὶ τοὺς κομιτοπούλους ἀλειόζουσι τῆς πρόσω φορᾶς*). Днесъ никой не се съмнява, че дейността на Николовитѣ синове е имала за поприще западнитѣ български земи. Несъмнено е и това, че тамъ е почнало движението, на чело на което гѣ застанали въ 969 г., при вестъта за Петровата смъртъ. То ще е обхваляло преди всичко именно тия западни български покрайнини и когато въ Цариградъ научили за него, то навѣрно още не ще се е било разпространило въ Източна България. Въ Византия не сж си правили илюзии относно промѣната, която могла да настѣпи: на мѣстото на прогннатата Петровска България се е навдигала една нова сила, която едва ли би се помирила съ осветената отъ нея презъ последнитѣ десетилѣтия политика на угодничество и унижения предъ Империята. Военнитѣ сили на Византия въ даденото време били ангажирани срещу

арабитѣ на изтокъ и за въоръжено настѣпление срещу българитѣ е било невъзможно да се мисли. Оставало е като едничко сръдство да се изпратятъ въ България Петровитѣ синове, Въ Цариградѣ навѣрно сж знаели още и това, че пълното потушаване на движението е невъзможно. Но не е ли било за предпочитане да се спасятъ поне земитѣ въ Източна България, гдето то още не се е било разпрострѣло? Текстътъ на Кедрина подчертава именно тая мисия, която отъ Цариградѣ възлагали на Петровитѣ синове — да спратъ „по-нататъшнитѣ успѣхи“ на Комитопулитѣ. И само тя е била постигната. Борисъ е заелъ престола на Симеона, но да обедини подъ скиптъра си всички земи на царството, той не е успѣлъ. За постигането на тая широка задача му е попрѣчила не само липсата на сили и сръдства, но и друго: едва що той стигналъ въ Преславъ, и Светославъ отново се явилъ съ дружинитѣ си на югъ отъ Дунава. За Петровия наследникъ сега вече въпросътъ не е билъ за ликвидиране на междусобицата: той е трѣбвало да спасява вече короната си и сжществуването на осакатената си държава.

А. счита, че щомъ като отъ 969 г. до 976 г. за Комитопулитѣ не се говори нищо, то значело, че тѣхното „претендентско намѣрение“ е било всецѣло осуетено, че тѣ презъ тоя периодъ сж слѣзли отъ сцената и за това е готовъ да допусне най-различни предположения относно близката имъ сждба: че, следъ като Светославъ билъ прогоненъ отъ Цимисхия, тѣ може би признали византийската власт; че при Светославовото нашествие тѣ може би сж избѣгали въ Византия, или пъкъ най-сетне, че заедно съ Бориса II ще да сж били плѣнени отъ Цимисхия и отвлечени въ Византия.

Всички тия догадки сж съвсемъ неумѣстни и излишни. Преди да се спре надъ тѣхъ сръбскиятъ ученъ би трѣбвало да установи не само това, че Борисъ II е успѣлъ да обедини подъ скиптъра си всички земи на Петровото царство, но да докаже и нѣщо повече — че това последното изцѣло е било завладѣно отъ руситѣ, а по-късно и отъ Цимисхия. Видѣхме, че първата частъ на това предположението не може да бжде доказана. Още по-малко може да бжде доказана останалата. Тукъ даже смисълъта на познатитѣ исторически сведения още по-недвусмислено говори противъ хипотезата на А.

За завоюването на източнитѣ български земи отъ руситѣ разказватъ всички тогавашни извори. Съ явяването си на югъ отъ Дунава Светославъ завладѣлъ Преславецъ, Дръстъръ, Плиска, Великия Преславъ и, навѣрно, цѣлата Източна Мизия. Следъ това на руското нашествие била изложена цѣлата област на югъ отъ Балкана, до Траяновитѣ врата на западъ; известна е кървавата разправа съ гарнизона на превзетия отъ Светослава Пловдивъ. Усилилъ войската си съ български, печенѣжки и маджарски дружини, рускиятъ князь, презъ следната година нахлулъ въ Южна Тракия, гдето на вилнѣжитѣ му билъ туренъ край едва съ сражението при Аркадиополъ (Люле Бургазъ). Срещу всички тия сведения, които изворитѣ даватъ за светославовитѣ походи и войни въ източнитѣ земи на полуострова, за руски походи къмъ западнитѣ и югозападни български земи не говори никое отъ запазенитѣ исторически известия. А. счита, че това мълчание още не

можело да се взема за аргументъ. Ако това наистина е тъй, то отъ гдето вади той заключението, че отъ 969 г. та до смъртта на Цимисхия не е съществувала „никаква независима българска държава“ на западъ? Нали преди всичко отъ това, че за нея не споменувалъ никой отъ старитѣ текстове?

А между това мнението, че нито Светославъ, нито пъкъ Цимисхи следъ него сж успѣли да завладѣятъ западната половина на тогавашна България, далечъ не почива само на „мълчанието“ на изворитѣ. Напротивъ нѣкои отъ тѣхъ говорятъ въ случая достатъчно ясно и единичниятъ изводъ отъ свидетелствата имъ е тоя, който А. съ своята хипотеза иска да отрече. Споредъ руската лѣтопись при първия си походъ срещу България Светославъ взелъ „80 града на Дунава“. Думитѣ, съ които той се обърналъ къмъ майка си преди втория свой походъ, сжщо тъй показватъ, че целъ на неговитѣ завоевания сж били не изобщо земитѣ на българското царство, а само дунавскитѣ му области. Едва що завладѣлъ Североизточна Българи, Цариградъ привлѣкалъ неговитѣ апетити и той се втурналъ къмъ югъ, отгдето билъ изгоненъ само следъ споменатото поражение при Аркадиополъ. Следъ понесенитѣ загуби той се оттеглилъ на северъ отъ Балкана, гдето въ 972 г. бѣ го изненадало нападението на Цимисхия. Западнитѣ български земи сж били оставени следователно на мира отъ руситѣ — въ положението, създадено тамъ следъ смъртта на Петра.

Но то не е било промѣнено и въ 972 г. Ако следъ тримесечната борба при Дръстъръ Цимисхи оставилъ руситѣ да се оттеглятъ отъ тоя градъ, като даже ги снабдилъ и съ припаси за обратния пътъ къмъ отечеството имъ, това показва, че византийцитѣ тогава сами сж били твърде уморени и че следователно всѣко продължение на войната поне презъ сжщата 972 г. не е било по силитѣ имъ. И съвременникътъ на Цимисхия, Левъ Дяконъ, съобщава, че следъ победата си при Дръстъръ императорътъ съ цѣлата си армия потеглилъ къмъ Цариградъ.

Но подчинението на отцепената западна половина на царството не е ли последвало въ времето непосредствено подиръ 972 г.? Нигде и никой текстъ не съдържа никакво указание за това. Ако за А. тоя *argumentum e silentio* не е достатъченъ, трѣбвало би той да го обезсили съ противоположни свидетелства. Той не привежда такива. Когато пъкъ срещу това цѣла редица данни и съображения могатъ да се приведатъ въ полза на предположението, че завоеванията на Цимисхия, нито въ 972 г., нито по-късно, не сж засѣгнали западнитѣ български земи. Известно е напр., че още презъ пролѣътъ 972 г. Цимисхи заминалъ на Изтокъ, гдето въ непрекъснати борби съ арабитѣ протича цѣлото му царуване до 976 г. Не може ли да се допусне, както А. вѣрва, че съ задачата за подчинението на българския западъ сж били натоварени нѣкои цимисхиеви пълководци? — Действията си срещу арабитѣ Цимисхи бѣ развърналъ въ тъй широка мѣрка, че невѣроятно е тъкмо тогава да е намалилъ тамъ ефективитѣ си, за да изпрати частъ отъ тѣхъ за завоевания на западъ. А подчинението на западнитѣ български земи, както доказватъ по-сетне войнитѣ на Ва-

силия II не е било задача, която би могла да се постигне тъй лесно и тъй бързо.

Едничкото свидетелство, съ което А. може да подкрепи тезата си, че следъ 972 г. западнитъ български земи били завоювани отъ Цимисхия, е съобщението на Дуклянския лѣтописецъ, че тогава войводитъ на Цимисхия подчинили Сърбия: византийцитъ, обяснява А., не би могли да завладѣятъ Сърбия, ако вече не сж владѣли Западна България и Македония. Но познато е, че особено за периода на IX—XI в. лѣтописъта на Дуклянския попъ представя цѣлъ низъ отъ легенди и басни. Счита ли А., че тъкмо при тоя случай въ нея сж намѣрили отражение истински събития?

За да обоснове по-пълно хипотезата си, А. прави прегледъ на доводитъ, възъ основа на които до сега се приемаше, че началото на Охридското царство се отнася къмъ събитията презъ 969—972 г., и се опитва да ги обезсили. Така напр. свидетелството на нѣкои нѣмски лѣтописци, че презъ пролѣтътъ 973 г. български посланници идвали въ Кведлинбургъ при Отона I, споредъ А., още не значело, че тѣ били изпратени тукъ изъ западнитъ български земи: тѣ могли да бждатъ „бѣжанци отъ съборената държава на Бориса“, или пъкъ представители на български княжества отвждъ Дунава, или най-сетне могли да бждатъ изпратени отъ Бориса още „по времето преди светославовитъ нападения“. Струва ми се, че всички тия предположения сж твърде натегнати. „Бѣгълци“ дошли въ Кведлинбургъ българи не сж могли да бждатъ, защото сж наречени не *fugitivi* или *fugientes*, а *legati*, които при това сж се явили съ царски подаръци (*regiis muneribus*); пратеници на Бориса тѣ сжщо тъй не сж могли да бждатъ, защото ако Преславското царство е паднало въ 969 г. тѣхното появяване въ Кведлинбургъ чакъ въ 973 г. не би могло съ нищо да бжде обяснено. Най-сетне за български княжества отвждъ Дунава презъ втората половина на X в. нѣмаме никакви известия; какво е станало съ тамошнитъ български владѣния ние не знаемъ. Последнитъ известия за тѣхъ сж отъ началото на X в. — времето на унгарското нашествие. И интересното е, че А. си спомня за тия нѣкогашни български княжества, — за които въ дадената епоха липсватъ всѣкакви съобщения, — само за да отрече сжществуването на македонската българска държава, макаръ за нея — и то тъкмо въ 70 тѣ години на X в.!, — въ единъ или другъ смисълъ да имаме редъ указания на исторически извори, които сж съвсемъ независими помежду си.

Още по-несполучливъ е опитътъ на А. да покаже несъстоятелността на друго едно известие, което прѣчи на хипотезата му. Въ втория хрисовулъ, даденъ отъ императора Василий Българоубиецъ на Охридския архиепископъ, се казва, че следъ Петра столицата на българскитъ свещеноначалници се мѣстила отъ Дръстъръ въ София, Воденъ, Мъгленъ и най-сетне въ Охида. Това не значело, възражава А., че резиденцията на патриарситъ се пренесла къмъ западъ именно по времето на Цимисхия, не значело, следователно, че Западътъ тогава билъ свободенъ. Въпросното известие, споредъ А., имало предъ видъ единъ по-късенъ периодъ — тоя на борбитъ между Василия II

Самуила. На срѣбския ученъ, както изглежда, е останалъ неизвестенъ тѣй наречения Дюканжовъ списъкъ на охридскитѣ архиепископи. Въ него се казва, че последниятъ дрѣстърски патриархъ билъ сваленъ отъ Цимисхия, — безъ съмнение въ 972 г., когато била подчинена и цѣлата Източна Бѣлгария. Ако, споредъ хипотезата на А., презъ сж. щата 972 г. паднала подъ византийска власть и Западна Бѣлгария и ако, все споредъ неговото твърдение, въ 976 г. тя едновременно съ Източна стърсила византийското иго, то защо следъ Петра патриаршията не била възстановена пакъ въ Дрѣстъръ, но се явява въ София, а следъ това — още по на западъ?

Иречекъ бѣ обърналъ внимание на единъ пасажъ отъ историческото съчинение на Михаила Аталиатъ, гдето се говори, че прѣвъ Василий II покорилъ Бѣлгария, която „отдавна (*ἐπὶ πολὺ*) не била подчинявана отъ никой византийски императоръ“. Тия думи показватъ, че завоеванията на Цимисхия не сж засѣгнали цѣла Бѣлгария, а само една нейна частъ — североизточната, както видѣхме. А. счита, че може да намали значението на горното известие, като замѣни въ него превода на израза *ἐπὶ πολὺ*; споредъ това въпросниятъ пасажъ значелъ, че Бѣлгария „дълго време не била подчинявана отъ никой византийски императоръ“. Съ това обаче известието на византийския авторъ не се измѣня по смисълъ. И за да отстрани неудобството, което създава за хипотезата му, А. го интерпретира по единъ твърде особенъ начинъ: това известие се отнасяло до бѣлгарската държава „въобще“, а не до Бѣлгария на Симеоновитѣ потомци или на Николовитѣ синове. Опровергава ли обаче това обяснение горния изводъ? Известно е, че най-упорита съпротива на Василия II бѣха указали западнитѣ бѣлгарски земи. И ако предимно тѣ би трѣбвало да се разбиратъ подъ понятието „бѣлгарска държава въобще“, която Василий прѣвъ измежду византийскитѣ императори подчинилъ, не значи ли това, че именно тия западни земи сж били които били, завладѣни едва отъ Василия или, съ други думи, че тѣ не сж били засѣгнати отъ завоеванията на Цимисхия? Каква необикновена ревностъ полага А., за да обезцени приведеното известие на Аталиата, се вижда отъ следния му сетенъ аргументъ срещу него: ако, разсждава А., Аталиатъ наистина говорѣлъ „за Василия II като за прѣвъ византийски императоръ, който покорилъ Бѣлгария“, то навѣрно било за това „защото Цимисхий (преди него I М.) не превзелъ Бѣлгария отъ бѣлгаритѣ, а отъ руситѣ и защото билъ не бѣлгароубиецъ, а русоубиецъ“!

У Кедрина II 382,5 сл., се разказва, че антиохийскитъ патриархъ издействувалъ отъ императора, щото намиращитѣ се въ диоцеза му манихеи да бждатъ „настанени въ нѣкоя пустинна гранична земя на западъ“ (*πρὸς τὴν ἐσπέρην ἀποκίβαι καὶ εἰς τινὰ ἐρητικήν ἐγκατακίβαι πατριάρχου*). Цимисхий поселилъ частъ отъ тия манихеи въ плодивската областъ. Иречекъ бѣ извадилъ заключението, че тия поселници били настанени тукъ, за да пазятъ византийска Тракия отъ бѣлгаритѣ въ Долна Мизия и Софийско: по времето на Цимисхия значи византийското господство не е било затвърдено даже и въ Долна Мизия. А. възразява, че въпроснитѣ колонисти били доведени не съ военни цели, но

само за да се обезсилѣло манихейството на Изтокъ. Възражението му и въ този случай е едностранчиво. Изселването на сектантитѣ отъ Северна Сирия несъмнено е изхождало отъ черковно-политически съображения, но сжщо тъй несъмнено е, че тѣхното настаняване въ Пловдивско е било сторено съ огледъ на съображения чисто военни. Именно отъ такива бѣ се ръководилъ Константинъ Копронимъ, който два вѣка по-рано бѣ заселилъ сирийци и арменци въ сжщата Пловдивска областъ, а следъ него и Теофилъ, когато презъ IX в. бѣ настанилъ Вардариотитѣ изъ Солунско. Обстоятелството, че Пловдивско при Цимисхия е било една гранична земя, ако не свидетелствува, както Иречекъ бѣ допусналъ, че Долна Мизия още не е била напълно подчинена, доказва, най-малко, че съседната на западъ Софийска областъ при Цимисхия още не се е намирала въ предѣлитѣ на Империята.

Предположението си, че въ 976 г. срещу византийската властъ избухнало въстание едновременно и въ Македония и въ Дунавска България, А. подкрепя едничко съ следнитѣ две съображения: първо — че следъ бѣгството си отъ Цариградъ въ 976 г. Борисъ и Романъ се запжтили не къмъ Македония, при Самуила и братята му, но къмъ северъ, гдето Романъ следъ смъртта на Бориса стигналъ въ Видинъ; второ — че „малко следъ това“ Самуилъ убилъ брата си Арона сжщо тъй „не въ Македония, а при долно-мизийската рѣчица Разметаница“. Преди всичко това последно твърдение на А. е напълно погрѣшно: Аронъ е билъ убитъ не „малко“ следъ събитията презъ 976 г., а поне едно десетилѣтие по-късно. И, следъ това, Разметаница не е „долно-мизийска“ рѣка, както А. вѣрва, а се намира въ днешната Югозападна България, между Дупница и Кюстендилъ. Това е известно още отъ времето на Иречековитѣ Cesty (бѣлг. прев. стр. 613).

Обстоятелствата около бѣгството на Романа сжщо тъй доказватъ тъкмо обратното на това, което Анастасиевичъ иска. Ако въстанието въ 976 г. е обхванало едновременно и Македония и цѣлата Дунавска България, както той твърди, то Романъ едва ли би се спрѣлъ чакъ въ Видинъ, крайниятъ северозападенъ жгълъ на областта между Дунава и Балкана. На ли отъ Цариградъ презъ Одринска Тракия той много по-лесно и по-бързо би могълъ да достигне напр. Преславъ, Дръстъръ или който и да било другъ градъ въ Северна България?

Досегашниятъ възгледъ, че Западна България се е отдѣлила отъ Източна още въ 969 г. и че отъ тоя именно моментъ датува началото на Самуиловата държава, остава прочее непоколебанъ отъ доводитѣ на Анастасиевича. Завоеванието на Цимисхия въ 972 г. се е ограничило само въ земитѣ, които презъ 969 г. били завладѣни отъ руситѣ. То не обхванало дори и цѣлата областъ между Дунава и Балкана. Видинъ, гдето въ 976 г. избѣгалъ Романъ, навѣрно ще се е намиралъ въ предѣлитѣ на независимата българска държава, както е оставалъ въ тия предѣли и София, гдето, следъ като Дръстъръ билъ превзетъ отъ византийцитѣ, се установилъ българскиятъ патриархъ. Обстоятелството, че за тая Западна българска държава презъ периода до 976 г. у византийскитѣ автори Лъвъ Дяконъ и Кедринъ не се споменува нищо, още не значи, че тя не е сществувала. На ли самъ Анастасиевичъ

отрича всъщност значение на *argumenta e silentio*? Въстанието въ 976 г., за което разказва Кедринъ, не е могло следователно да има задачата да освобождава земи, които вече сж били свободни: неговата цѣль е било освобождението на североизточнитѣ български покрайнини, които въ 972 г. Цимисхи бѣ завладѣлъ. Смъртта на последния въ 976 г. създавала изгледитѣ за благоприятен изходъ на движението. Предизвикано отъ Комитопулитѣ, които владѣли свободнитѣ български земи, то се е разпространявало отъ западъ къмъ изтокъ и може би доста време е трѣбвало да мине, до като покрайнинитѣ къмъ Преславъ и Дръстъръ бждатъ включени въ предѣлитѣ на свободната държава. Това обстоятелство обяснява, защо Романъ, чието бѣгство се отнася къмъ самото начало на обединителното движение, се е запхтилъ не къмъ Преславъ, а къмъ Видинъ.

Работата на г. Анастасиевича прави впечатление и по своята външностъ. Земята между Дунава и Балкана той нарича „истинска България“ (права Бугарска). Колчемъ пѣкъ спомене за Самуиловата държава и населението ѝ, названията българи, български, България у него винаги се явяватъ украсени съ кавички. Ясно е, какъвъ смисълъ се влага въ тия писмени знаци, съ които е изпѣстрено изложението му: въпроснитѣ названия за него сж условни. Инакъ, иска да каже той, въпросъ е, да ли досежно македонскитѣ земи терминитѣ България, българи сж изразявали една национална сжщностъ. Г. Анастасиевичъ се ползува съ името на сериозенъ ученъ. Защо е било нужно да се излага тъй въ една работа, която би могла да мине за обективна? Или той се е почувствувалъ длъженъ да угоди на известни срѣди, за които историческата истина не е имала никога никакво значение?

П. Мутафчиевъ.

А. Селищев, Заметки по етнографии и диалектологии Македонии. Помянник манастиря Трескавца. (Из Сборника в честь А. И. Соболевскаго. Ленинград 1928, стр. 314—317).

Руски пжтувачи по Балканския полуостровъ презъ изтеклото столѣтие съ главна цѣль Св. Гора сж минавали не рѣдко и презъ Македония и сж отнисали съ себе си, главно като споменъ отъ манастиритѣ, които посещавали, и отъ калугеритѣ, на които сж били гости, ценни паметници отъ миналото на страната. Тия паметници следъ време попадали въ общественитѣ книгохранилища и съставлятъ днесъ добре запазени извори за изучаването на Македония въ много отношения. Така въ сбирката на историка Хилфердингъ въ Ленинградската публична библиотека се е намѣрилъ единъ 138 листа голѣмъ поменикъ на манастира Трескавецъ при Прилепъ, писанъ презъ втората половина на XVIII в., между 1770 и 1790. Поради самия характеръ на манастирскитѣ поменици, въ които се отбелязватъ имената и мѣстопроизходътъ на дарителитѣ, тѣхната народностъ, а сжщо и даренитѣ предмети, голѣмо е значението имъ за изучаване езика, главно имената на мѣста и на лица, сетне етнографията и стопанското състояние на околната на манастира областъ.

Такова е значението и на Трескавския поменик, както е изтъкнато и въ бележките на проф. Селищевъ изъ доклада, направенъ отъ него презъ 1923 г. въ едно заседание на Славянската комисия на Археологическото общество подъ председателството на чествувания сега проф. А. И. Соболевски. Той именно намира, че поменикътъ представя данни по редица въпроси — 1. географската номенклатура на Македония, 2. икономическия животъ на манастира, 3. отношенията на населението къмъ него, 4. етнографията на Македония, и 5. нейната диалектология, — върху всѣки отъ които казва по нѣколко думи.

На първо мѣсто С. изтъква, че дарителитѣ на манастира, естествено, сж били отъ мѣста най-близки до манастира — отъ Прилепскитѣ и Мориховскитѣ села, покрай които се явяватъ и „поклонници“ отъ други по-отдалечени македонски краища: отъ Тиквешъ, Битолско, Крушево, Дебърско, Ресенско, та дори и отъ „Инево“ (Янина) и Елбасанъ, както и отъ северна Македония: отъ Велесъ, Скопье и Кратовско. Имената на повечето села сж досущъ сжщитѣ, каквито и днесъ, и въ рѣдки случаи се явяватъ различия главно въ звуково отношение: *Мажоичица* — сега у Кънчова *Мажуйчица*, *Барбарис* — *Барбарас*, *Гостиражда* — *Гостиражни*, *Заплѣжани* — *Заполжени*, *Топльчани* — *Тополчани*, *Лозиѣни* — *Лознани*, *Строѡфѣа*, *Строфѣа*, *Строхофѣа* — *Стровия*. Но има сжщо имена на села, които днесъ не сж известни: *Масковинѣцѣа*, *Корѣпъ*, *Метѣлница*, *Црънѣшъ*, *Лѣгѣново*, *Гращани*, *Закръчѣани*. На последнитѣ две С. съпоставя *Граждане* въ Дебърско и *Загрѣчани*, *Стружко*, а на *Лѣгѣново* — *Левуново*, *Мелнишко*. По-правдоподобно е обаче, *Лѣгѣново* да е сжщото село *Леуново* въ Горни Пологъ, *Гостиварско*, вж. Кънчовъ 213, поменато и въ изнесената на свѣтъ отъ проф. Милетичъ кондика на дебърския манастиръ Св. Иванъ Бигоръ — *Леѣново*, вж. СпБАН. XVI, 33).

Подиръ това, въ бележките на С. се изброяватъ различнитѣ предмети, които, покрай пари, сж били дарявани на манастира: земя, лозя, зърнени храни, вино, кошери, восъкъ, добитъкъ (воллове, коне — „ждребецъ“, — овци, свине, телци, кози — „мре женено, мре неженено“), сждове (бакърени, сребърни), домакински принадлежности (вжжета — „ортоми“, — керемиди), платна и дори пафти („пахти“). Тия предмети сж се давали за здраве и за душата на дарителя и на неговитѣ близки, а често и за благополучие въ стопанството, напр. за добитѣка, пчелитѣ и под., както и за четиридесетъ молитви („сарандаръ“) на покойници, на пчелитѣ и т. н. Понѣкога такива предмети сж се набирали въ толкова голѣмо количество, че е ставало нужда да бждатъ разпродавани.

Важно е, че освенъ мѣстопроизходътъ (града или селото) на дарителя, а понѣкога и занятието му, отбелязва се и народността му, когато той не е отъ мѣстното население. Инакъ народността не е показана, защото, по думитѣ на С., тя е била известна („она била известна“). „Записвацитѣ намирали за потрѣбно да отбележатъ народността на дарителя само тогава, когато той е принадлежалъ къмъ друга етнична група“ (с. 316). Така, споредъ С., срѣщаме да се споменуватъ гърци (гости грѣци), власи (власи Димица и Ничо — отъ Прилепъ; власи дѣлгери; власи терзѣи и чешмечѣи; гости власи мбанѣи), а понѣкога и сѣрби (Стопанъ сѣрбинъ;

Дано сербинъ). Очевидно е, че народността сърбинъ е била чужда на местното население, което проф. Селищевъ, по необяснима предпазливост, въ тоя случай избѣгва да нарече българско.

Въ това отношение не по-малко важно е да се знае, че по онова време — втората половина на XVIII в., — презъ което и поменъ нѣма за влияние отъ страна на българска черква и български училища въ Македония, презимената (patronimica) окончаватъ все на *-овъ* и *-евъ*: Стоянъ Николовъ, Миле Митевъ, Ив Соколовъ, Стоянъ Марковъ, Иосифъ Касаговъ и пр. Проф. Селищевъ бележи, че се срѣща и *-иѣ*, но много рѣдко (очень редко). Двата примѣра, които изнася — Анѣле Поповиѣ и (отъ братъ [Прилепъ]) Моисо Стоичевъ Милчиноиѣ — сж въ сжщност не презимена, но вече семейни имена или прѣкори, и тѣхниятъ произходъ явно се дължи на модно срѣбско влияние, по подобие на сетнешнитѣ семейни имена въ България като Начовичъ, Минчовичъ, Петровичъ и под.

Проф. Селищевъ казва нѣколко думи и за езика на поменика, въ който се отражава прилепскиятъ говоръ. При това той отбелязва, че покрай случаи съ изпадане на съгласната *х* (селъ Ѡрешвецъ, Миаиле, зеа и др.), между които той е вредилъ и единъ примѣръ съ замѣната ѣ съ *в* (вреви), срѣщатъ се и случаи съ спазено *х*: Ѡрѣховецъ, Ѡрѣховъ долъ, ханѣа, сахани, Михо, селъ Рѣхци, Ив Рѣхчевъ, нехтена, харижан и арижанъ и др. Поради спазването на *х* въ тия последнитѣ примѣри едва ли трѣбва да се заключава, че по онова време *х* въ началото и въ срѣдата на думитѣ още не е било изчезнало или замѣнено съ *в* (ѣ), както е днесъ въ прилепския говоръ, и първитѣ примѣри да се тълкуватъ като начало на процеса. По-вѣроятно е тия случаи да сж писани подъ влияние на книжовния езикъ, вследствие на старанията на записвачитѣ да пишатъ книжовно, както се вижда и отъ употребата на *л*, *ѣ* и *ь* и т. н. Така и формата лажици, мн. ч. отъ лъжица (сега прилепски лăици), очевидно отразява отъ една страна прилепския говоръ чрезъ замѣната на *ѣ* съ *а* въ тая дума, а отъ друга — етимологичната употреба на *ж*, безъ да може съ положителност да се каже, дали *-ж-* тогава въ тая дума не ще е било вече изговаряно. Такъвъ е случаятъ и съ *г* въ Лѣгѣново — днесъ Леуново, — съ изпаднало *г*, като въ коа (кога) и под. Проф. С. обаче съ право допуска, че поменатитѣ по-горе имена на села Заплѣжани и Топлѣчани могатъ да се взематъ за свидетелство, че по онова време — втората половина на XVIII в. — въ случаи отъ тоя родъ още не се било развило *-ол-*, както е днесъ въ тоя говоръ, до като иначе вмѣсто *ѣ* изобщо се срѣща *о*, срв. примѣри като: восок, до подрѣжии, овца *сосъ* игне, а сжщо и чл. ф. казанотъ, чивликотъ и пр. Трѣбва да се предположи, че въ прилепския говоръ, по време на изяснението на *ѣ* въ *о*, съчетанията на *ѣ* (*ь*) съ плавна още сж се изговаряли, като сонантна плавна. Любопитно е при това, че следъ отдѣлянето на еровия вокалъ тоя преходъ е засегналъ само случаитѣ съ плавна *л*, до като при *р* и до днесъ въ сжщия говоръ преходътъ въ *о* не е станалъ.

Проф. Селищевъ не поменува ни дума по значението на тоя поменикъ за изучаването личнитѣ имена въ срѣдна Македония. Отъ мал-

кото имена, които се срѣщатъ въ нѣколкото приведени отъ него записи, може да се сѣди, че, покрай обикновени български народни и черковни имена, има сѣщо нѣкои по-рѣдки или пѣкъ по форма специфични за мѣстото, отъ гдето произхождатъ лицата, които ги носятъ. Така, покрай имена Стоян, Марко, Йосиф но и : Йосифъ еромонахъ), Г'орг'иа (Γοργ'ια). Димо, Стойко, Никола, Миле, Мите, Анг'ел (Анѣле Поповић), Стоиче, Димица и Ничо (власи), Дано (сърбинъ), Миаиле и Михаило и пр., срѣщатъ се и такива като: Тръпче, Траян, (манши ереи Траѣнь, сръб. Iwn Тромчѣнецъ), Сокол (Ив Соколовъ), Моисо (Моисо Стоичевъ Милчиновић) и Рухче (Ив Рѣхчевъ).

Не се съмняваме, че проф. Селищевъ, който има толкова при сърдце изучването на българския езикъ въ Македония и въз основа на Данаиловия Четириезичникъ даде цѣлостно изложение на македонските говори, ще намѣри възможностъ да оползотвори и тоя паметникъ, близъкъ по време съ първия, съ подобна цель, като въ сѣщото време изнесе и всички ония данни, които се съдържатъ въ него за изучването на Македония и въ всѣко друго отношение.

Ст. Романски.

O. Randi, La Jugoslavia (Publicazioni dell' „Istituto per l'Europa Orientale“ — Roma. Seconda serie. Politica — storia — economia. I.). Roma 1925. 8° VIII, 532, con 4 carte.

Римскиятъ „Институтъ за източна Европа“, основанъ подиръ войната (1921) съ цель да развива и разширява съ чисто научни методи изучванията върху източна Европа, е издалъ като първи томъ на своята втора редица издания, посветени на „политика, история, икономия“ (редица 1^a обема студии върху „литература, изкуство, философия“, 3^a — „библиография“, 4^a — „основни закони“ сир. конституции, и 5^a — „граматики и речници“) една голѣма книга отъ Оскаръ Ранди върху Югославия. Самъ авторътъ характеризова своята работа като осведомителна и обобщителна, изобщо като една критична компилация, предназначена специално за парламентарни дейци, за журналисти и търговци. Цельта му е да изложи редица факти, които да дадатъ приблизителенъ образъ на новата държава на сърбитъ, хърватитъ и словенцитъ, или на т. н. Югославия, презъ първитъ три години отъ нейното сществуване (отъ пропадането на Австрия презъ октомврий 1918 до есенъта 1921).

Съ огледъ къмъ това, следъ единъ кратъкъ прегледъ върху географията и историята на страната (стр. 3-26), колкото да обоснове понататъшнитъ си сѣждения, авторътъ излага вече по-подробно политическото създаване и оформяване — „политическото детство“ (l'infanzia politica) — на новата държава (с. 28-98), подиръ което следватъ специални глави върху икономическото значение (богатство на земята, минно дѣло, търговия, с. 101-243), финанситъ (с. 247-313), администрацията (с. 316-493), едно „синтетично“ изложение на противоречията (antitesi) между хървати и сърби, на югославянската еволюция и на враждебността къмъ Италия. Въ приложение сѣ дадени въ италиански преводи пактътъ отъ Корфу (20 юлий 1917) и югославянската консти-

туция, а също и четири малки карти: една — политическа, друга — етнографска, трета — геоложка, и четвърта — въпроизповѣдна.

Отъ тия карти за насъ е важна втората — етнографската, която възпроизвеждаме тукъ стереотипно. Освенъ инородното, неславянско население — италиянци по Далматинското крайбрѣжие, маджари въ Войводина, нѣмци въ Войводина и Словенско, ромъни въ Тимошко и Банатъ, аромъни, албанци и турци въ Македония, — отбелязано е въ тая карта на Югославия и разпространението на българския елементъ не само въ Македония, отъ българската и гръцка граница до Охридъ и Дебъръ и надъ Скопье, но и въ източна Сърбия — Вранско и Пиротско. Трѣбваше още и словенцитѣ въ севернитѣ предѣли на новото кралство да бждатъ отбелязани съ специално начертание, като отдѣлна славянска народностъ, за да бждѣше тая етнографска карта още по-съобразна съ действителността. Етнографскиятъ образъ на Македония специално, както е даденъ, е сравнително вѣренъ. Само въ североизточниятъ кѣтъ на Македония, приблизително между Скопье и Дебъръ, сиречъ въ Полога — около Тетово, Гостиваръ и Кичево, — гдето албанския елементъ действително е проникналъ доста навжтре по Вардаръ, погрѣшно е начертано, че албанци тукъ се мѣсятъ съ сърби, до като обратното е вѣрно, и то отчасти дори и за областта задъ Шаръ: въ областта Гора, северно отъ Шаръ, както е известно, съществува българско население, еднородно съ населението отъ самата Македония.

На различни мѣста въ книгата на Ганди се намиратъ бележки, отъ които се узнаватъ причинитѣ за отдѣлянето на македонскитѣ българи отъ сърбохърватитѣ и словенцитѣ въ народностно отношение. Така още въ самото начало, гдето говори за славянското заселение на Балканския полуостровъ, той прави разлика между племето словенци, което презъ втората половина на VI вѣкъ, по следитѣ на лангобардитѣ (568), нахлуло презъ срѣдния Дунавъ и възъ рѣкитѣ Драва и Сава проникнало въ източнитѣ Алпи; между „другитѣ две племена“, сърби и хървати, които презъ първата половина на VII в. (по теорията на Константина Багрянородни!) слѣзли отъ трансилванскитѣ Карпати и презъ Дунава, възъ Сава и притоцитѣ ѝ, достигнали Адриатическия брѣгъ; и между „последното, четвърто славянско племе, различно отъ сърбитѣ, както и отъ руситѣ, наричано споредъ гръцкитѣ писатели „словени“, което, като следвало димния пѣтъ на оставенитѣ отъ гърцитѣ и хунитѣ развалини, проникнало презъ долния Дунавъ чакъ въ Македония и Гърция.“ Това четвърто племе е било покорено отъ неславянскитѣ българи (679), които му дали своето име, но възприели неговия езикъ (вж. стр. 3 и 4).

Въ това отношение е любопитна преценката, която прави той на обнародванитѣ отъ сръбска страна подиръ войната статистики върху населението на Югославия, именно на „повече или по-малко фантастичнитѣ“ цифри въ компилативнитѣ работи на сръбскитѣ „пропагандисти“ (стр. 36 и сл.). Така Йозо Лакатошъ, единъ отъ първитѣ въ надпреварването за първенство въ това отношение, изнесълъ въ 1919 г. една статистика, споредъ която Югославия имала 276,509,7 кв. км. съ 14,796,459 д. ж., до като споредъ официалното преброяване — въ бившитѣ австрийски

владения отъ 31 декемврий 1920 срещу 1 януарий 1921, въ Сърбия отъ 31 януарий 1921 и въ Македония (за първи път въ новата история) отъ 30 юний 1921 — всичкото население на Югославия възлиза на 12,162,900 души. Самата тая последна статистика е направена, споредъ него, съ голѣма лекостъ. Срещу това той намира, че статистическитѣ данни за населението и разпредѣлението му по области и по народностъ въ 1920 г., обнародвани отъ д-ръ Жозе Русъ, сж съставени съ голѣма добросъвестностъ и сж близки до действителността. Споредъ изчисленията на последния, при повърхностъ 250,254 кв. км. Югославия има население 12,792,918 д., включително съ Уилсоновата линия на Юлийска Венеция и Каринтската зона, безъ които Югославия остава 248,397 кв. км. съ 12,613,924 д. жители. Споредъ тая статистика Македония съ Стара Сърбия (Новопазарския санджакъ) обхваща 44,633 кв. км. съ 1,664,807 д. ж. (гжстота 37 д. на кв. км.), а новоприсъединенитѣ отъ България покрайнини (Царибродско, Босилеградско, Струмишко) — 2,463 кв. км. съ 90,700 д. ж. (гжстота 37 д. на кв. км.).

Общото население 12,163,900 д. се раздѣля по народностъ приблизително така, че славянското население излиза 10,263,900 д. ж., покрай една шеста неславянско население (нѣмци 560,000, маджари 450,000 албанци и турци 550,000, ромъни 200,000, цинцари 20,000 и пр.), до като отъ славянското население кржгло 5,000,000 сж сърби, 3,200,000 хървати, 1,200,000 словенци, 100,000 буневци и шокци (въ Бачка) — и 700,000 българи (стр. 41). Като се прибавятъ къмъ общата цифра на славянското население и 1,365,000 „югославяни“ извънъ кралството, между които 300,000 „сърби“ — или собствено „българи“ — въ Гърция (южна Македония) и 350,050 емигранти въ Америка, ще се получи общъ брой на всички „югославяни“ въ отечеството имъ и вънъ 11,465,000 д. Отъ това население, споредъ автора, трѣбва да се извадятъ кржгло около единъ милионъ българи, които съставятъ славянското население въ Македония (700,000 въ Югославия и 300,000 въ Гърция), за да се получи общиятъ брой на сърби, хървати и словенци заедно (стр. 43).

На стр. 43 и сл. Ганди отбелязва, какъ на Парижката конференция, вследствие на развития съ яденето апетитъ, сърбитѣ отстѣпили отъ националния принципъ за присъединяване земи къмъ държавата си, като пожелали по чисто стратегически съображения да си присъединятъ Царибродъ, който господствува надъ София, Босилеградъ — надъ Кюстендилъ, и Струмица, край границата съ Гърция, все земи безспорно български (*tre avvallamenti certamente bulgari*) по география, по история и по етнография. Така станало присъединението на Царибродско съ 38 села и около 20,000 д. ж. и Струмишко съ около 25,000 д. ж., па и на останалитѣ български земн отъ пограничната областъ.

Книгата на Ганди може да бжде полезна на всички, които желаятъ да се запознаятъ съ състоянието на Югославия непосредствено подиръ войната.

Ст. Р.

D-r Ivan Slivensky, La Bulgarie depuis le traité de Berlin et la paix dans les Balkans. Préface de Georges Reynald, sénateur etc. Paris 1927 8°, 222.

Трѣбва да престанемъ да отдаваме сѣдбоноснитѣ за България събития следъ войнитѣ отъ 1885 год. насамъ главно на извършени политически грѣшки отъ страна на наши отговорни ръководещи личности или дори на отдѣлни наши политически партии, а трѣбва основно да ги проучимъ въ връзка съ по-дълбокитѣ исторически причини, които съ невидима сила тласкаха най-новата ни история по фаталния пѣтъ на кървави катастрофи. А затова е необходимо още отъ сега сериозно да почнемъ документално да изучаваме историята си отъ последното полустолѣтие, сир. откакъ България заживѣ новъ държавенъ животъ следъ многовѣковното иго. Известно е, че нашата интелигенция се обвинява, че лесно и скоро забравя миналото — че има кжса историческа паметъ, и това е въ голѣма степенъ истина: най-слабата черта на българския менталитетъ е лекото отнасяне къмъ историческитѣ прецеденти, отъ което пѣкъ често следва безпринципностъ въ важнитѣ ни политически решения. И нашата народна историография е отъ старо време най-бедна откъмъ писмени документи. Но сега тая слаба страна постепенно се поправя — интересътъ къмъ историята се засилва и ще порастне още по-вече, ако особено и въ училищнитѣ програми ѝ се даде по-голѣмо мѣсто.

Съ огледъ къмъ казаното обяснимо е не малкото ми задоволство съ което посрѣщамъ книгата на г. Сливенски, която се указва полезенъ приносъ къмъ най-новата на историография. Французкиятъ езикъ на книгата ще я направи по-достъпна за чуждия свѣтъ. Съчинението на г. Сливенски, ако и отъ частъ да има компилативенъ характеръ, има и своя оригинална стойностъ поради обективното освѣтление на фактитѣ. Въ първата му частъ се изнася постепенниятъ развой на усилията на възродения български народъ да постигне националното си обединение — до Ньойския миренъ договоръ, а въ втората се изтъкватъ политическитѣ стремежи, възникнали непосредствено следъ тоя договоръ. Въ тѣзи рамки авторътъ се е помжчилъ да схване причинната последовностъ на събитията отъ основаването на екзархията насамъ. Първомъ се спира върху сѣдбоноснитѣ преговори въ Цариградската конференция и мирнитѣ договори — Санстефанския и Берлинския. Голѣмото историческо значение на последния се изтъква съ огледъ къмъ послѣствията му, като се доказва, че той е първоизточникъ на всичкитѣ по-нататъшни важни събития въ най-новата ни история. Реакцията, предизвикана отъ тоя несправедливъ, жестокъ договоръ, довежда до съединението на северна съ южна България въ 1885 год., зараждането на широкото македонско революционно движение и последвалото Илинденско въстание въ 1903 год., на което се дължи и опитътъ за реформи въ Македония — Мюрцшегскитѣ реформи; образуването на Балканския съюзъ и войнитѣ въ 1912 и 1913 г.; пропадането на тоя съюзъ, измѣната на съюзницитѣ спрямо България, Букурещския миръ въ 1913 г. и намѣсата на България въ голѣмата война. Дадено е съдържанието

на досежните трактати, на фермана отъ 1870 г., на частъ отъ кореспонденцията на французкия посланикъ въ Цариградъ Burgoing до Duc Desazes досежно южнобългарското въстание презъ пролѣтѣта на 1876 г.; на размѣнени ноти между великитѣ сили въ свръзка съ Цариградската конференция; на Берлинския договоръ, на сръбско-българския съюзеиъ договоръ, на Букурешкия договоръ отъ 1913 г. и пр. Авторътъ е използвалъ печатани дипломатически документи, както и досежната литература, чужда и наша, която посочва въ края. Важенъ пропускъ въ последната е, че на автора е останалъ неизвестенъ капиталиниятъ трудъ на К. Соларовъ, основанъ главно върху първоизточници изъ архивата на българското министерство на външнитѣ работи, *La Bulgarie et la Question Macédonienne. Les causes des guerres balkaniques* (Sofia 1919. 8° 258 съ 5 карти) и публикуванъ после и на български.

И Ньонийскиятъ договоръ, съ който се санкционира дѣлото на Берлинския договоръ и на Букурешкия, става сжщо изворъ на редъ важни събития, тенденцията на които касателно България е сжщата — да се разреши изй-главната национална проблема, именно да се спаси българскиятъ народъ въ своята цѣлокупность, като се огради противъ насилствената денационализация на откъснатитѣ му съплеменници, главно на македонскитѣ българи. Последното сполучливо е изложено въ главата „Денационализацията на българитѣ въ Македония. Дилемата“ (145—155). Съ огледъ на бждешитѣ перспективи на българскитѣ стремежи да се подобри тежкото положение, наложено отъ мирния договоръ отъ 1919 год., авторътъ прави критиченъ анализъ на итало-югославянскитѣ отношения, Рапалския договоръ и Тиранското съглашение. Последната глава е посветена на въпроса за сръбско-българското сближение съ ретроспективенъ историченъ погледъ къмъ първитѣ начала на този въпросъ. За да се докаже проявената добра воля въ това отношение отъ българска страна, текстуално се възпроизвежда бележитиятъ протоколъ отъ 5 априлъ 1867 г. за сръбско-българска уния, съставенъ отъ името на българитѣ (населяващи България Тракия и Македония), а сжщо тѣй и договорътъ за митнически съюзъ съ Сърбия — съ протоколъ, подписанъ на 30 мартъ 1904 г. въ Бѣлградъ. За доказъ на по-сетнешно приятелско разположение къмъ Сърбия у наши политически кръгове авторътъ главно е използвалъ изявленията на д-ръ Ст. Даневъ — голѣмата му речъ въ Народното събрание отъ 5 май 1925 г., отъ която се цитуватъ по-важнитѣ пасажии. Обаче срещу искренитѣ и конкретни български предусловия, за да се дойде до желаното сближение, между които най-важно мѣсто заема разрешението на македонския въпросъ, отъ сръбска страна винаги се е отговаряло съ общи фрази, като се е избѣгвалъ последниятъ, най-сжщественитъ въпросъ. Цитува се и едно изявление на сръбския министъръ на външнитѣ работи Нинчичъ въ Скупщината на 23 мартъ 1927 г. Дори и мисията на г. Корошецъ въ София (юний 1927) не е забравена.

Безъ да се впускамъ въ подробности, мога да кажа, че авторътъ умѣло се е справилъ съ задачата си, така че книгата му дава ясенъ прегледъ на събитията съ надлежното освѣтление, като се е избѣгнала

претрупана аргументация, та гладко се чете и несъмнено ще има добър успех. За това имаме вече доказателство във обстоятелния предговор на самата книга (стр. V—XIII), написан от французкия сенатор и подпредседател на Комисията по външните работи в Париж г. Жоржъ Райналдъ, който изобщо твърде благоприятно се произнася за достойнствата на труда на г. Сливенски. За автора г. Р. казва, че, ако и българинъ, не се е увличал от чувства или от внушенията на национално сммолубие, а е писал книгата си като историкъ, безъ сукхотата на една систематична индиферентност. Ала предговорътъ съдържа нѣщо повече, той е рѣдка манифестация въ наша полза отъ страна на единъ правдивъ и свободолюбивъ, съвремененъ виденъ французинъ. Особено трѣбва да се изтъкне обективността на сжжденията му по нашитѣ най-нови исторически работи, които добре сж схванати, а сжщо тъй и добре сж характеризувани.

Ако и французинъ, г. Райналдъ справедливо оценява важността и на македонския въпросъ, който той счита общобългарски националенъ въпросъ. Признава се, че България поради братско самопожертвуване изпита горчивата сждба на победенитѣ. Споредъ г. Р. книгата на Сливенски, рисувайки българската печална национална драма, ни разкрива българската душа, посочва идеала, който тя си е образувала още въ времето на своето робство и съ който тя се е сродила, именно независимостта на Македония, съ която българитѣ се чувствуватъ свързани чрезъ еднаквостта на сждбата и на расата. „Все около тази идея, казва г. Р., се групиратъ събитията на външния животъ на България, това е секретътъ на политиката, която по неправи пжтища я доведе до печалния резултатъ. България разумно се покори, изпълнява тегобитѣ, наложени ѝ отъ мирнитѣ договори, не показва ни съпротива, ни зла воля. Но животътъ на единъ народъ не е книга, която въ даденъ моментъ затваряшъ; той продължава съ всичкитѣ си съпжтници отъ чувства, искания, отстжпления и надежди. Поведението на България показва, че тя желае да подържа мира. Това обаче ще ли означава, че тя се отказва отъ всѣко желание, отъ всѣка воля да действува, че се предава на пълна пасивностъ, на единъ видъ морална парализация? Господинъ Сливенски ни отговаря: не! и ние не можемъ освенъ да му благодаримъ за откровеността. Единъ народъ не живѣе само материално живуване, а и животъ мораленъ, който предполага цель, известенъ идеалъ. Кой е този идеалъ, на който сж се спрѣли сега българитѣ? Той не се различава въ сжщината си отъ онзи, за който тѣ дадоха тежки жертви, и който не е друго освенъ да се допустне на всичкитѣ членове на българщината (*de la communauté bulgare*) да се наслаждаватъ съ сжщественитѣ права, които дава състоянието на цивилизацията. Проблемата сега се представя въ нова форма. Българитѣ се оплакватъ заради опити за денационализация, практикувани както въ Сърбия тъй и въ Гърция спрямо съотечественицитѣ имъ въ Македония, както и заради частта отъ територията, шо имъ биде отнета чрезъ мирнитѣ договори“. Госп. Райналдъ по-нататъкъ добавя, че България не замисля война, не иска да си възвърне Македония, а иска само културнитѣ права за своитѣ съотечественици, за да могатъ

свободно да си служатъ съ езика си и пр., както и другитѣ граждани въ държавата. Това е българската кауза, която сърбитѣ и гърцитѣ отхвърлятъ, не я признаватъ дори за съществуваща. Г. Райналдъ отъ своя страна твърди, че българската теза не е фикция. Той самъ е видѣлъ въ Станимака бѣжанци въ ужасно, плачевно състояние. И разбира се, казва той, че подобни зрелища силно действуватъ върху българитѣ, та е понятно, какви чувства, какви мисли, какви желания тѣ внушаватъ на българската душа. Въ невъзможността българитѣ да дойдатъ до едно споразумение съ съседитѣ си, главно съ Сърбия, за да се смекчи положението на македонцитѣ, тѣ, смѣтайки народността си застрашена, търсятъ нѣкоя сила-покровителка, и естествено се обръщатъ къмъ тая, чиито интереси изглаждатъ противни на интереситѣ на югославянското кралство, сиречъ къмъ Италия. Споредъ г. Р. има два стремежа, а въ сжщностъ два вида на едно и сжщо убеждение, което е въ сърдцето на всички българи и което може да се резюмира въ следната формула: нѣма мѣсто между българитѣ и сърбитѣ за друго чувство освенъ за искрено приятелство или явно неприятелство; нѣма срѣденъ пжтъ: или ще се обичатъ или ще се ненавиждатъ—тази ще е участъта на балканцитѣ! Между дветѣ възможности трѣбва да се избира. Госп. Райналдъ заедно съ автора на книгата вѣрва, че за мнозинството у насъ изборътъ е направенъ, и изказва пожелание да се дойде до търсеното споразумение. Идеята за сближение, освенъ у по-големата частъ на народа, намирала горещи привърженици и у българската интелигенция и у правителството. Господинъ Ляпчевъ, министъръ председателъ, македонецъ по рождение, одобрявалъ и желаелъ това споразумение; госп. Даневъ, бивши министъръ председателъ, блѣскаво го е формулиралъ въ Народното събрание. И двамата въ София преди три години сж говорили на г. Райналдъ на тая тема. Ще ли се постигне то? Франция би била първа, която би се зарадвала за това.

Л. Милетичъ.

The Macedonian Question (печ. въ спис. „European Economica and Political Survey“, Paris, № 5, November 1928, 4°, стр. 149—164).

Въ гореозначеното американско списание, излизащо въ Парижъ, е публикувана на първо мѣсто статията „Македонскиятъ въпросъ“ (The Macedonian Question), въ която авторътъ, англичанинъ, излага историята на македонския въпросъ и сегашната му фаза, като посочва въ края и подробна литература по предмета, която прави впечатление съ пълнотата (посочени сж 159 съчинения) и голѣмата си библиографска точностъ. И отъ съдържанието на статията се вижда, че авторътъ е добре запознатъ съ въпроса, поради което е успѣлъ въ твърде сбито изложение да изнесе най-същественото по македонската проблема. Разбира се, че така подготвенъ, авторътъ въпрѣки крайно предпазливия методъ, за да остане напълно обективенъ по спорния въпросъ за народността на македонцитѣ, — главно съ огледъ къмъ отрицателната сръбска теза, — не е можелъ да заключи друго освенъ, че и сега и въ миналото у македонскитѣ славяни явно преобладава българско на-

ционално съзнание. Като твърде убедителен за това фактът от миналото се изтъква, че македонските славяни взеха участие в борбата, която в 1872 г. доведе до учредяването на българската независима църква, екзархията, и която имаше главно националистичен характер без да сж играли роля религиозните традиции и догми; че съ това българите се освободиха от политическото и духовно опекуство на гръцкото духовенство и се признаха от Портата за особена народност („миллет“). Фактът, че трите македонски епархии — Велешката, Скопската и Охридската—веднага дойдоха под ведомството на екзархията и че нейната власт бърже се прострѣ и върху другите епархии на пук на сръбската пропаганда, ясно показва българското национално чувство на македонските славяни.¹

Поводъ, за да пише по македонския въпрос, сж дали на автора най-новите раздори срѣдъ македонската революционна организация („I.M.R.O.“), въ следствие на които се бѣ заговорило за нуждата, щото българското правителство да вземе строги мѣрки противъ македонските революционери, следъ като новият имъ шефъ, Иванъ Михайловъ, е взелъ върхъ надъ партизаните на генералъ Протогеровъ та се е указало, че Петричко представлява държава въ държава. Македонското движение несъмнено вредѣло на интересите на България, но ставало въпросъ, какъ може то да се премахне. Нѣколко български правителства напраздно сж се опитвали да постигнатъ това чрезъ строги способности, но резултатите се указали слаби, защото това движение се ползува съ симпатии у българското население, та насилствени мѣрки противъ него биха само докарали сериозни мъчности въ страната. Върху тази опасностъ, продължава казва авторътъ, въ Нар. събрание обърна внимание г. Малиновъ, шефътъ на демократическата опозиция, като каза, че съветите, които се даватъ отъ разни страни, щото правителството да прибѣгне къмъ строги мѣрки, показватъ, че не се е разбрало значението на македонското революционно движение та би се постигнало само по-голѣмо усложнение на проблемата, а може би и страната би се изложила на тежки опасности.

За да спре окончателно македонското движение, казва авторътъ, по мнението на безпристрастни наблюдатели се изисква напълно да се разреши „Македонскиятъ въпросъ“. Ала единъ опитъ за това би срещналъ не малко политически мъчности, понеже биха се явили

¹ „... The Bulgarian struggle against the Greek Church, in which the Macedonian Slavs participated and which led to the establishment in 1872 of an independent Bulgarian Church, known as the Exarchate, was essentially nationalist in character, religious traditions and dogma playing no rôle in it. Its aim was to free the Bulgarians from the political and intellectual tutelage of the Greek clergy, to protect them from Hellenization and to obtain from the Porte their recognition as a separate „millet“ (nation). The fact that the three Macedonian dioceses (Veles, Uskub and Ochrida) came immediately under the jurisdiction of the Exarchate and the latter's authority rapidly spread to the other districts in spite of Serbian propaganda, clearly showed the Bulgarian sentiment of the Macedonian Slavs (op. c. 151).“

много спънки съ огледъ на етническия и езиковъ характеръ на проблемата. За да се разяснатъ последнитѣ, авторътъ въ кратце излага цѣлия въпросъ въ неговата сжщина. Първо се дава опредѣление на страната (Definition of Macedonia), твърде вѣрно, като се посочватъ границитѣ на Македония: отъ изтокъ рѣката Места и Родопскитѣ планини; откъмъ югъ Егейското море и Халкидическия полуостровъ, рѣката Бистрица — отъ устието до горното ѣ течение — и планината Грамосъ; отъ западъ пограничната линия, която се тегли отъ Грамосъ на северъ, като оставатъ източно отъ нея Охридското езеро и Дебъръ, до билото на Шаръ планина и сетне отъ Шаръ до Рила планина. Въ тия граници Македония заема 65,000 квадр. километра съ едно население, което въ 1912 година е възлизало до 2,250,000 жители. Спрямо различнитѣ статистики касателно народноститѣ въ Македония авторътъ се държи твърде скептично като привежда главнитѣ данни, публикувани отъ Хилми паша (1905 г.), отъ Сп. Гопчевичъ, М. Николаидисъ и най-сетне отъ В. Кънчевъ, въ чиято статистиката все пакъ най-много вѣрва. До като споредъ автора само нѣколцина чужди писатели подържатъ сръбската теза за народността на македонскитѣ славяни, напротивъ многобройни сж други, които сж на мнение, че тѣ сж сродни съ българитѣ. Между последнитѣ авторътъ изтъква професора Вайгандъ, забележителенъ етнологъ и лингвистъ, който на Кънчевата статистика отдава голѣма цена, сетне А. Рапапортъ и Ламушъ, които отблизу лично сж изучавали Македония и пр. и които признаватъ българския характеръ на македонскитѣ славяни (стр. 152).

Интересни данни дава авторътъ отъ историята на македонския въпросъ, която основателно знае и я следи отъ първитѣ ѣ по-далчени начала — отъ преди и следъ руско-турската война, — отъ когато датуватъ усилията на македонцитѣ да се освободятъ отъ турското иго. Прямо следствие на негодованието имъ отъ печалното състояние на турското управление, подъ което македонцитѣ пшскаха, е образуването на Македонската вътрешна революционна организация. До каква сила бѣ тя стигнала въ Турция, авторътъ я характеризова съ цитатъ отъ New York Evening Post (февруарий 1905 г.), гдето кореспондентътъ на тоя журналъ пише: „Управителното тѣло на Македонската организация не е съ нищо по-малко отъ единъ сенатъ на една тайна народна република, редовно направлявана чрезъ тайни избори и функционираща въ турската империя. Въ последната сжществуватъ македонска полицейска властъ, македонски сждилища, македонска милиция, македонски училища и вестници и македонска официална поща. И тѣ сжществуватъ на пукъ на турскитѣ усилия да ги унищожатъ“. Изтъква се по-нататкъ значението на Илинденското въстание, въ което сж взели участие до 30,000 македонски революционери, въ послѣствие на което се въвеждатъ, съ взаимното съгласие на Русия и Австро-Унгария, тъй нареч. Мюрцшегски реформи, завършили съ неуспѣхъ поради тайната съпротива на турската администрация. Изтъква се и поведението на Гърция и Сърбия противъ македонското освободително движение, въ което тѣ съзираха тенденции въ полза на българитѣ (pro-Bulgarian tendencies). Следъ Ревалската спогодба на императоритѣ, осуетена отъ

младотурския превратъ, достига се до съюзния договоръ на България съ Сърбия (13 мартъ 1912 год.), съдържащъ и клаузата относително Македония, която авторътъ буквално цитира и съ която Сърбия признава българския характеръ на Македония и отстъпва на България, въ случай на победа надъ турцитъ, нейната територия въ известнитъ договорни граници. Разказани сж и печалнитъ за България послѣдствия отъ войната, заграбването на Македония отъ съюзницитъ ѝ Гърция и Сърбия. Споредъ една статистична таблица се указва, че Сърбия е анексирала въ Македония територия съ 1,071,515 души население, отъ което българи (Bulgarian) сж 632,620 (авторътъ бележи подъ линия, че сърбитъ отричатъ, че това население е българско), а останалитъ сж турци (208,885), гърци (480), власи (33,725), албанци (161,870), цигани (16,175) евреи (20,760). На Гърция се паднало 297,753 души българско население, турци 299,880, гърци 249,657 и пр. — всичко 1,015,812, докато на България всичко се падатъ 213,540 души, отъ които 165,000 българи.

Сръбското управление въ Македония презъ 1913 год. авторътъ нарича крайно жестоко, налагаще на бедното население много тежки наказания, което чужденци писатели описвали като грозна военна диктатура. И въ Гърция не е било по-добре за българитъ. Но следъ всеобщата война напълно се промѣня бившето политическо равновесие на Балканския полуостровъ и положението на македонцитъ значително се влошава. Говори се за Стамболийски, че билъ ревностенъ партизанинъ за миръ на Балканитъ и за мирно споразумение съ Югославия, и се свършва съ управлението на сегашния министъръ-председател г. Ляпчевъ. Ако и да не показвало никакви нападателни намѣрения, сегашното българско правителство не можело да стои равнодушно спрямо Македония, а именно спрямо третирането на българското население оттаткъ границата. Особено критично било положението въ сръбска Македония, гдето терористичната акция на „комитаджиитъ“ е предизвикала и безъ това строгата администрация да прилага още по-строги потиснически мѣрки. Въпрѣки постъпкитъ и отъ страна на българското правителство противъ македонското движение, то и сега не е утихнало; напротивъ изглежда, че всѣко преследване още по-вече го засилва. Въ 1920 година се е мислѣло, че В.М.Р.О. („I.M.R.O.“), непосредствено следъ Ньойския договоръ значително ще отслабне поради разцеплението въ македонскитъ редове на две фракции — автономисти и федералисти. Първитъ искатъ независима Македония, на която териториялната цѣлостъ би се гарантирала чрезъ едно международно съглашение; вторитъ пъкъ искатъ да се образува Балканска федерация включително съ Македония, съ равни права съ другитъ ѝ членове. Борбата между тѣхъ се завърши съ победа на автономиститъ. И сегашната македонска криза се дължала на подобна борба, въ която непримиримитъ настоявали за независима Македония, а други биха се задоволили съ правата на малцинствата въ Югославия и Гърция, които искатъ да си извоюватъ било съ легални или, ако е необходимо, и съ нелегални сръдства. Сжществува и една многобройна македонска емиграция въ Съединенитъ щати, която съ обилни сръдства подпомага да се подобрятъ жизненитъ условия на македонцитъ въ Сърбия (in

Serbia) и Гърция. Последните се представяват от Националния комитет на македонския емигрантски съюз в България, който се старае да заинтересува световното обществено мнение за македонския въпрос като разпространява обширна литература по предмета.

Въ заключение авторът казва, че съществуването на македонското революционно движение е въпрос, който има по-вече от локално значение (the existence of the Macedonian revolutionary movement is a question which has more than a local importance). Неговото продължение, според мнението на мнозина чужди наблюдатели, зависи тъкмо и най-много от тактиката (on the policy) на Югославия, а не толкова на България. Софийското правителство доста много е показало искрено желание да отстрани този спъни-камък (this stumbling block) по пътя на едно сближение с Българска, а последният можел най-много да улесни това дѣло, като даде правата на малцинствата на своя български елемент в Македония (and the latter could greatly facilitate this task by granting minority rights to the Bulgarian elements in Macedonia).

Л. Милетичъ.

Македония въ единъ французски романъ.

Victor Margueritte, *Le bétail humain*. Paris 1928, мал. 8° 305.

Една приятна изненада за насъ е новият романъ на популярния французки писател Виктор Маргеритъ „*Le bétail humain*“. Авторът на „*La garçonne*“, „*Le couple*“, „*La prostituée*“ и др. сензационни романи рисува въ новия си трудъ бедствията следъ войната въ ония изпаднали въ нищета обществени слоеве отъ безработни пролетарии, фалирали дребни буржоа, безпомощни вдовици, сираци, инвалиди отъ войната, които нарича „*le bétail humain*“ — човѣшки добитѣкъ. Но той е чулъ и за нечовѣшките мъки на цѣлъ единъ народъ въ Балканитѣ — македонския, — разпокъсанъ между чужди нему по народностъ държави, подложенъ на насилствено денационализиране, прогонванъ или изстребяванъ за да се даде на земята му обликъ, различенъ отъ оня, що му е дала историята. И въ картината на социалнитѣ бедствия въ днешно време, която е искалъ да нарисува, е счелъ за свой дългъ на съвестъ да внесе и бедствията на македонцитѣ, като е свързалъ главната героиня на своя романъ, чувствителната къмъ човѣшките страдания и беди французойка Спирита, съ македонскитѣ революционери, чиято борба, заедно съ ужаситѣ въ сръбска и гръцка Македония, излага съ най-съчувствени думи.

Младата французойка Спирита, или Спи, загубва своя любимъ годеникъ тъкмо когато е предстояло брачното ѝ свързване съ него. Отчаяна отъ горестъ, тя се отдава на служба къмъ нещастнитѣ въ свѣта и постъпва въ едно заведение за подпомагане бедни, многочленни семейства. Тамъ тя се свързва съ македонката Фредерика Левиско, сестра на македонския революционеръ Александъръ Левиско. Фредерика е избѣгала отъ отечеството си и, въ своята горестъ по изгубенитѣ си родители, избити отъ сърбитѣ, се е отдала като Спи на

благотворителна работа. Чрезъ нея Спи се доближава до кръгъ млади македонски революционери и слуша тамъ разказитѣ имъ за страшнитѣ мжчения на сърби и гърци надъ сънародницитѣ имъ въ Македония, за да ги заставятъ да се отрекатъ отъ родното си име. Тамъ тя узнава за ежедневнитѣ убийства на будни македонци отъ сръбскитѣ и гръцки власти, за десеткитѣ и стотинитѣ хиляди прокуденици отъ земята имъ, за изтезанията на македонскитѣ младежи въ участъцитѣ, за инквизицията надъ македонскитѣ студенти въ Скопье, та бедствията, съ които се срѣща въ института, гдето служи, ѝ се виждатъ нищо предъ тия ужаси :

„— Но това е ужасно ! извиква тя.

„— Чакайте ! казва ѝ Фредерика. (Тя изважда една връзка брошури и фотографии)... Четете това, при спокойна глава. И вие ще бждете на страната на нашитѣ сдружения отъ студенти-емигранти, които искатъ да освѣтятъ обществото въ разнитѣ страни и да разклатятъ инертността на тая Европа и на тая Америка, които присъствуватъ, слѣпи и глухи, на изтрѣблението на единъ народъ, на единъ героиченъ народъ, останалъ самъ да се защитава противъ всички !... Да, когато узнаете всичко, вие ще сподѣлите нашата болка и нашата вѣра !... Ние не искаме да бждемъ посърбени, ни погърчени чрезъ желѣзо и огънь...“

„— Въ най-чистата македонска кръвъ, пролѣта за свободата, продължава Фредерика, е кръстено възраждането на нашата нация и е възродена нашата стара култура. За нещастие, когато между Австрия и Русия, задъ които стояха тройниятъ съюзъ и тройното съглашение, се изостри борбата за хегемония на Балканитѣ, и Гърция и Сърбия, следъ като се бѣха съюзили съ България за подѣлбата на турската територия, влѣзоха въ война противъ София, пакъ ние платихме разнискитѣ на свадата. Въ 1913 год. Букурешкиятъ договоръ ни разкъса на три части : най-малката частъ на българитѣ, чиято раса е най-близка до нашата, другитѣ на сърби и гърци. Следъ това избухна свѣтовната война. И когато удари часътъ за уреждане смѣткитѣ, Ньойскиятъ договоръ потвърди, като го разшири, по-предишния грабежъ. Ние бѣхме зачеркнати отъ европейската карта, отдадени безъ помощъ на свирепостта на най-жестокитѣ завладѣтели, каквито историята познава, защото днесъ тѣ ни денационализиратъ, въ името на национализацията !... Четете, четете всичко това !... Тамъ сж събрани само доказателства, ... необорими доказателства ! Тогава ще разберете, защо ние сме принудени да излѣземъ сжщо така изъ легалността и да грабнемъ оржието ! Око за око, зжбъ за зжбъ !“

Въ обществото на тия млади революционери, съ израза на „страдалческа воля“ по лицата, Спи узнава за атентатитѣ надъ сърби въ Македония, извършени за отмъщение. Когато се споменава името на сърбина „Васаничъ“, Фредерика, червена отъ възбуждение, извиква :

„— Васаничъ ! Едно чудовище ! Председателъ на терористически комитетъ, който произнася смъртни присъди и вербува джелати !“

Младата французойка все по-вече се пленява отъ ентузиазма на своитѣ македонски приятели и когато тѣ, въ едно възторжено излия-

ние на своя патриотизъмъ, се заклеватъ да не отдъхнатъ, до като не видятъ свободно отечеството си, тя, заедно съ тѣхъ, вика :

„— Да живѣе македонската република !“

На току-що избѣгалия отъ Македония Санто (Сандо?), който ѝ изповѣдва, че той е атентаторътъ противъ „Васаничъ“, Спи протяга ръка и казва :

„— Понеже има такива чудовища, жертвитѣ имъ иматъ право да ги убиватъ“.

Но у тоя суровъ Санто, предъ вида на младата францужойка, така горещо съчувствуваща на македонската кауза, е затрогната нежната струна на сърдцето. Той е влюбенъ въ Спи съ всичкия огънь на горещата си македонска кръвъ. Въ сцени, пълни съ драматизъмъ, авторътъ описва необузданитѣ до бруталностъ опити на Санто да спечели любовта на Спи, чиито симпатии отиватъ къмъ брата на Фредерика, Александъръ. Завръзва се любовна трагедия, въ края на която влюбениятъ до полуда революционеръ, при опитъ да убие съперника си, прѣска черепа си при малко странни обстоятелства.

За да избѣгне преслѣдванята на загубилия всѣко самообладание Санто, Спи напуска благотворителния институтъ и, съ съдействието на своя приятелка францужойка, постъпва въ секретарията на богатия аферистъ Журданъ, съ когото заминава за Югославия, гдето той получава една концесия. Спи уговорва Александра да замине и той. Въ Солунъ тѣ се срѣщатъ и заминаватъ заедно за Битоля, родния градъ на революционера. Но Санто въ ревността си ги следва. Съ фалшиви паспорти той минава сръбската граница и презъ Бѣлградъ и Скопие се отзовава въ Битоля. Тамъ той изненадва Спи и Александра въ една къща, гдето тѣ гостували, стреля върху съперника си и попада въ ръцетѣ на сръбската полиция, но успѣва да се изтрѣгне и да разбие черепа си съ единъ куршумъ.

Презъ време на това пребиваване въ Македония героинята на романа Спи вижда съ очитѣ си и отблизу сцени отъ онова, що е слушала отъ своитѣ македонски приятели за теглото на македонцитѣ. На пжтъ отъ Солунъ за Битоля по желѣзницата тя срѣща бѣжанци, които предпочитатъ да се изселятъ, отъ колкото да останатъ подъ „бруталния сръбски режимъ“. „Жени полуголи, съ глави покрити съ черни кърпи; мъже сухи и бледни съ каскети; деца отъ всѣкаква възраст; всичко това размѣсено, едни прави, други седнали, трети легнали; пеленачета въ люлки, други увити въ дрипи.“ Такива сцени тя вижда по цѣлото протежение на желѣзния пжтъ. На едно мѣсто тя вижда една група само отъ деца, съ бледни, сухи, жалки лица. „Това сж сираци! Изгонватъ ги заедно съ другитѣ! Тѣ сж останали живи следъ опожаряването на къщитѣ имъ и следъ избиването на родителитѣ имъ! Какво ще стане съ тѣхъ?“

Спи се завръща въ Франция изпълнена съ ужасъ отъ тия видѣния и още по-вече се привръзва къмъ своитѣ македонски приятели. Романътъ свършва съ свързването на героинята му съ младия македонски революционеръ въ блѣнове за едно по-щастливо човѣчество.

Авторътъ е допусналъ, може би умишлено, нѣкои фактически не-вѣрности за македонскитѣ революционери, които е искалъ да изобрази

въ романа си. Той ги представя последователи на руските болшевици и нѣкои отъ тѣхъ прави евреи. Но тия невѣрности не намаляватъ значението и ценността на онова, което той изнася за положението на Македония подъ сръбско и гръцко иго. Той е илюстриралъ съ картини поразителни това положение и е услужилъ на каузата на мъченическото македонско население. Услуга толкова по-ценна, че е направена отъ единъ популяренъ французски писателъ, чиито романи се печататъ въ стотици хиляди екземпляри. Колкото и потисниците на Македония да прѣскачатъ сръдства за да заблуждаватъ свѣта върху положението въ тая страна и върху националността на голѣмото мнозинство въ нея, истината нѣма да остане скрита за широката публика въ цивилизованитѣ страни, до като има съвестни писатели като Викторъ Маргеритъ.

В. Т. Велчевъ.

Ludvík Kuba, Písň makedonské. S úplnými původními texty a českými překlady Jana Hudce. Zpěv a klavír. Praha 1928, голѣма 4°, 80.

Следъ като въ сбирката на г. Куба „Славянството въ своитѣ напѣви“ (Slovanstvo ve svých spěvech) се обнародваха нотирани народни пѣсни отъ Стара Сърбия (Písň ze starého Srbska), излѣзли като книга XIII презъ 1928 г., веднага последва и XIV книга съ „Пѣсни македонски“, съдържащи нотирани напѣви отъ разни краища на Македония. Подъ Стара Сърбия г. Куба правилно разбира областта на нѣкогашния Новопазарски санджакъ, която граничи „отъ западъ съ високитѣ албански планини — „Проклетия“, — отъ северъ съ планината Стари влахъ, отъ изтокъ съ гребена на Копаоникъ, а на югъ съ Шаръ планина и Карадагъ (Църна гора)“. Както мелодиитѣ, така и езикътъ на обнародванитѣ отъ Куба пѣсни отъ Стара Сърбия основно се различаватъ отъ македонскитѣ. Не сж нуждни специални познания, за да се схване веднага очебиешиятъ контрастъ на двата вида пѣсни, и, разбира се, най-малко г. Куба е можелъ да ги смѣси въ едно. Още въ предговора си къмъ пѣснитѣ отъ Стара Сърбия той разграничи както трѣбва значението на географскитѣ названия Стара Сърбия и Македония. За македонскитѣ пѣсни г. Куба казва, че „тѣ сж отъ преимуществено славянска земя, известна подъ името Македония, която до балканската война бѣше подъ турцитѣ, а днесъ е раздѣлена между Гърция, Югославия и България. Населението ѝ е въ голѣмото мнозинство чисто българско съ малки примѣси отъ арнаути, цинцари, гърци, испански евреи и цигани“. Относно музикалната страна на пѣснитѣ отъ Стара Сърбия г. Куба изрично твърди, че въ главно тѣ иматъ характера на сръбскитѣ пѣсни. Въ предговора на македонскитѣ пѣсни Куба подробно мотивира своето становище, считайки последнитѣ не само по езикъ, но и по напѣвитѣ си най-сродни съ българскитѣ. Въ тѣхъ покрай известни черти, общи на югославянскитѣ, преобладаватъ български особености, а именно въ ритмиката, чието богатство и разнообразие на Балканитѣ иде откъмъ изтокъ, за което г. Куба по-подробно говори въ книгата си „Югославянската пѣсенъ“ (Píseň jehoslovanská). За Маке-

дония г. К. възхитено се изразява като за класическа българска страна, която е дала писменост на славянитѣ и първитѣ славянски апостоли, св. Кирила и Методия, и която е била съставна частъ отъ българското царство презъ най-голѣмия му държавенъ разцвѣтъ, когато сж владѣли Крумъ, Симеонъ и Самуилъ („който се е родилъ въ Македония“), прославили се и съ борбитѣ си противъ всемогщата Византия.

Отдѣлянето македонскитѣ пѣсни отъ сръбскитѣ напълно се оправдава и отъ етнографския характеръ на славянското население въ Македония, което славянската наука признава за българско. Ако постъпката на г. Куба, да издаде отдѣлно македонскитѣ пѣсни, направи особено силно впечатление въ България, на което изобиленъ изразъ се даде отъ нашия печатъ, това се дължи на обстоятелството, че въ последно време българското обществено мнение е свикнало да очаква отъ чужда страна пристрастни отзиви по всичко, що засяга спорнитѣ ни национални въпроси съ Югославия, предимно по македонския въпросъ. Обективното отношение въ случая на г. Куба се счете за необикновенъ подвигъ и му спечели голѣми симпатии въ България, независимо отъ ценната услуга, която той съ изданието на македонскитѣ пѣсни, лично нотирани отъ него презъ 1927 год. въ Македония, принася на нашата още твърде слаба народно-музикална литература. Очаква се скоро обнародването на още единъ подобенъ цененъ приносъ за насъ отъ Куба — книга 15-та отъ неговата сбирка, която ще съдържа „Български пѣсни“ сиречь пѣсни, записани отъ него въ България.

За стойността на „Македонски пѣсни“ на Куба въ музикално и народностно отношение подробенъ отзивъ даде вече въ спис. „Отецъ Паисий“, бр. 16, 1923 г., нашиятъ виденъ специалистъ по тоя предметъ г. проф. Д. Христовъ, който отдавна се е предалъ да изучава нашата народна музика (вж. съчинението му „Технически строежъ на българската народна музика — метрика, ритмика, тонални и хармонични особености. София, 1923, 80 стр.). Въ любопитната си рецензия, къмъ която за подробности препращамъ читателя, г. Христовъ признава, че въ музикално отношение македонскитѣ пѣсни у Куба сж нотирани съ вещина, а като най-хубаво у него изтъква хармоничната имъ разработка, която намира „свършена и непостигната до сега отъ наши аранжори, по красота и художественостъ въ рисуване мелодичното съдържание“. По текстово съдържание пѣснитѣ се раздѣлятъ на историческо-юнашки (7), битови, съ любовни заѣвки (20), смѣшни (1) и др. Тѣ сж отъ: Битоля № 1, 4, 26; Галичникъ (Дебърско) — № 2, 13, 14, 17, 24; Тресанче (Дебърско) — № 3, 6, 11, 15, 18, 19, 20, 25, 27; Дебъръ — № 9; Охридъ — № 21, 23; Струга — № 7, 12; Кукушъ — № 2, 28; Щипъ — № 10, 30; Петричъ — № 5; Душановацъ (?) — № 23; № 8 и 16 сж записани отъ Ст. Мокраняцъ.

Въ езика на пѣснитѣ, който е български споредъ досежното наречие, тукъ-таме има малки неточности.

Л. М.

Български народни шевици. Часть II. Югозападна България и Македония. Наредили Ст. Л. Костовъ, директоръ, и д-ръ Е. Петева, уредница на Народния етнографски музей. София 1928, фол., 15 + XXX.

Въ свързка съ изучаването на българскитѣ носии иматъ голѣмо значение и народнитѣ шевици (везове) не само отъ чисто художествено гледище, понеже съ историята на орнамента сѣ преплитатъ и историко-етнографски проблеми. Означеното по-горе издание е важно допълнение къмъ вече издадената първа часть, съдържаща репродукция на шевици отъ северозападна България. Отъ последнитѣ твърде се различаватъ новитѣ образци отъ югозападни и македонски шевици, които нѣматъ себе равни между славянскитѣ по оригиналностъ и разнообразие на мотивитѣ и на хармоничното съчетание на боитѣ. Тукъ сж представени най-хубавитѣ македонски шевици, които познавамъ, а има и нѣколко малко известни и дори съвсемъ неизвестни. Трѣбва съ благодарностъ да изтъкнемъ, че литографската репродукция, работена въ Държавната печатница, е безукорна, и че цѣлото издание (на хромова книга) е разкошно. Художниците и етнографитѣ не малко ще ги зарадва тоя новъ даръ на нашия етнографски музей, който несъмнено ще даде потикъ да се засилатъ подобни издания не само у насъ. Сравнителното изучаване на славянскитѣ шевици по този начинъ ще се улесни въ бъдеще та по-сигурно ще се заговори по историята на славянскитѣ носии. Госп. Костовъ въ уводна статья — на български и французски — дава историческо обяснение на българскитѣ шевици. Отъ години наредъ г. Костовъ се занимава съ предмета та е видно, че той е схваналъ основнитѣ оригинални черти на българската шевица и че може вече съ сигурностъ да отличава мѣстнитѣ оттенки на мотивитѣ, по области, а сжщо и да долавя чуждитѣ влияния, главно източни и византийски. Въпросътъ за произхода на орнаментитѣ и на боитѣ, а особено какво се дължи на българката, що е нейнъ оригиналенъ вкладъ и що е чуждо, е крайно интересенъ, но и твърде мжченъ. Госп. Костовъ отъ българска страна прави първата по-сериозна крачка къмъ него, като дава основа и на вещи разисквания въ бъдеще.

Споредъ характера на везмото г. К. отличава три области въ северозападна България, отъ което се отличава везмото въ югозападна България (Трънско, Граховско) и въ Македония. Въ последнитѣ е много обикната геометрическата орнаментика, както хубаво се вижда и на даденитѣ образци. Има и растителни мотиви въ комбинации съ геометрически фигури, или отдѣлно. Малко се срѣщатъ животински мотиви. Въ колорита преобладава червеното; въ комбинация съ него по-малко се срѣщатъ жълто, зелено и синьо. Забележителенъ е тъмниятъ, тъмнокафявиятъ и черенъ цвѣтъ — безъ съмнение следа отъ нѣкога твърде обикнатия византийски пурпуръ. Най-много това византийско влияние се е спазило въ западномакедонскитѣ шевици. Покрай това, хубостъта на македонската шевица се дължи и на особено нежното съчетание на боитѣ и формитѣ. Правъ е г. К. като намира въ българската шевица и изразъ на дълбоко чувство, което я сближава съ народната лирична

пѣсень. Фолклорното значение на шевицата отдавна е изгънато, но то особено силно бие на очи въ нашата шевица.

Въ албума сж извадени 68 образца отъ ржкави, поли и яки отъ женски ризи, сокаи, убруси и забрадки. Въ 30-тѣ таблици сж извадени шевици, нумерувани по редъ, отъ: Трънско — 1; Граховско — 2, 3, 4; Кумановско — 5, 6; Скопско — 7, 8; Тетовско — 9, 10; Гостиварско — 11; Кичевско — 12; 13, 14; 15, 16; 56; 57; 58; Битолско — 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 61; Костурско — 31; Ресенско — 32, 33, 62; Охридско — 35, 36; 63; Стружско — 37—42, 43—55, 64—66; Прилепско — 59, 60; Дебърско—67, 68.

Л. М.

Résumés des articles de la Revue.

Prof. P. Moutaftchiev, Les origines de la dynastie des Assénides.

Les auteurs byzantins et occidentaux de la fin du XII et du commencement du XIII siècles rapportent que l'insurrection qui éclata sous le règne de l'empereur Isaac l'Ange dans les terres de l'Hémus était due aux „Valaques“. Les chefs de cette insurrection, les insurgés eux-mêmes, aussi bien que l'élément national prédominant dans l'Etat qu'ils formèrent aurait été valaques. Les Bulgares y sont cités incidemment et comme un peuple qui n'aurait joué qu'un rôle insignifiant dans les événements en question. Cependant les informations découlant de sources yougoslaves, bulgares et serbes, de la même époque ainsi que celles fournies par les auteurs byzantins du XIII siècle sont d'un caractère tout différent. Ici l'Etat que fit naître l'insurrection de 1186 apparaît comme un royaume bulgare, ses chefs portent le nom de tzars des Bulgares, dans quelques occasions aussi des Grecs, mais des Valaques il n'en est plus fait mention, ni comme fondateurs de l'Etat, ni comme simples sujets de ce royaume.

Ces informations contradictoires venant de sources historiques ont suscité beaucoup de difficultés aux savants. Plus d'un a essayé d'expliquer quels ont été, d'où sont venus ces Valaques qui auraient fondé le second royaume bulgare, pourquoi, quand et comment ils disparaissent pour laisser ce royaume aux Bulgares qui jusqu'alors n'auraient pris aucune part à sa formation. La discussion n'étant pas close, on voit qu'il est nécessaire de réviser les bases mêmes de la question.

Dans son ouvrage: „Les Bulgares et les Roumains dans l'histoire des pays danubiens“ (Annales de l'Université de Sofia. Faculté historico-philologique. Tome XXIII. 1927). M-r Moutaftchiev déjà a arrivé à la conclusion qu'après le VII siècle la population roumaine n'existait plus dans les régions de la Mésie et de l'Hémus. Ses derniers vestiges insignifiants avaient été exterminés ou assimilés par les Slaves établis alors dans les Balkans. Il promet d'exposer et de soutenir dans un prochain ouvrage son opinion, qu'à l'époque suivante aussi, au XI—XII siècles, il ne se trouvait pas de population roumaine dans ces contrées pas plus que dans les plaines au nord du Danube. Dans le présent article il s'arrête seulement à la question de l'origine des Assénides, chefs de l'insurrection de 1186 et fondateurs du second royaume bulgare.

L'opinion du moine Païssi, adoptée par quelques savants de nos jours, selon laquelle les Assénides proviendraient d'une ancienne famille bulgare royale et qu'ils auraient été appelés de la Valachie pour diriger l'insurrection doit être rejetée. Mais d'autre part, il est indubitable que l'insurrection n'a pas éclaté brusquement et violemment et que ce n'est pas le hasard qui a élevé les Assénides au rang de chefs. Au contraire, une série d'indices et de faits prouvent que l'insurrection a été longuement préparée par eux et soulevée au moment choisi par eux. Leur manière d'agir prouve d'autre part qu'ils n'étaient pas de simples sujets de l'Empire dans la contrée danubienne-balkanique, ni quelques paysans notables, mais des personnages en vue, influents et disposant de ressources considérables.

L'auteur soutient par de nouveaux arguments l'opinion, exprimée il y a déjà longtemps, selon laquelle le nom „Assène“ est d'origine touranienne. Mais il rejette l'hypothèse que les Assénides furent des Koumans. Le nom „Assène“ dans les formes proches de celui du roi bulgare, se trouve dans la chronique russe. Le nom „lvanko“ que portait le cousin d'Assène, se rencontre très souvent, à cette époque, parmi les Petits-Russiens. Les hostilités entre les Russes et les Koumans du XI au XII siècle alternent avec de fréquentes alliances. La petite-fille d'un prince kouman Assène fut mariée en 1107 à Iouri Dolgorouki, fils du prince de Kiev, Vladimir Monomach. Les Koumans prêtent plus d'une fois aide à leurs parents durant les luttes entre les princes russes; des princes russes vivent dans la steppe auprès de leurs parents Koumans.

Mais avant d'admettre que les Assénides sont originaires des contrées russes, il faut prouver qu'à cette époque il existait un contact immédiat entre ces dernières et la „Podounavié“ — la région située entre le Danube et l'Hémos. L'auteur s'arrête à cette question. Il montre que jusqu'au XII siècle les régions au-delà du delta danubien ont été peuplées par les Slaves russes. Les relations commerciales entre eux et les Bulgares sont mentionnées dans l'ainsi dite „charte de Berlade“ (1143). Au XI siècle, les princes russes règnent sur les rives danubiennes de la Moldavie et de la Bessarabie actuelles. Les exploits des fameux „Berladintzi“, peuplade russe de la Moldavie méridionale actuelle, se déroulent non seulement dans les régions danubiennes russes, mais aussi sur les rives de la Mer Noire. Aussi belliqueux qu'eux et vivant du butin des guerres étaient les „Brodnitzi“, Russes de la steppe, chez qui — de même, sans doute, que chez les Berladintzi — l'élément touranien était assez important. D'autre part, les princes russes entreprenaient, à cette époque, des expéditions contre les villes danubiennes byzantines, tandis que des groupes de la population russe du sud, reculant sous la poussée des Touraniens, trouvent refuge dans le „Podounavié“ byzantin. Les chroniques russes, nous parlent de groupements russes dans les terres danubiennes bulgares.

A toutes ces preuves, en partie connues, qui mettent hors de doute l'existence d'une colonisation russe de la Bulgarie danubienne au cours du XI et du XII siècles, l'auteur en ajoute de nouvelles appartenant au domaine de l'onomastique topographique.

A partir du XIIIe siècle on commence à mentionner l'importante ville bulgare Tchervène, située non loin du Danube, dont le nom n'est probablement pas sans quelque relation avec le nom de la ville Tchervène bien connue aux XI et XII siècles dans la Galicie russe. Le nom de la ville bulgare Roussé, au bord du Danube, prononcé auparavant Russi, provient, sans doute, d'une ancienne colonie russe, et date probablement du XI ou du XII siècle. La ville roumaine actuelle Giurgiu, sur le Danube, en face de Roussé, a probablement la même origine. Son ancien nom „Gourgov grad," „Gurjev grad" ne peut être sans quelque rapport avec celui de „Gourgov grad" ou „Gurjev grad," ville importante dans la région du bas Dniéper, détruite par l'invasion des Koumans, vers le milieu du XII siècle.

Mais l'argument le plus convaincant à l'appui de la thèse qu'au cours du XI et du XII siècles une population russe s'établit dans la Bulgarie danubienne où elle créa de nouveaux centres et leur donna les noms de ceux qu'elle avait abandonnés dans son ancienne patrie est le nom de la ville actuelle de Toutrakan. Il ne peut provenir que du nom de l'ancienne ville russe Tmoutarakan sur le détroit de Kertch entre la Mer Noire et la Mer d'Azov.

Les liens de parenté et les rapports amicaux entre les princes russes et les empereurs de la dynastie des Comnènes facilitaient l'immigration des Russes dans l'ancien Podounavié byzantin. L'empire lui-même avait besoin, à ce moment, d'une population guerrière dans cette contrée si menacée par les attaques des Touraniens. Les Russes étaient alors l'élément le plus sûr auquel pouvait être confié la défense des frontières danubiennes.

Cependant, à cette époque, ce n'était pas seulement à une population russe d'humble condition que Byzance offrait un refuge et des terres à coloniser. En 1130, ici durent se réfugier les princes de Polotzk chassés de leurs domaines et, après eux, le prince fameux „Berladnik", Ivanko Rostislavitch. En 1162, le prince de Sousdal André Bogolubski chassa ses frères Mstislav, Vassilko et Vsevolod qui s'enfuirent à Constantinople. Manuel Comnène donna à Vassilko „quatre villes sur le Danube". Les frères de Vassilko rentrèrent bientôt en Russie, mais lui, à ce qu'il semble, resta dans cette contrée; cependant son sort à partir de ce moment n'est pas connu. L'écrivain byzantin Cinnamos ajoute que cette même région située sur les bords du Danube fut donnée plus tard (1168—1170) à un autre prince russe Vladislav.

Byzance donnait aux princes russes des villes sur le Danube, non sous forme de pronies ou d'apanages, mais elle les installait ici comme gouverneurs des forteresses et de la population indigène, établie le long des frontières et qui comptait un important élément russe.

Le prince Vassilko, mentionné plus haut, auquel Manuel Comnène donna quatre villes sur le Danube, était un petit-fils de Vladimir Monomach et un fils de ce même Iouri Dolgorouki qui en 1107 avait épousé la petite-fille du prince kouman Assène. Il serait risqué d'affirmer que les deux frères Assène et Pierre, les chefs de l'insurrection bulgare de 1186, étaient de descendants de Monomach, dans la famille duquel les traditions koumanes devaient être fidèlement conservées et le nom d'Assène

particulièrement en honneur. Cependant une telle hypothèse ne peut être tout à fait négligée. D'une part, le nom Assène du tzar bulgare et, de l'autre, les noms byzantino-slaves de ses parents et de ses proches montrent que les origines de la nouvelle dynastie bulgare doivent être recherchées parmi ces notables russes qui étaient descendus du nord, où ils vivaient jusqu'alors dans un contact immédiat avec les Koumans, pour s'établir dans la Bulgarie danubienne. La situation importante qu'occupaient les Assénides dans la Bulgarie danubienne est prouvée par les conditions dans lesquelles ils préparèrent l'insurrection. Ils appartenaient à l'aristocratie établie sur les frontières. D'origine russe, par la langue et la religion ils étaient très près des Bulgares indigènes. L'ancien royaume bulgare de Preslav avait exercé par sa civilisation une certaine influence sur la Russie de Kiev. Les traditions nationales des Bulgares n'étaient nullement inconnues aux Russes. Les deux chefs de l'insurrection qui peut-être étaient nés en Bulgarie étaient imprégnés de ces traditions. Aussi n'est-il pas surprenant qu'ils soulevèrent une insurrection pour rétablir l'ancien royaume. Leur position de personnages en vue dans les régions limitrophes facilitait leur tâche.

Deux autres faits confirment la thèse de l'origine russe des Assénides. En premier lieu c'est le passage d'un discours de Nicétas Acominatos. Il y est dit que les „Brodnitzi“ russes avaient pris part dans les luttes de Kaloyan contre Byzance. Ensuite l'information de Georges Akropolites (ed. Heisenberg 33,3) selon laquelle, après la mort de Kaloyan, Ivan-Assène, encore enfant, fut amené en Russie, où il fut élevé et d'où, à la tête d'un détachement russe, il rentra en Bulgarie pour reprendre la succession paternelle.

Iord. Trifonov, Les rapports de l'Eglise serbe d'Ipek avec l'Eglise d'Ohrid dans les premiers temps de la domination turque.

Après une brève introduction où il expose le développement de la question, l'auteur se propose comme tâche d'examiner les opinions plus récentes sur ce sujet du savant serbe L. Stoyanović et du savant grec M. Laskaris. Cet article de M-r Trifonov est un complément à un autre de ses articles, publié dans la Revue de l'Académie bulgare des Sciences (T. III. 1912), que M-r Stoyanović n'a absolument pas pris en considération et que M-r Laskaris n'a examiné qu'en partie. Dans le présent article, c'est l'opinion de M-r Stoyanović qui est soumise à la critique; celle de M-r Laskaris sera examinée dans le numéro suivant de la Revue Macédonienne.

Selon M-r Stoyanović, l'Eglise serbe d'Ipek n'est pas tombée sous la juridiction de celle d'Ohrid immédiatement après la chute des domaines des despotes serbes sous le joug turc (1459) comme l'admet I. Rouvaratz, mais seulement entre 1530 et 1540; jusqu'alors, quoiqu'elle n'eut pas de patriarche, elle ne fut pas soumise à une juridiction spirituelle étrangère. Selon M-r Trifonov, le patriarcat d'Ipek fut réuni à l'archiépiscopat d'Ohrid déjà avant la chute des domaines des despotes

serbes sous les Turcs, vers 1446, quand à la tête des deux Eglises fut placé un seul chef — le patriarche d'Ohrid, Nicodime. M-r Stoyanović appuie son opinion sur six documents écrits en langue d'Eglise serbe, publiés par M-r Kostić, et qui révèlent la tentative du métropolitain de Smédérovo, Pavel, de rétablir, vers 1530, le patriarcat d'Ipek; c'est pourquoi l'auteur examine avant tout ces documents. Leur analyse l'amène à la conclusion que l'ordre chronologique des 4 premiers est différent de celui qu'établit M-r Stoyanović, et il démontre que dans ces documents il n'y a que de petites erreurs et des omissions de mots, mais non pas de substitutions des noms des patriarches, comme le savant serbe est enclin à l'admettre. D'autre part, M-r Trifonov démontre que les documents se rapportent aux résolutions de trois et non de deux conciles.

Passant à la situation respective des Eglises exposée par M-r Stoyanović, M-r Trifonov démontre d'abord que la suppression du patriarcat d'Ipek ne doit pas être expliquée par son soi-disant caractère d'institution d'Etat, que n'aurait pas eu l'archiépiscopat d'Ohrid. Sous Lazar Branković et sous la régence constituée après sa mort, le patriarche serbe ne vivait pas dans la capitale Smédérovo et ne prenait pas part aux affaires d'Etat. La résidence du patriarche tomba sous la domination turque bien avant les possessions des despotes serbes. M-r Trifonov juge erronée l'affirmation de M-r Stoyanović, selon laquelle, après la conquête turque, la juridiction de l'archiépiscopat d'Ohrid s'étendit sur les évêchés du patriarcat serbe supprimé, pour ainsi dire mécaniquement et non pas avec l'autorisation des sultans qui, jusqu'au règne de Suleïman le Législateur, n'auraient pas eu la possibilité de régler les rapports entre les Eglises des peuples assujettis. M-r Trifonov cite des documents qui prouvent que les sultans ont réglé par des firmans, non seulement les affaires des institutions de bienfaisance mahométanes (les „vakoufi"), mais aussi les affaires des Eglises de la raïa.

Les archiépiscopes d'Ohrid étaient depuis longtemps nommés par des firmans des sultans; seulement, au début, les évêchés n'y étaient pas énumérés; ceci fut mis en pratique plus tard, afin d'écarter les litiges qui avaient surgi. M-r Trifonov attire l'attention sur un détail de ces firmans, qui jusqu'aujourd'hui n'a pas été relevé, notamment que les prélats d'Ohrid y sont toujours nommés „patriarches". L'emploi de ce titre par les chancelleries conservatrices des sultans démontre, selon lui, qu'à l'époque où les sultans commencèrent à donner des firmans aux archiépiscopes d'Ohrid les deux Eglises étaient déjà réunies, de sorte que ces archiépiscopes étaient en même temps des patriarches. En réfutant ensuite l'affirmation de M-r Stoyanović, selon laquelle l'Eglise d'Ipek aurait été soumise à la juridiction de celle d'Ohrid à peine dans les premiers trente ans du XVIe siècle, l'auteur examine les informations qui ont permis au savant serbe de conclure que les évêchés serbes auraient vécu pendant longtemps indépendamment et non soumis à l'Eglise d'Ohrid, et il démontre que ces informations ou bien se rapportent à des évêchés serbes qui n'étaient pas encore tombés sous la domination turque ou

encore sont mal interprétées. Quant au titre „archiépiscopo“ que certaines informations donnent au métropolitain de Miléti et qui fait croire à M-r Stoyanović que ce dernier n'était pas soumis à Ohrid, M-r Trifonov fait remarquer que ce même titre était aussi donné à des métropolitains bulgares, particulièrement à celui de Tirnovo, quoiqu'il n'y ait aucun doute qu'ils dépendaient soit du patriarche de Constantinople, soit de celui d'Ipek, soit de celui d'Ohrid. M-r Trifonov ne considère comme exacte que l'opinion de M-r Stoyanović selon laquelle, dans les premiers siècles de la domination turque, dans l'Eglise d'Ohrid, de même que dans celle de Constantinople, il n'y eût pas cette rigoureuse centralisation qui devait plus tard y être introduite. Stoyanović s'est efforcé de trouver un argument confirmant son opinion, notamment que l'Eglise serbe aurait été soumise à l'Eglise d'Ohrid à peine au cours des premiers trente ans du XVIe siècle, dans le nombre, fort grand selon lui, des partisans et des collaborateurs qu'aurait eu Pavel de Smédérovo parmi le clergé et les laïques. L'appui prêté à ce dernier contre l'archiépiscopo Prohor montre, selon M-r Stoyanović, que cet archevêque introduisit un nouveau règlement dans les évêchés serbes et ne défendit pas une situation depuis longtemps légalisée. M-r Trifonov explique que ce nouveau règlement consistait uniquement dans l'obligation pour les métropolitains et les évêques de demander des firmans, non pas par l'entremise des kadīs de l'endroit, comme ils le faisaient jusqu'alors, mais seulement par celui d'Ohrid, et dans la suppression de quelques abus. Par ces réformes, Prohor souleva contre lui, en premier lieu, le métropolitain de Kostour qui jamais ne fut soumis à Ipek. M-r Trifonov démontre également que la lutte de Pavel de Smédérovo n'a pu avoir le caractère d'un mouvement national populaire, car cet homme ambitieux réussit avec l'aide des Turcs à faire jeter en prison et à dépouiller l'archiépiscopo Prohor et ses dignitaires, et, en outre, devint la cause de l'augmentation des versements des évêchés dans le trésor du sultan. Pour démontrer ceci, Trifonov s'est servi non seulement des indications données dans les documents publiés par Kostić, mais encore, indirectement, des règlements ecclésiastiques en vertu desquels les conciles d'Ohrid jugèrent Pavel. Le succès passager de ce dernier fut du non pas à l'appui du peuple, mais au concours de l'un des vizirs, dont il avait fait la connaissance à l'époque où le sultan Suleïman le Législateur entreprenait de fréquentes expéditions contre la Hongrie; cependant l'archiépiscopo Prohor réussit à prendre le dessus et à maintenir l'Eglise d'Ipek sous sa juridiction. Cette Eglise fut réunie à l'archiépiscopat d'Ohrid, non à cette époque, mais déjà dans la première moitié du XIe siècle.

Prof. M. G. Poproujenko, Les Bulgares dans les œuvres du prof. Th. I. Ouspensky.

L'académicien russe T. I. Ouspensky, décédé au mois de septembre 1928 à S-t Pétersbourg, occupe depuis longtemps une des premières places parmi les byzantologues, car durant sa carrière de savant qui compte près de soixante années, il a principalement travaillé sur l'histoire by-

zantine. Mais ses œuvres dépassent par leur caractère les cadres étroits d'une sèche étude de faits particuliers à l'histoire byzantine. Il reconnaissait la nécessité pour la byzantologie d'être cultivée de telle sorte que l'histoire et la civilisation des Slaves des Balkans et en particulier celles des Bulgares fussent étudiées et comprises. Ouspensky, dès ses premières œuvres expose l'histoire et l'archéologie bulgares par rapport à sa spécialité — la byzantologie. Comme résultat de ces études apparaît, en 1879, le livre de M-r Ouspensky „La formation du second royaume de Bulgarie“. Dans cet ouvrage Ouspensky fait ressortir d'une façon convaincante la vitalité et la force de résistance de la conscience nationale chez le peuple bulgare grâce auxquelles il put conserver l'énergie nécessaire pour lutter contre le byzantisme. A partir d'ici, nous voyons paraître chez Ouspensky cette recherche des causes intimes des événements historiques qui est si importante pour l'étude des phénomènes culturels dans la vie historique d'un peuple. Les mêmes conceptions et opinions sont exprimées dans les autres œuvres du prof. Ouspensky. On doit indiquer, sous ce rapport, ses œuvres sur la question Cyrillo-Méthodienne, son article sur l'empereur Vassilli le Tueur de Bulgares, etc.

En 1891, Ouspensky termine une grande œuvre : „Aperçu sur l'histoire de la civilisation byzantine“. Examinant une série de questions se rapportant à la culture intellectuelle des Byzantins, Ouspensky ne pouvait négliger les mêmes questions par rapport à la vie des peuples slaves et principalement celle des Bulgares. C'est pourquoi cette œuvre du prof. Ouspensky est devenue une espèce de manuel méthodologique à l'usage de ceux qui veulent étudier les mouvements culturels dans l'histoire bulgare.

En février 1895 fut inauguré à Constantinople un Institut russe d'Archéologie, dont, en raison des services rendus dans le domaine de la byzantologie, le prof. Ouspensky fut, à juste titre, nommé directeur. Il occupa ce poste jusqu'en 1915, c. a. d. durant 20 ans.

Afin d'exécuter le programme de travail établi pour l'Institut, Ouspensky organisa, sous sa direction, des excursions scientifiques périodiques dans différentes régions et principalement et le plus fréquemment en Bulgarie. Grâce à ces excursions, le prof. Ouspensky a fait des études sur des matériaux archéologiques très importants au point de vue de l'histoire bulgare. Il est suffisant d'indiquer ses études sur Aboba, sur les monuments de l'antiquité bulgare dans la Macédoine occidentale etc.

Toutes les œuvres sur l'histoire et l'archéologie bulgares du prof. Ouspensky sont basées sur sa spécialité — la byzantologie.

Après un travail de plusieurs années, le prof. Ouspensky entreprit la publication de l'œuvre qu'il considérait comme le but de sa vie — „l'Histoire de l'Empire byzantin.“ Ouspensky avait l'intention de publier cette œuvre en trois tomes, chacun divisé en deux parties. En 1912 parut le premier tome de l'„Histoire de l'Empire byzantin“ (in 4°, 871 pages accompagnées d'un grand nombre d'illustrations). En 1915 fut imprimé le second tome de cet ouvrage (in 4°, 1100 pages, également illustré); cependant, à cause de la guerre, il resta dans l'imprimerie. Ce n'est que vers la fin de 1927 qu'Ouspensky parvint à mettre en vente la première

partie seulement de ce second tome. Qu'est-il advenu de l'autre partie ainsi que du troisième tome qui était prêt depuis longtemps ? On n'en sait rien. Aujourd'hui que l'auteur n'est plus de ce monde, nous pouvons, avec raison, exprimer nos craintes que cette œuvre monumentale ne sera pas achevée. Le triste sort de l'ouvrage du prof. Ouspensky doit surtout éveiller les regrets de ceux qui s'occupent de l'histoire de Bulgarie, car l'auteur en y exposant systématiquement l'histoire de Byzance, y retraçait, au fur et à mesure et souvent avec assez de détails, l'histoire des Bulgares dans leurs relations culturelles et politiques avec Byzance.

Nous devons reconnaître, en général, que le prof. Ouspensky a laissé en sa qualité de byzantologue et de slaviste un riche héritage à tous ceux qu'intéresse l'étude purement scientifique, rigoureusement impartiale, de l'histoire des Slaves dans les Balkans, et, en premier lieu celle des Bulgares.

L. Milétitch, La politique russe par rapport à la Macédoine, 1897.

L'attiédissement des sentiments du peuple bulgare à l'égard de la Russie qui survint déjà au cours des premiers vingt ans après la guerre de délivrance turco-russe est du à la systématique politique d'opposition de la Russie en face des aspirations bulgares pour l'union nationale, et, principalement en ce qui concernait la question macédo-nienne, son attitude hostile et partielle, toute en faveur des ennemis et des rivaux de la Bulgarie. Au début, les Bulgares, croyant que leur union nationale était une cause approuvée et qui, pour ainsi dire, leur avait été léguée par la Russie, en vertu du traité de San-Stéfano, ne pouvaient admettre la pensée que cette politique de la Russie, pour eux inexplicable, existât réellement. Des dissensions surgirent en Bulgarie à ce sujet et on en arriva à une scission de l'opinion publique en deux camps opposés — les „russophiles“ et les „russophobes“. Cependant, vers la fin du siècle passé la triste vérité devenait de plus en plus évidente ; elle fut d'abord comprise en Macédoine, où les intellectuels bulgares pouvaient constater de près l'action antibulgare des consuls russes. Afin de démontrer ce fait, dans le présent article on publie le rapport secret du consul bulgare de Salonique, à cette époque, M-r A. Chopov, adressé au ministre des Affaires étrangères en Bulgarie, Stoïlov. Le document, écrit en 1897, a le caractère d'un exposé impartial des faits, d'autant plus convaincant qu'il est écrit par un patriote bulgare, connu, en outre, comme un ardent „russophile“, de même que l'était le ministre lui-même à qui il écrivait. Le rapport est ici publié tout entier et exactement d'après l'original qui se trouve dans les archives du ministère des Affaires étrangères à Sofia.

M-r Chopov „la douleur dans l'âme“ informe, qu'en comparaison du passé, tout est changé dans les rapports des intellectuels bulgares de la Macédoine avec la Russie : les anciens sentiments de sympathie pour cet empire, l'ancienne confiance et admiration dont jouissaient les consuls russes dans les milieux bulgares de la Macédoine n'existent plus. M-r Chopoff juge que le motif principal de ce revirement est le changement de la politique russe à l'égard des Bulgares de la Macédoine.

Maintenant les intellectuels de cette contrée voient que la politique russe n'agit pas dans l'intérêt de la cause bulgare en Macédoine. Les consuls russes eux-mêmes se sont déclarés ouvertement en faveur de la propagande serbe. Les autorités turques, encouragées par les représentants diplomatiques russes, ouvrent des écoles serbes dans le pays. Ceci n'est un secret pour personne, car les autorités turques elles-mêmes l'avouent pour se justifier. Il est naturel qu'en face de ces faits, on ne puisse s'attendre à des sentiments russophiles chez les intellectuels de la Macédoine.

Il existe en Macédoine des évêchés qui depuis 40 ans n'ont pas d'évêques, pour la seule raison que la population bulgare désire des pasteurs qui lui prêchent la parole divine, qui l'instruisent et la conseillent dans sa langue maternelle, qui lui permettent de se développer selon le génie de sa langue et de sa race. Et les intellectuels macédoniens savent que des évêques bulgares ne sont pas envoyés dans ces évêchés parce que cela a été et continue à être contraire à la politique russe en Macédoine. Dans beaucoup de villages, les cérémonies religieuses du baptême et des funérailles n'ont pas lieu parce que les églises, construites par les Bulgares eux-mêmes, y demeurent depuis longtemps sous scellés. Et tout cela est imputé principalement à la politique russe. C'est pourquoi les intellectuels macédoniens se sont formé l'opinion que le gouvernement russe est hostile aux intérêts culturels et nationaux des Bulgares de la Turquie. Ce gouvernement devrait se rendre compte que cette attitude de ses consuls lui fait perdre toute influence et prestige en Macédoine. M-r Chopov a entendu dire par certains des consuls russes qu'ils regrettaient, eux-mêmes, profondément, de devoir adopter cette conduite qui leur était dictée par leurs chefs de Constantinople. Ils déclarent officiellement qu'ils sont neutres, mais en réalité il n'en est pas ainsi : quand il s'agit d'ouvrir une école serbe ils intercèdent auprès des autorités turques des vilayets ; les consuls et leurs fonctionnaires déclarent ouvertement à la population qu'elle n'est pas bulgare ; le consul russe de Salonique a dit personnellement à M-r Chopov que les écoles bulgares dans les régions d'Uskub, de Bitolie, de Prilep, d'Ohrid, etc. doivent être fermées et remplacées par des écoles serbes, que les évêques bulgares de ces régions devaient céder leur place à des évêques serbes et qu'il faudrait ouvrir des écoles bulgares seulement dans la région de Sérès, de Nevrocope et d'Andrianople. Il y a, dit M-r Chopov, tant d'autres preuves de cette persécution de la cause bulgare en Macédoine par les consuls russes, qu'on pourrait en former un volumineux dossier.

St. Romansky, Contes bulgares de la Macédoine en alphabet grec, tirés des archives de Verković.

L'auteur de l'article rappelle le fait que les cahiers tirés des archives de Verković, dont il avait publié quelques chansons dans la Revue Macédonienne, ann. IVe, fasc. 3, p. 110 et suiv., renferment encore quelques contes populaires : quatre dans le cahier contenant les matériaux du village de Gorno-Brodi (Vrondia) et trois dans l'autre dont l'origine

n'est pas bien indiquée. Ils sont notés, comme les chansons, aussi en caractères grecs d'une manière qui prouve clairement que leurs noteurs possédaient une expérience parfaite d'écrire le texte bulgare en alphabet grec en employant fidèlement certaines lettres ou groupes de lettres pour en traduire les sons bulgares. Evidemment à ce temps-là, la seconde moitié du 19-e siècle, cette habitude d'écrire en alphabet grec était très répandue chez les Bulgares qui étudiaient dans les écoles grecques et tâchaient d'adapter l'alphabet grec aux particularités de la phonétique bulgare.

Les Bulgares restés sous l'égide du Patriarcat de Constantinople après 1870, continuaient toujours cette manière d'écrire, implantée par les écoles grecques, et l'employaient fréquemment dans leurs relations personnelles, dans les lettres qu'ils écrivaient à leurs proches, surtout pendant la grande guerre quand la censure grecque l'avait faite obligatoire. Une quantité de lettres des prisonniers bulgares en France originaires de la Macédoine grecque d'aujourd'hui, sont tombées sous la main du savant français M. A. Vaillant qui en a profité pour donner une caractéristique des particularités des parlers de Nivica et de Turija (Macédoine occidentale) dans la *Revue des Etudes Slaves*, an. IV-e, 1924, p. 53 et suiv., v. *Revue Macédonienne*, an. I-e, fasc. 2, p. 143 et suiv.

Les contes en alphabet grec des archives de Verković seront publiés entièrement par le prof. Polívka dans le recueil de contes et de coutumes populaires trouvés dans les archives de Verković à l'Académie Russe de Petrograd qu'il rédige en collaboration avec le prof. A. P. Lavrov et dont la publication est entreprise par l'Académie Tchèque de Prague. Deux contes de la région de Salonique publiés dans la revue serbe „Contributions (Prilozi) à la littérature, à la langue, à l'histoire et au folklore“, an. 27, 1—2, 1927, reproduits dans la *Revue Macédonienne*, an. IV-e, fasc. 1, p. 139 et suiv., font partie aussi du recueil précité. La publication du recueil tout entier mettra en lumière des matériaux précieux, entre autre, tels sur les parlers de la Macédoine méridionale et particulièrement des arrondissements de Serrès et Salonique très peu connus en général. Leur valeur scientifique sera d'autant plus grande, ayant donné, que la guerre féroce avec toutes ses conséquences douloureuses et les traités de paix qui ont sanctionné l'échange de la population, entre la Bulgarie et la Grèce d'une part et entre la Grèce et la Turquie de l'autre, ont changé considérablement la physionomie ethnique de la Macédoine. Les deux contes susmentionnés reflètent deux parlers différents, les autres qui font l'objet du présent article de M. Romansky éclairent un troisième parler celui de Gorno-Brodi et des villages avoisinants au nord du Serrès. M. Romansky en publie deux en transcription cyrillique à titre d'exemples de prose populaire. La prose est le genre préféré pour faire ressortir les particularités dialectologiques, d'une part, parce-qu'elle reflète la langue courante, de l'autre, parce-que les textes des chansons dans leur migration d'une région à l'autre manifestent souvent des traits étrangers. La langue des contes ne diffère pas de celle des chansons: toutes les particularités caractéristiques relevées dans l'article sur les

chansons se répètent dans les contes, qui complètent surtout le lexique du parler. Quelques notes sur la langue précèdent encore les textes publiés. Entre autre il est à noter que le parler de Gorno-Brodi, tel qu'il figure dans les textes des contes, accuse une palatalisation des consonnes plus distincte que le parler des autres contes.

Comptes rendus.

D. N. Anastassiević, Une hypothèse sur la „Bulgarie Occidentale“. Tirage à part du Bulletin de la Société scientifique de Scopié. Tome III, 1927, p. 1-11 (En serbe).—Compt rendu par P. Moutafchiev.

Cette étude du savant serbe qui a paru en même temps en français dans „Mélanges Ouspensky“ représente un essai de fixer l'époque où surgit le royaume bulgare d'Ohrid (le royaume de Samouïl) et également les circonstances dans lesquelles il fut fondé.

L'auteur rejette l'opinion de M. Drinov qui admettait comme date de sa fondation l'an 963, de même que celle de Jireček, selon lequel l'origine du royaume d'Ohrid doit être rapportée à l'an 969. M-r Anastassiević admet l'an 976 comme date de la fondation de la Bulgarie d'Ohrid.

L'opinion de Drinov contre laquelle se déclare M-r Anastassiević est depuis longtemps rejetée et aucun savant ne la partage. Il est donc inutile de la réfuter maintenant. Quant à ce qui concerne l'opinion de Const. Jireček, c'est une autre question. Celle-ci résulte des témoignages d'un grand nombre de sources historiques. Jireček la fondait, avant tout, sur une information de la chronique du Byzantin G. Cedrène (ed. Bonn. II. 341, 1 sq.), dans laquelle il est narré qu'après la mort du tzar bulgare Péter, en 969, tandis que ses fils Boris et Roman se trouvaient à Constantinople, les fils de comes Nicolas — David, Moïsseï, Aaron et Samouïl — soulevèrent une insurrection dans les terres bulgares. Le gouvernement byzantin envoya alors Boris et Roman pour s'emparer du royaume de leur père. Jireček était arrivé à la conclusion que les fils de Péter n'avaient réussi à délivrer que la partie orientale du royaume. La partie occidentale resta, au contraire, sous la domination des „Comètopouls“ qui, à partir de ce moment, l'an 969, posent les bases du royaume bulgare occidental ou royaume d'Ohrid. Plus tard, quand en 976 mourut l'empereur Jean Tzimischès, à l'Etat bulgare d'Ohrid furent réunies les terres du nord-est — la Bulgarie danubienne actuelle. C'est précisément dans ce sens qu'Jireček interprétait une seconde information de Cedrène, selon laquelle, en 976, les Bulgares se seraient soulevés et auraient donné le pouvoir aux quatre frères „Comètopouls.“

M-r Anastassiević donne maintenant une autre explication des informations de la chronique byzantine citée : il suppose que quand, en 969, Boris et Roman rentrèrent en Bulgarie, l'insurrection provoquée par les Comètopouls prit fin — Boris monta sur le trône de son père et leurs projets comme prétendants échouèrent. Le fils de Péter régna sur toutes les terres qui formaient l'Etat de son père, et quand, en 969, le prince russe Svétoslav s'empara de la capitale bulgare Preslav et captura Boris, sous

les Russes tombèrent en même temps tout le royaume de Bulgarie avec toutes ses provinces de l'est et de l'ouest. Quand plus tard, en 972, l'empereur Tzimischès chassa Svétoslav et emmena le captif Boris II à Constantinople, sous la domination byzantine passa également la Bulgarie toute entière—celle de l'Est et celle de l'Ouest. Ce n'est que quelques années plus tard, en 976, après la mort de Tzimischès, qu'en Bulgarie éclata l'insurrection qui délivra simultanément toutes les terres bulgares du joug byzantin. A la tête de cette insurrection se placèrent de nouveau ces mêmes Comètopouls et, comme ils étaient originaires des régions bulgares de l'Ouest, le centre du nouvel Etat ne fut plus établi à Preslav, mais à l'ouest. Où se trouvaient et que faisaient les Comitopouls pendant la période de 969 à 976 ? C'est une question à laquelle Anastassievič ne peut répondre que par des suppositions.

La conclusion de M-r Anastassievič est que pendant cette période il n'exista pas d'Etat bulgare indépendant. Le royaume d'Ohrid n'aurait pas été formé par le détachement de la Macédoine du reste du royaume de Péter. La Macédoine, par elle-même, n'aurait jamais représenté un Etat bulgare, mais seulement une partie de cet Etat. Ce royaume que formèrent Samouïl et ses frères n'aurait pas été une „Bulgarie macédonienne“ qui aurait immédiatement entrepris de délivrer du joug byzantin les autres terres bulgares. Au contraire, ce royaume, dès sa fondation, apparaît comme l'empire reconstitué de Siméon et de Péter.

De ce que nous avons dit, il ressort que l'hypothèse du savant serbe est principalement fondée sur les informations de Cedrène au sujet de l'insurrection qui éclata dans les terres bulgares après la mort de Tzimischès. Il ne prend pas en considération le mouvement insurrectionnel qui, selon le même chroniqueur, commença en 969; il n'aurait eu qu'un caractère passager et par conséquent n'aurait pas réussi à rompre l'unité politique des terres bulgares.

L'auteur du compte rendu, M-r Moutaftchiev démontre le manque de fondement de l'hypothèse émise par le savant serbe. En premier lieu, d'après les informations de Cedrène au sujet des événements de 969, on voit que Boris II ne parvint pas à réunir sous son sceptre toutes les provinces du royaume. Il fut envoyé par Byzance pour arrêter les succès de Samouïl et de ses frères. Il n'aurait pu faire plus, car, quelques mois après son arrivée en Bulgarie, les Russes de Svétoslav s'emparèrent de Preslav, et Boris lui-même fut captivé par eux. M-r Moutaftchiev montre que les données dont nous disposons prouvent que les conquêtes de Svétoslav ne s'étendirent pas à toutes les provinces qui formaient l'empire de Siméon et de Péter, mais seulement à la Bulgarie danubienne. A son tour, Tzimischès, en 972, ne réunit aux possessions byzantines que les régions conquises par les Russes. Les provinces de l'Ouest détachées du royaume de Preslav après l'insurrection de 969 conservèrent leur indépendance. Cette Bulgarie de l'Ouest comprenait les régions de Vidin, de la Morave et de Sofia et également la Macédoine. Si, pour la période de 969—976, il manque des indications directes dans les ouvrages historiques de Léon Diakon et Cedrène, cela ne veut pas encore dire que cette Bulgarie n'existait pas.

Cette existence est prouvée par d'autres données indirectes. Ainsi, en 973, une députation bulgare se présenta devant Otton à Quedlinbourg ; après 972 la résidence du patriarche bulgare fut transférée à Sofia, et de là, à Voden, Moglen, Prespa et Ohrid : l'auteur byzantin Michel Attaliata dit, expressément, que la Bulgarie fut pour la première fois assujettie par Basile II (par conséquent non par Tzimischès). A l'époque de Tzimischès des Syriens furent établis comme population de guerriers sur les frontières, dans la région de Plovdiv. Cela signifie que cette dernière, avant 976, représentait une province limitrophe byzantine et que, par conséquent, la région de Sofia, à l'ouest, se trouvait en dehors des frontières de l'Empire. S'opposant aux tentatives d'Anastassievič d'affaiblir ou de donner un autre sens à tous ces témoignages, M-r Moutaftchiev démontre que ces derniers ne peuvent admettre d'autre interprétation que celle qu'on leur a donnée jusqu'à présent, notamment que le royaume occidental de Bulgarie existait avant 976.

M-r Moutaftchiev réfute également les autres arguments à l'aide desquels M-r Anastassievič essaie de soutenir son hypothèse. Le témoignage de la chronique de Douklia ne peut être pris en sérieuse considération : il est notoire, qu'en ce qui concerne les événements du X et du XI siècles, la légende y remplace la vérité historique. La rivière Razmëtanitza ne se trouve pas en Mésie — comme l'affirme M-r Anastassievič pour pouvoir démontrer que l'insurrection des Cométopouls en 976 aurait embrasée simultanément la Mésie et la Macédoine — mais dans la Bulgarie actuelle du sud-ouest. L'opinion admise jusqu'aujourd'hui que la Bulgarie de l'Ouest s'est détachée de celle de l'Est déjà en 969, et que de cette époque date la fondation de l'Etat de Samouil n'est pas, par conséquent, ébranlée par les arguments de M-r Anastassievič.

L'auteur du compte rendu attire l'attention sur certaines tendances de l'ouvrage, et exprime le regret qu'un savant tel que M-r Anastassievič se soit laissé influencer par des milieux pour lesquels la vérité historique n'a jamais eu de valeur.

A. Seliščev, Notes sur l'ethnographie et la dialectologie de la Macédoine. (Tiré du Recueil en l'honneur de A. I. Sobolevsky. Léninegrad, 1928, p. 314—317). — Compte rendu par St. Roman sky.

Au cours du siècle dernier des voyageurs russes qui traversaient la Péninsule Balkanique pour aller visiter le Mont-Athos passaient fréquemment par la Macédoine et emportaient avec eux des monuments précieux du passé de cette région qu'ils gardaient surtout à titre de souvenirs des moines des monastères visités. Ces monuments qui tombaient plus tard dans les bibliothèques publiques représentent aujourd'hui des sources inépuisables pour l'étude de la Macédoine. Dans la collection de l'historien Hilferding à la bibliothèque publique de Léninegrad s'est trouvé dernièrement un pomienik du monastère de Trescavets, près Prilep, datant de la seconde moitié du XVIIIe siècle (1770—1790). Le prof. A. Seliščev qui a examiné ce monument fait ressortir son importance pour le passé de la Macédoine

par les données intéressantes qu'il nous fournit concernant la toponymie l'ethnographie, la dialectologie et la vie économique de cette région. On y trouve les noms des pèlerins, leur pays natal, et les présents qu'ils ont offerts au monastère (terres, céréales, abeilles, cire, ustensiles de ménage, tissus etc.). La nationalité n'y était pas toujours indiquée et, comme explique M. Seliščev, c'était dans les cas où les hôtes appartenaient à la population indigène (bulgare), parce qu'elle avait été connue. Quand ils appartenaient à un groupe ethnique étranger à cette population, la nationalité y figurait toujours (Grecs, Valaques, Serbes). Toutefois M. Seliščev évite à appeler la population bulgare par son vrai nom, ce qui paraît assez étrange à l'auteur du compte rendu.

Les patronymiques y terminent presque toujours en *-ov, ev*, — terminaisons patronymiques bulgares. Les deux exceptions citées en *-ič* sont dues à l'influence serbe connue aujourd'hui même en Bulgarie. Au point de vue de la dialectologie, le monument en question reflète les particularités du parler de Prilep, évidemment d'une époque plus reculée.

L'auteur du compte rendu relève l'importance du monument pour l'étude des noms des personnes dans la Macédoine centrale. A la fin il exprime l'espoir que le prof. Seliščev qui a pris tant à cœur les études sur la langue bulgare de la Macédoine et qui a donné un exposé complet des parlers macédoniens en se basant sur le „Dictionnaire en quatre langues“ (*Δεξικὸν Τετραγλωσσον*) de Daniil, trouvera la possibilité de profiter de ce monument d'une époque proche, et de mettre en lumière toutes les données importantes qu'il renferme pour faciliter les études sur la Macédoine sous bien des rapports.

O. Gandi, La Jugoslavia (Publicazioni dell' „Istituto per l'Europa Orientale“. — Roma. Seconda serie. Politica—storia—economia. I). Roma 1925. — Compte rendu par St. R.

L'institut d'Europe Orientale de Rome, fondé après la guerre (1921) dans le but de développer les études sur l'Europe Orientale avec des méthodes purement scientifiques, a fait paraître, comme premier livre de sa seconde série de publications consacrées à „politique, histoire, économie“, un volumineux ouvrage sur la Yougoslavie dont l'auteur est M. Oskar Gandi. L'auteur a pris à tâche de donner un exposé de faits importants pour en faire ressortir la physionomie du nouvel état des Serbes, Croates et Slovènes, pendant les trois premières années de son existence politique (depuis le démembrement de l'Autriche, octobre 1918, jusqu'à l'automne de 1921).

Après un bref examen de la géographie et de l'histoire du pays, l'auteur fait un exposé détaillé de la formation politique de l'état, suivi de chapitres spéciaux sur son importance économique, son administration, les rapports entre Serbes et Croates, l'évolution yougoslave et l'antagonisme avec l'Italie. Ci-inclus sont ajoutés les textes du pacte de Korfou, celui de la constitution yougoslave et quatre petites cartes : politique, ethnographique, géologique et religieuse.

L'auteur du compte rendu porte son intérêt à la carte ethnographique (v. la reproduction ci-inclue). Parmi la population hétérogène qui peuple l'état yougoslave on y trouve l'extension de l'élément bulgare non seulement dans la Macédoine — depuis la frontière bulgare et grecque jusqu'à Ohrid et Dèbre au nord du Skopié, mais aussi dans la Serbie orientale — arrondissements de Vrania et de Pirot. L'auteur du compte rendu considère la constitution ethnique de la Macédoine indiquée sur la carte, comme étant assez près de la vérité, à l'exception du coin nord-occidental entre Skopié et Dèbre — arrondissements de Tétovo, Gostivar et Kitchévo. La carte de M. Gandhi y représente l'élément albanais qui a pénétré en effet assez loin le long de Vardar, comme mêlé à l'élément serbe, tandis qu'il est bien connu que la population bulgare de la Macédoine est répandue non seulement dans cette région mais aussi au delà du Char dans la région Gora.

M. Gandhi expose aussi son point de vue sur la nationalité des Bulgares macédoniens. Dans le chapitre, où il parle de l'immigration des Slaves dans la Péninsule Balkanique, il fait une différence très nette entre Slovènes, Serbes, Croates et une quatrième tribu slave différente des Russes et des Serbes qui a pénétré par le bas Danube en Macédoine et en Grèce. Conquise par les Bulgares (tribu non slave), elle en a pris le nom national leur imposant sa langue.

L'auteur du compte rendu considère comme très curieux le jugement de l'auteur sur les statistiques de la population en Yougoslavie, publiées du côté serbe après la guerre, surtout les chiffres plus ou moins fantastiques des propagandistes serbes, entre autres, celles de Jozo Lakatoš qui diffèrent sensiblement des chiffres des statistiques officielles serbes après le recensement de la population en 1921, „faites d'ailleurs assez légèrement“. M. Gandhi estime comme très consciencieuses et probables les données statistiques sur la population de la Yougoslavie et sa répartition en régions et nationalités, publiées par le D^r Žoze Russ d'après lesquelles la Yougoslavie possède un territoire de 250,254 klm. carrés avec une population de 12,792,918 y compris la zone de Wilson. Cette dernière statistique attribue à la Macédoine et le sandjak de Novi Pazar un territoire de 44,638 k. c. avec une population de 1,664,807 habitants et à la région bulgare nouvellement annexée à la Serbie (Tsaribrod, Bossilégrad et Stroumitsa) — 2,463 k. s. avec 90,700 habitants. Les chiffres de la population répartie par nationalités démontrent 700,000 Bulgares en Serbie et 300,000 en Grèce, ou 1,000,000 de Bulgares en tout.

M. Gandhi rappelle aussi le fait qu'à la conférence de Paris les délégués serbes ayant renoncé au principe des nationalités qu'ils proclamaient toujours, ont basé leur tactique d'annexer à leur état des territoires étrangers au principe de la stratégie. Ainsi ils ont mis main aux confins bulgares occidentaux, région évidemment bulgare par son géographie, histoire et ethnographie.

L'auteur du compte rendu recommande le livre à tous ceux qui ont le désir de connaître la Yougoslavie le lendemain de la guerre mondiale.

D-r Ivan Slivensky, La Bulgarie depuis le traité de Berlin et la paix dans les Balkans. Préface de Georges Reynold. Paris 1927. — Compte rendu par L. Milétitch.

L'ouvrage de M-r Slivensky est un apport précieux à l'historiographie de la Bulgarie, grâce à l'impartialité avec laquelle certains faits notoires ont été éclaircis. Dans la première partie du livre l'auteur expose les efforts du peuple bulgare, pour réaliser son idéal — l'union nationale, à partir de la Conférence de Constantinople jusqu'au traité de Neuilly; dans la seconde partie, il met en lumière les aspirations politiques surgies immédiatement après ce traité. Dans ce cadre, M-r Slivensky s'est efforcé de saisir la causalité des événements à partir de l'institution d'une Eglise bulgare indépendante — l'Exarchat, jusqu'à nos jours. Il fait ressortir la grande importance du traité de Berlin qui est le point de départ de tous les événements postérieurs plus considérables de la nouvelle histoire de Bulgarie. De même, le traité de Neuilly qui sanctionne l'œuvre du traité de Berlin devient la source d'une série de graves événements qui ont la même cause — notamment la solution du problème national du peuple bulgare que veut conserver son unité, la défendre contre le danger d'une dénationalisation par la force, telle qu'elle est exercée sur une partie de ses compatriotes, principalement sur les Bulgares de la Macédoine. L'auteur fait, plus loin, l'analyse des rapports italo-yougoslaves, du traité de Rapal et de l'accord de Tirana. Le dernier chapitre est consacré au problème du rapprochement serbo-bulgare; l'auteur y jette un coup d'œil rétrospectif sur ses origines en Bulgarie. Afin de montrer la bonne volonté que la Bulgarie manifestée dans ce sens, l'auteur cite textuellement le protocole du 5 août 1867 relatif à l'entente serbo-bulgare, publié au nom du peuple bulgare, ainsi que le texte du traité de l'union douanière avec la Serbie du 30 mars 1904. En ce qui concerne les dispositions bienveillantes et favorables à une entente avec la Serbie, l'auteur s'en réfère aux déclarations de l'ancien ministre Stoyan Danev faites dans le Parlement bulgare — le discours du 15 mai 1925; il la cite également. Cependant à toutes les conditions sincèrement et concrètement proposées par les Bulgares, il fut toujours répondu du côté serbe par des phrases générales et la question la plus importante — celle de la Macédoine — fut toujours évitée.

L'auteur s'est acquitté avec succès de sa tâche, ce dont témoigne la préface très flatteuse de M-r Reynold, où il fait la critique de l'ouvrage de M-r Slivensky et déclare que les arguments de l'auteur sont bien motivés et impartiaux.

M-r Reynold lui-même apprécie à leur juste valeur les aspirations du peuple bulgare pour réaliser son union nationale, l'importance de la question macédonienne et les sacrifices volontairement faits par le peuple bulgare pour la résoudre dans les trois guerres qui devaient être si funestes pour elle. L'auteur du compte rendu cite des passages intéressants de la préface de M-r Reynold sur ce sujet. En dépit de l'intransigeance de la Serbie en ce qui concerne les désirs bulgares au sujet de la Macédoine, intransigence qui va jusqu'à la négation de l'existence

même des Bulgares macédoniens, M-r Reynold, de son côté, déclare que la thèse bulgare n'est pas une fiction. Dans la ville de Stanimaka, en Bulgarie, qu'il a personnellement et récemment visitée, M-r Reynold a vu, de ses propres yeux, la misère des réfugiés macédoniens. Une entente sincère avec la Yougoslavie pourrait conjurer l'envenimement des relations entre elle et la Bulgarie, car elles en sont arrivées à une phase que M-r Reynold formule ainsi: „Il n'ya pas de place entre les Serbes et les Bulgares pour un autre sentiment que l'amitié ou l'hostilité déclarée. Pas de moyen terme: s'aimer ou se détester. Entre les deux il faut choisir." M-r Reynold termine en exprimant l'espoir que le choix se fixera à la première solution.

The Macedonian Question (v. „European Economical and Political Survey" Paris, Novembre, 1928, 149-164).—Compte rendu par L. Miléitch.

Dans la revue américaine „European Economical and Pratical Survey", publiée à Paris, a paru un article qui expose avec beaucoup de compétence l'évolution et l'importance de la question macédonienne. Il y est donné une bibliographie assez complète sur le sujet traité (159 ouvrages sont indiqués). L'auteur s'y montre bien informé et il expose dans une forme concise le plus essentiel. En procédant méthodiquement et avec la plus grande impartialité, il arrive à la conclusion que, de même qu'aujourd'hui, dans le passé aussi, le sentiment national bulgare a toujours dominé parmi les Slaves de la Macédoine. Le motif qui a déterminé l'auteur à écrire sur la question macédonienne ce sont les récentes dissensions surgies entre les chefs de l'Organisation Intérieure Macédonienne („I. M. R. O") et les conseils donnés de différents côtés au gouvernement bulgare de prendre de sévères mesures contre elle. L'auteur reconnaît que le mouvement révolutionnaire macédonien suscite des difficultés à la Bulgarie et parfois lui nuit, mais partageant l'opinion exprimée par l'ancien ministre président A. Malinov, dans une déclaration devant l'Assemblée Nationale bulgare, il trouve que par la rigueur la question macédonienne ne sera pas étouffée, mais, au contraire, s'envenimera; il s'agit de la résoudre. Ceci ne sera pas facile et rencontrera beaucoup d'obstacles. Afin d'expliquer cela, l'auteur expose toute l'histoire du mouvement macédonien, dont la lointaine origine remonte aux derniers vingt ans du siècle passé. En examinant avec beaucoup de scepticisme les différentes statistiques ethnographiques sur la population en Macédoine, l'auteur admet pourtant comme la plus exacte celle de l'écrivain bulgare V. Kântchev. Tandis que quelques écrivains étrangers seulement soutiennent la thèse serbe sur la nationalité des Slaves de la Macédoine, au contraire, dit l'auteur, nombreux sont ceux qui déclarent que les Macédoniens sont proches parents des Bulgares.

Au sujet de la puissance de l'Organisation macédonienne à l'époque des Turcs, l'auteur cite, entre autre, l'opinion du correspondant du New York Evening Post, exprimée en février 1905, selon laquelle le conseil administratif de l'Organisation n'est rien moins que le sénat d'une république secrète, formé régulièrement par des élections secrètes et fonction-

nant au sein de l'empire ottoman avec sa police, ses tribunaux, sa milice, ses écoles, ses journaux et même avec sa poste officielle. Tout cela existait en dépit de efforts des autorités turques pour supprimer l'Organisation. Dans la grande insurrection macédonienne de 1903 ont pris part jusqu'à 30.000 révolutionnaires. Les réformes qui par la suite furent imposées à la Turquie (les réformes de Murzsteg) ne furent pas réalisées à cause de l'opposition tacite de l'administration turque. Après l'accord de Réval conclu entre les Empereurs et que fit échouer le Coup d'Etat Jeune-Turc, la Bulgarie signa un traité d'alliance avec la Serbie (13 mai 1912), contenant une clause où le caractère bulgare des Macédoniens était reconnu: l'auteur la cite textuellement. Par suite de la trahison de ses alliés qui s'emparèrent de la Macédoine, la fin de la guerre de 1913 fut pour la Bulgarie une catastrophe. L'auteur donne les chiffres de la population assujettie par les Serbes et les Grecs après le partage de la Macédoine.

La situation des Bulgares de la Macédoine restés après la guerre mondiale sous leur domination empire de jour en jour. Elle est surtout critique dans la partie de la Macédoine échue à la Serbie. C'est pourquoi le mouvement macédonien, qu'en 1920 on croyait apaisé, après cette date continue à se renforcer. Les révolutionnaires macédoniens insistent pour la création d'une Macédoine indépendante dont l'intégrité territoriale serait garantie par un accord international. Une faction macédonienne se déclare pour une fédération balkanique où la Macédoine entrerait comme membre jouissant de droits égaux. Une des conditions minimales de la lutte légale, c'est la reconnaissance des droits prévus en faveur des minorités ethniques par le traité de Neuilly. Une nombreuse colonie d'émigrants macédoniens établie en Amérique soutient moralement et matériellement le mouvement macédonien.

Dans sa conclusion, l'auteur fait remarquer que ce mouvement révolutionnaire macédonien a une importance plus que locale. Sa durée dépend du tact de la politique yougoslave. Le gouvernement de Sofia a assez souvent prouvé son sincère désir de rapprochement avec celui de Belgrade et ce dernier peut le faciliter en donnant à l'élément bulgare se trouvant en Macédoine les droits en faveur des minorités nationales.

La Macédoine dans un roman français. (Victor Margueritte. *Le Bétail humain*. Paris 1928). — Compte rendu par V. Veltchev.

Le célèbre romancier français Victor Margueritte dépeint dans son dernier roman „Le Bétail humain“ la misère qui s'est abattue, après la guerre, sur beaucoup de milieux sociaux formés par une petite bourgeoisie en faillite, par des prolétaires sans travail, des veuves sans soutien, des orphelins, des invalides. Mais il a aussi entendu parler des souffrances atroces de tout un peuple des Balkans — le peuple macédonien, déchiré et jeté en pâture à des Etats qui lui sont étrangers de langue et de traditions, soumis à une dénationalisation par la force, chassé ou supprimé, afin qu'à sa patrie puisse être imprimé un caractère différent

de celui qui lui a été donné par l'histoire. Et dans le tableau de la misère sociale que Victor Margueritte a voulu peindre, il a jugé qu'il était de son devoir de montrer aussi les souffrances des Macédoniens. C'est pourquoi il a lié l'héroïne principale de son roman, la Française Spirita, dont la cœur est sensible à toutes les souffrances humaines, aux révolutionnaires macédoniens ; de la lutte tragique de ces jeunes gens le grand écrivain parle avec sympathie — du martyr de leurs compatriotes dans la Macédoine serbe et grecque avec une profonde émotion.

La jeune Spirita, ou Spi, perd son fiancé quelques jours avant le mariage qui devait les unir. Désespérée, elle veut se consacrer aux malheureux et elle entre dans une œuvre de bienfaisance pour les familles nombreuses. Là, elle se lie d'amitié avec une Macédonienne qui s'est enfuie de son pays, où ses parents ont été tués par les Serbes, et qui s'est également consacrée à des œuvres de bienfaisance. Grâce à la Macédonienne, Spirita se rapproche d'un cercle de jeunes et ardents révolutionnaires macédoniens et entend le récit des terribles traitements que font subir à leurs compatriotes en Macédoine les Serbes et les Grecs, pour les forcer à renoncer à leur nationalité. Là, elle apprend les meurtres quotidiens de jeunes gens dans les prisons, l'inquisition exercée sur les étudiants macédoniens à Skopie, et elle comprend que les misères qu'elle voit autour d'elle en France semblent à la Macédonienne peu de chose comparées à ces atrocités :

— Mais c'est effroyable !

— Tenez ! dit Frédérica... (Elle prit, dans un bureau, une liasse de brochures et de photographies)... Vous lirez cela, à tête reposée... Et vous serez de l'avis de nos associations d'étudiants émigrés, qui, dans tous les pays, essayent d'éclairer l'ignorance et de secouer l'inertie de cette Europe et de cette Amérique civilisées qui assistent, aveugles et sourdes, à l'extermination d'un peuple, d'un peuple héroïque, seul à se défendre contre tout, et contre tous !... Oui, quand vous saurez, vous partagerez notre douleur et notre foi !... Nous ne voulons pas être serbisés, ni grécisés par le fer et par le feu.

— L'histoire de notre peuple n'est qu'un long martyrologe ! Déjà sous les Turcs...

— Il l'ind en ! murmura, fervemment Frédérica.

— Oui, l'insurrection du Jour de Saint-Elie !... C'est dans le plus pur sang macédonien, versé pour la liberté, qu'a été alors baptisé le renouveau de notre nation, et retrempée son ancienne culture ! Malheureusement, quand entre l'Autriche et la Russie, derrière lesquelles il y avait la Triple Alliance et la Triple Entente, s'est envenimée la lutte pour l'hégémonie balkanique et que Grèce et Serbie, après s'être alliées à la Bulgarie pour le partage des dépouilles turques, sont victorieusement rentrées en guerre contre Sofia, c'est encore nous qui avons fait les frais de la curée. En 1913, le traité de Bucarest nous a morcelés en trois tronçons. Le plus petit, au Bulgare dont la race est la plus proche de la nôtre, les autres au Serbe et au Grec. Là-dessus s'est abattue la guerre mondiale. Nous sommes redevenus un champ de bataille. Et quand a sonné l'heure du règlement de comptes, — la paix avec ses bénéfices,

pour les autres, — le traité de Neuilly a consacré, en la paraisant, la spoliation précédente. Nous avons été rayés de la carte européenne, livrés sans recours à la férocité des conquérants les plus cruels que l'histoire ait connus, puisqu'aujourd'hui ils nous dénationalisent, au nom même de la nationalisation!... Lisez, lisez, tout cela!... Rien que des preuves... des preuves irréfutables!... Alors vous comprendrez pourquoi nous sommes forcés de sortir, à notre tour, de la légalité... de prendre les armes!... Oeil pour œil, dent pour dent!"

Dans la société de ces jeunes révolutionnaires, dont les visages ont tous une semblable expression de douloureuse volonté, Spi entend parler des attentats que les Macédoniens commettent sur les Serbes pour tirer vengeance. Quand le nom de Vassanitch est prononcé, la Macédonienne Frédérique dont les joues s'empourprent crie:

— Vassanitch. Un misérable!... Président du comité terroriste qui prononce, sans jugement, les sentences de mort et recrute les bourreaux!..

La jeune Française est gagnée par l'enthousiasme de ses amis macédoniens, et quand, dans un mouvement d'ardent patriotisme, ils jurent de ne pas se reposer tant que leur patrie ne sera pas délivrée, elle s'écrie avec eux: «A la République macédonienne! Aux héros que vous êtes!» A Sando qui vient de s'échapper de la Macédoine et qui lui avoue qu'il est l'attentateur de Vassanitch Spi tend la main et dit: «Puisqu'il y a de tels misérables, leurs victimes ont raison de les abattre».

Plus tard, les événements se déroulent de telle sorte que Spirita elle-même, secrétaire à ce moment d'un riche financier, Jourdan, para avec lui pour la Yougoslavie où il étudie une concession. Là, elle rencontre de nouveau, à Bitolia et à Salonique, ses connaissances macédoniennes. Au cours du voyage à travers la Macédoine, elle voit de ses propres yeux les scènes de misère dont lui ont parlé ses amis. Entre Salonique et Bitolia, le long de la voie du chemin de fer, passent des réfugiés qui préfèrent émigrer que de rester sous le brutal régime serbe.

«Devant une longue tente, percée de tuyaux de poêle, et dont les fenêtres étaient des trous, une troupe de misérables était tassée. Des femmes décharnées, la tête nouée d'un fichu blanc ou noir, des hommes hâves en casquette, quelques-uns portant le gilet national; des enfants de tout âge; tout cela pêle-mêle, assis, debout, couché; des nourrissons dans des berceaux, d'autres roulés dans des couvertures. Un grouillement qui criait, gesticulait.

Par les portières des wagons, des bras s'agitèrent, des exclamations s'échangeaient. Spi se sentit, tout à coup, l'étrangère. Alexandre se tourna vers elle.

— Ce sont des familles en route vers l'exil. Voyez, mon amie, et vous partagerez notre haine.

Un peu plus loin, contre la voie, un groupe en deuil, ombres droites et sévères, faisait cercle autour d'un corps étendu sur un manteau. Une femme agenouillée pleurait:

— En voilà un qui ne souffrira plus! s'écria Frédérica».

Spi rentre en France, remplie d'horreur par ces visions, et s'attache encore plus à ses amis macédoniens. Le roman se termine par la com-

munion de la jeune Française et du révolutionnaire macédonien dans le rêve d'un avenir plus heureux pour l'humanité.

M-r Victor Margueritte a laissé s'introduire dans son roman, peut-être sciemment, quelques inexactitudes au sujet des révolutionnaires macédoniens dont il veut dépeindre le type. Il les représente comme partageant les idées des bolchéviks russes, et certains de ses révolutionnaires militants sont des Israélites; or, si parmi ces derniers il y en a qui sympathisent au mouvement révolutionnaire, ils n'y prennent pourtant pas une part active. Mais ces inexactitudes ne diminuent pas la valeur et l'importance des faits qu'il révèle sur la situation en Macédoine sous le joug serbe et le joug grec. Il l'a illustrée d'une façon saisissante et a rendu par là un immense service à la cause du peuple macédonien martyrisé. Service d'autant plus précieux qu'il est rendu par un écrivain français universellement connu et dont chaque œuvre est tirée à des centaines de mille d'exemplaires. Les oppresseurs de la Macédoine auront beau répandre l'or pour induire en erreur l'opinion publique sur la véritable situation dans ce pays et sur la nationalité de la grande majorité de sa population, la vérité ne peut être dissimulée tant que la défendront des écrivains de haute conscience et de cœur généreux, tels que M-r Victor Margueritte.

Ludv/k Kuba, Písň Makedonské (Les Chansons macédoniennes). Prague 1918. — Compte rendu par L. Milétitch.

Après la publication dans le recueil de Kouba „Les Slaves dans leurs mélodies“ (Slovenstvo ve svých spěvech) des chansons populaires de la Vieille Serbie (T. XIII), apparaît celle des „Chansons macédoniennes“ (T. XIV) M-r Kouba sépare, avec raison, la Vieille Serbie (l'ancien sandjak de Novipazar) de la Macédoine en indiquant les frontières de la première qui atteignent au sud la Char Planina. De même que les mélodies, la langue des chansons de la Vieille Serbie est tout à fait différente de celle de la Macédoine. M-r Kouba affirme que les premières ont en général le caractère des chansons serbes et que leur langue est également serbe. Au contraire, les chansons macédoniennes, sous les deux rapports, sont proches des bulgares. C'est pourquoi M-r Kouba les a publiées dans un volume distinct. Il motive son opinion en faisant ressortir, dans l'introduction, les particularités bulgares principalement le rythme dont la richesse et la diversité sont venues dans les Balkans de l'Orient. Au sujet des chansons elles-mêmes, qui dans son recueil sont au nombre de 31, M-r Kouba dit qu'elles appartiennent à la population slave de la Macédoine qui „dans sa grande majorité est purement bulgare avec de faibles contingents d'Arnaoutes, d'Aroumains, de Grecs, de Turcs, de Juifs espagnols et de Tziganes.“

M-r Kouba parle avec enthousiasme de la Macédoine qu'il appelle la terre classique des Bulgares, celle qui a donné aux Slaves l'écriture et les premiers apôtres, S-t Cyrille et S-t Méthode, celle qui fit partie du royaume bulgare sous le règne de Kroum, Siméon et Samouïl (ce dernier né en Macédoine).

En ce qui concerne les „Chansons macédoniennes“ au point de vue musical, le professeur bulgare Dobri Christov, spécialiste des chansons populaires bulgares, s'est prononcé dans la revue „Otetz Paissi“, № 16, 1928. Selon M-r D. Christov, les chansons ont été notées avec compétence et il fait ressortir leur mise en harmonie qu'il déclare parfaite et non atteinte jusqu'à présent par nos arrangeurs au point de vue de la beauté et de l'art avec lequel est rendu leur mélodie. Par le caractère de leur texte, les chansons sont historiques, héroïques, de mœurs, érotiques et comiques. Elles ont été notées à Bitolia, Galitchnik (région de Dèbre), Tréssantché (Région de Dèbre), Dèbre, Ohrid, Strouga, Koukouch, Chtip, Pétritch, Meïnik.

Les broderies nationales bulgares. Tome II. La Bulgarie du sud-ouest et la Macédoine. Reproductions de St. L. Kostov, directeur du Musée ethnographique national, et de son assistante M-lle Dr E. Pé-téva. Sofia 1928. — Compte rendu par L. Milétitch.

L'album ci-dessus mentionné, contenant des reproductions de broderies nationales bulgares de la Bulgarie du sud-ouest et de la Macédoine, fait suite à une première partie qui comprend les broderies de la Bulgarie du nord-ouest. Les reproductions lithographiques (Imprimerie nationale bulgare) sont très artistiques et, en général, toute l'édition est luxueuse. Elle sera, sans aucun doute, accueillie avec joie par les artistes et les ethnographes slaves qui s'intéressent particulièrement aux ornements des costumes nationaux. M-r Kostov, dans une introduction fort intéressante, fait remarquer que les broderies macédoniennes diffèrent absolument de celles de la Bulgarie du sud-ouest; chez les premières l'ornementation géométrique est particulièrement en honneur. On y trouve aussi des motifs de végétaux, combinés à des figures géométriques ou indépendamment; on rencontre peu de motifs d'animaux. Dans le coloris c'est le rouge qui prédomine; combiné avec lui et dans une moindre mesure, le jaune, le vert et le bleu. Les couleurs sombres — brun foncé et noir sont à relever; c'est, sans aucun doute, les vestiges du pourpre byzantin autrefois très apprécié par les brodeuses macédoniennes. La beauté de ces broderies est due à la fine combinaison des nuances et des formes. Dans les 30 planches de l'album sont présentés des modèles des régions de Trânsko, Grahovo, Koumanovo, Skopié, Tétovo, Gostivar, Kitchévo, Bitolia, Kostour, Ressen, Ohrid, Strouga, Prilep et Dèbre.

de
ns
28.
ce
on
té
de
es
(e).
ip,

du
du
é-

o-
é-
es
ri-
di-
ar
nt
ac-
es
re-
On
é-
ns
ne
—
du
es.
et
les
ar,

Handwritten note in the top right corner.

